

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019

© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7

ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Borító: Horváth Imre

Tipográfia: Marafkó Bence

Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Étedi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben	279
B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
Képjegyzék	619
Személynévmutató	627

Tóth Gergely*

BŰNBAKKÉPZÉS ÉS PROPAGANDA

AZ 1526. ÉVI TÖRÖK HADJÁRAT ÉS A MOHÁCSI CSATA A KORA ÚJKORI TÖRTÉNETÍRÁSBAN (I. RÉSZ: A 16. SZÁZAD TÖRTÉNETÍRÁSA)

Aki valaha is foglalkozott a mohácsi csata történetével, bizonyára emlékszik Brodarics István nevezetes művéből arra a részletre, amikor Perényi Ferenc váradi püspök az ütközetet megelőző haditanácsban – egyfajta Kasszandraként – megjövendöli a harc végeredményét: „Perényi Ferenc [...] mintha előre tudta volna, ami nem sokkal utóbb bekövetkezett, valamennyi jelenlévő meghökkenésére azt mondta a királynak, hogy a napot, melyen a csata lezajlik, ha már egyszer így tetszett, a Krisztus vallásáért Tomori Pál fráter vezetésével elesett húszezer magyar vértanúnak kell majd szentelni (ugyanis ezt a számot még nem lépte túl a sereg).”¹ Tragikusan szép ez a jóslat, és ha a történet igaz (szerintem nincs okunk kételkedni benne), akkor ez azt jelenti, hogy a csata emlékezetének formálása sajátos módon már a csata előtt elkezdődött. Ugyanakkor jól látható – és később még mi is bővebben kifejtjük –, hogy itt Perényi Ferenc (és persze Brodarics, a mű más pontjain is) még a hagyományos védőbástya-toposzt, vagyis a pogány ellen Európáért vérét ontó magyarság képét használja fel arra, hogy elhelyezze az eseményt a honi történeti emlékezetben.

A csata utóélete azonban – amint azt alább látni fogjuk – nem ebben a merdében haladt tovább. A nyugati közvéleményben, illetve történeti munkákban – részben a hatékony Habsburg-propagandának köszönhetően, részben Szapolyai későbbi, a törökkel kötött szövetségének visszavetítéseként – a magyarok lettek a vereség felelősei. Elődeink a csata elbeszéléseiben úgy jelennek meg, mint akik nem készültek fel a háborúra, továbbá hagyták meghalni a királyukat, sőt, elárulták őt. Nem volt már szó védőbástyáról vagy mártirokról – ha meg is említették a Brodarics-féle anekdotát Perényiről, azt inkább gunyorosan szána-

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos munkatársa.

1 Brodarics István, *Igaz történet a magyarok és Szülejmán török császár mohácsi ütközetéről*. Ford. Kulcsár Péter. In: B. Szabó János (szerk.), *Mohács*. Budapest, 2006, 146. Eredeti szövege: Stephanus Brodericus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, Tom. VI.) Ed. Petrus Kulcsár. Budapest, 1985, 147. (Brodarics művének eredeti szövegére a Kulcsár által megadott szakaszbeosztás szerint hivatkozunk.) Az eredeti szöveget alább idézzük is.

kozó hangnemben tették. Nyugat-Európában megszületett az ítélet: a magyarok maguknak köszönhetik a sorsukat.

Ezzel párhuzamosan, illetve a nyugati bírálókat, narratívák hatására az itthoni szerzők is elkezdtek keresni az okokat és a bűnbakokat. Nemzedékek tépelődtek rajta, és tépelődnek ma is: hol rontottuk el? Ki vagy kik tehetők felelőssé mindezért? Merre vezet a kiút a múlt hibáiból, bűneiből? Azt hiszem, erre a jelenségre jól illik a Jan Assmann által leírt kulturális jelenség, a „*forró emlékezés*”, vagyis amikor a társadalom az egyszeri történeti eseményt „*bensővé teszi*”, hogy „*fejlődésének motorja*” legyen – a mi esetünkben ez a nemzetté fejlődést jelenti.²

A dolgozat terjedelmi keretei nem tették lehetővé számomra, hogy a csata kora újkori emlékezetének minden szóba jöhető forrását megvizsgáljam, így a korabeli történetírássra szűkítettem le a tárgyalandó művek körét. Másrészt viszont nemcsak a csata, hanem a teljes 1526. évi szulejmáni hadjárat történetírói feldolgozására vállalkoztam. Döntésemnek magyarázata egyszerű: már a kezdet kezdetén ezt a keretet, vagyis az egész hadjárat elbeszélését jelölte ki Cuspinianus *Oratiója* és Brodarics *Historia verissimája*. Súlyos hiba lett volna a történeti munkákból csupán a csata leírását kimetszeni, hiszen az esemény okait, a katasztrófához vezető utat az egyes szerzők általában a szulejmáni támadás elbeszélésének az elején fejtették ki. Emellett hamar világossá vált számomra, hogy nem csupán a magyar, hanem a külföldi keletkezésű történeti munkákat is vizsgálnom kell, már ami a kortárs, vagy legalábbis a 16. század első felében született műveket illeti, mivel azok érdemben befolyásolták a csata tárgyalását a honi történetírásban.

A munka során az egyik fő kérdésként azt vettem fel, hogy miként jött létre, továbbá hogyan bővült, illetve torzult a csatával kapcsolatos ismeretanyag, részben személyes emlékezet útján (túlélők, kortársak, hírvivők visszaemlékezései), részben írott források, diplomáciai emlékek alapján. Szintén érdekelt a csata emlékezetének „sztemmája”, azaz „családfája”: milyen kapcsolatrendszer van az egyes történeti elbeszélések között, ki milyen korábbi forrásmunkát használt, s ezt hogyan vegyítette más leírásokkal, egyéb adatokkal. Arra is figyeltem ugyanakkor, hogy vannak-e olyan információk a csatával kapcsolatban, amelyek elkerülték a csatával foglalkozó történészek figyelmét, s ezért mintegy (újra) „fel kell fedezni”, illetve értelmezni kell őket. Végül, de a legkevésbé sem utolsósorban nagyon kíváncsi voltam arra, hogy milyen narratívák születtek a csatával kapcsolatban, és ezeket hogyan befolyásolta az adott szerző saját nézőpontja.

I. ÖT KORTÁRS HUMANISTA A CSATÁRÓL

I. 1. Mohács Bécsből nézve (1.) – Cuspinianus Oratio protreptica című műve

Az olvasó számára úgy tűnhet, hogy már az első adandó alkalommal áthágjuk az általunk meghatározott kereteket. Azt ígértük ugyanis, hogy kizárólag a történetírás körébe tartozó munkákat fogunk vizsgálni – Cuspinianus 1526 végén

2 Jan Assmann, *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1999, 68–78.

írott műve, a török elleni háborút sürgető *Oratio protreptica*,³ amelyet elsőként tárgyalunk, viszont nem történelmi, hanem retorikai munka, amely a klasszikus „tanácsadó beszéd” műfajába tartozik. Úgy véljük azonban, hogy kellően meg tudjuk indokolni döntésünket. Egyrészt a beszéd elbeszéléssel foglalkozó része (*narratio*) a szultáni hadjárat és a csata jól megkomponált, hatásos leírását adja, ahol a szerző történetírói eszközöket is alkalmaz. Másrészt a műben Cuspinianus igen markánsan értelmezi az eseményeket, ami hosszú távú következményekkel járt.

Johannes Cuspinianus (Spieshaymer; 1473–1529) képzett humanista, egyben magyar ügyekben járatos császári diplomata volt. Elsősorban I. Miksa alatt szerepelt aktívan: mint ismert, jelentős szerepet játszott az 1515. évi bécsi királytalálkozó megszervezésében, amely aztán alapvetően befolyásolta Európa további sorsát. Sűrűn megfordult a budai udvarban is (saját bevallása szerint az 1510–1515 közötti időszakban huszonnégy alkalommal).⁴ 1521-ben hűséget esküdött Ferdinánd főhercegnek (a későbbi I. Ferdinándnak), aki szintén megbízta diplomáciai feladatokkal, többek között Magyarországon is. Ám hiába ismerte jól hazánkat, a műből úgy tűnik, hogy nem annyira a részvét és az együttérzés, hanem egyéb okok ösztönözték arra, hogy tollat ragadjon.

Cuspinianus művének az volt a *deklarált* célja, hogy felrázza a német közvéleményt, pontosabban a döntéshozókat a mohácsi csata és a török fenyegetés elbeszéléssel. Az *Oratio* a címe szerint is „a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és főuraihoz” íródott, abból a célból, „hogy vállaljanak háborút a török ellen”. Úgy vélem azonban, hogy volt a műnek egy *rejtett* célja is: Cuspinianus mintegy igazolni akarta ezzel Ferdinánd cseh és magyar királyságának legitimitását, illetve következő évi hadjáratát, ami nem annyira a török ellen, mint inkább a magyar trón megszerzésére irányult. Különös figyelmet érdemel az alábbi részlet: „Ferdinánd, Magyar- és Csehország királya egy alkalmat sem szalaszt el, hanem a jövő tavaszon a csehek, morvák, sziléziaiak, a birodalmi fejedelmek és előkelők közül számlálhatatlan katonát, kitűnő sereget gyűjt, hadat indít Krisztus ellenségeire.”⁵ Cuspinia-

3 Joannes Cuspinianus, *Oratio protreptica* [...] ad Sacri Romani Imperii principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum, cum descriptione conflictus nuper in Hungaria facti, quo periit rex Hungariae Ludovicus... Viennae Austriae, [1526.] Kulcsár Péter fordításának legutóbbi kiadása: Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihöz. Ford. Kulcsár Péter. In: Kasza Péter–Pálffy Géza (közread.), *Brodarics-émlékkönyv: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után. Brodarics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz 1527. március 18., Dévény*. Budapest, 2011, 81–99.

4 Személyére lásd Hans Ankewicz von Kleehoven, *Der Wiener Humanist, Johannes Cuspinian*. Graz–Köln, 1959; Christian Gastgeber–Elisabeth Klecker (Hrsg.), *Johannes Cuspinianus (1473–1529). Ein Wiener Humanist und sein Werk im Kontext*. (Singularia Vindobonensia, 2.) Wien, 2012; Kasza Péter, *Egy korszakváltás szemtanúja: Brodarics István pályaképe*. Pécs–Budapest, 2015, 48–49; a műre lásd uo. 58–63.

5 Lásd Cuspinianus, Buzdító beszéd, 95. Az eredetiben: „Ferdinandus Hungariae et Bohemiae rex, nullam obmittit occasionem, quin proximo vere coactis ex Bohemis, Moravis, Slesis, ex Imperio [!] principibus et proceribus immensis militibus et generoso exercitu bellum suscipiatur contra Christi hostes.” Cuspinianus, *Oratio protreptica*, C[iv]v–D[i]r. Vö. erre Kasza Péter, „Mert látom, hogy néhányan [...] az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek...”: Megjegyzések Brodarics

nus kiemeli tehát Ferdinánd új címeit, valamint kész tényként kezeli a következő évben (1527-ben) indítandó expedíciót is.

Szépen hangzik a török elleni nagy hadjárat ideája, ám a bécsi humanista „megfeledezett” valakiről: Szapolyai Jánosról, vagyis I. János magyar királyról. Cuspinianus 1526 végén írhatta a művét, mivel Ferdinándot december 17-én választották magyar királlyá – elvileg csak ezután nevezhette őt így. De ha azt feltételezzük, hogy e címet csupán megelőlegezte neki, akkor is Lajos temetése, azaz 1526. november 9-e után készülhetett el a művel, mivel megemlítette az eseményt.⁶ Szapolyai megválasztása a temetés után egy nappal, megkoronázása pedig két nappal később történt, így nyugodtan kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy Cuspinianus ne tudott volna róla. Azt gondolom tehát, hogy szerzőnk tudatosan hallgatta el Szapolyai személyét (semmilyen formában nem szerepel az *Oratio*-ban): emlegetése ugyanis jelentősen gyengítette volna Ferdinánd legitimitációját, illetve a következő évi magyarországi hadjárat jogosságát. Emellett véleményem szerint a magyar elit folyamatos becsmérlése mögött is Ferdinánd aspirációinak támogatása állhat. Ismeretes ugyanis, hogy ennek az elitnek a jelentős része Szapolyaihoz húzott. Ezért Cuspinianus számára célszerűnek tűnhetett úgy bemutatni őket, mint akik torzsalkodásukkal, „*aluszékonyágukkal*” a király vesztét okozták, s így nem alkalmasak az ország megvédésére.

Cuspinianus a hadjárat elbeszélését nagyon elegáns és szépen kimunkált stílusban adja elő. Igazi humanista történészként megkísérli kideríteni Szulejmán hadjáratának okait,⁷ továbbá egy kis földrajzi leírást is ad az Al-Dunáról és általában Dél-Magyarországról, ami ugyancsak a görög és római historikusok, illetve humanista történeti munkák sajátja.⁸ Szintén jellemző, hogy antikvárius érdeklődéssel mutatja be a Traianus-hídon lévő feliratot,⁹ illetve, hogy antik versidézetekkel fűszerezi mondandóját. Cuspinianus emellett tudós kitérőt ír a janicsárokról is.¹⁰ Tehát itt teljes történetírói fegyverzetben lép elénk – már csak ezért is indokolt, hogy helyet kapjon áttekintésünkben.

Művében szerzőnk felvonultatja a törökökkel kapcsolatos toposzok jelentős részét is, amelyek ekkorra már a korabeli irodalom kötelező elemeivé váltak.¹¹

István Historia verissimájának keletkezéstörténetéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 111 (2007) 339–340.

6 „*Et cum non essent, qui piissimum regem armis exuerent, obrutus aquis in lacu submersus est, et absorptus: ut olim Imp. Decius Aug. pari conflictu periit; et post mense Octobri tandem repertus, in Alba Regali, ubi maiores sui sepulti quiescunt, praesentia multorum regnicolarum terrae mandatus.*” Cuspinianus, *Oratio protreptica*, B[i]v.

7 A történelmi események mögött álló okok feltárása, legalábbis ennek kísérlete már megfigyelhető a humanista történetírók többségénél. Vö. Peter Burke, *The Renaissance Sense of the Past*. London, 1969, 77–104; Kulcsár Péter, A humanista történetírás. In: *Uő, Humanista történetírás Magyarországon (tanulmányok)*. (Kisebbségkutatás Könyvek) Budapest, 2008, 70–71.

8 Cuspinianus, *Oratio protreptica*, Aiiiv–Aiiir; Cuspinianus, Buzdító beszéd, 83.

9 Cuspinianus, *Oratio protreptica*, Aiiiv–Aiiir; Cuspinianus, Buzdító beszéd, 83.

10 Cuspinianus, *Oratio protreptica*, Aiiiv–Aiiir; Cuspinianus, Buzdító beszéd, 83.

11 A jelenségre lásd újabban Kiss Farkas Gábor, Politikai retorika a törökellenes irodalomban. In: Jankovits László–Orlovsky Géza (szerk.), *A magyar irodalom története*. I. Budapest, 2007, 204–216.

Az *Oratio* szövegéből megtudhatjuk, hogy a török a kereszténység ellensége, vérszomjas fenevad, hogy Szulejmán kegyetlen zsarnok, azonban mintegy biztatásul a „keleti” puhányság ősi toposza is felbukkan. Cuspinianus felelmeleti a korábbi törökellenes hadjáratok kudarcát, így a várnai vereséget, amelyet – immár szintén toposzként – Cesarini bíboros „esküszegésének” tulajdonít, míg a nikápolyi fiaskóért Zsigmond elbizakodottságát okolja.¹² Szintén tipikusnak mondhatók az „Ucalegon-érvek” – a szomszédban pusztító tűzvész veszélyeinek ecsetelése –, ahogy annak hangoztatása is, hogy a törökök nem isznak (ezzel mintegy ellentéppontozva a németek iszákosságát, amit igencsak hosszan fejteget – az *ebrietas Germanica* pedig szintén régi írói kép).¹³ Szintén nem ismeretlen a Turcica-irodalomban, hogy Szulejmánt Attilához hasonlíttja, de az összevetésben megcsillantja azt is, hogy van remény a török szultán legyőzésére, mivel – mutat rá – Attilának sem sikerült a nyugat meghódítása.¹⁴ Elterjedt Turcica-közhely továbbá a megosztott kereszténység feletti kesergés, amelyhez egy érdekes történetet hoz II. Mehmeddel és fiával kapcsolatban.¹⁵ Sajátos mozzanat, hogy Cuspinianus ugyanakkor pozitív példaként emlegeti a törökverő Hunyadiakat és a fekete sepreget is, s ezzel őket is beveszi a törökellenes érvelésébe – ez valószínűleg inkább történelmi tájékozottságának köszönhető.¹⁶ Látható, hogy szerzőnk jól ismerte az ekkorra már szépen gyarapodó törökellenes irodalmat, s elemeit szerencsésen alkalmazta munkájában.

Cuspinianus ugyanakkor igen sok hibát ejt az események elbeszélése során. Adatai, kijelentései sok esetben kérdésesek, illetve ellentétben állnak más forrásokkal. Rögtön az elején azt állítja, hogy II. Szelim szultán 1525-ben halt meg,¹⁷ ami elég nagy tájékozatlanságra vall. A török hadseregről túlzó számot ad meg, mivel kétszázezer fegyveresről ír – igaz, a korban sokan elkövették ezt a hibát.¹⁸ Pétervárad ostroma kapcsán úgy tudja, hogy megadták magukat a védők, viszont más források szerint a szultán csak a védők kis hányadának

12 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 87. Az esküszegés toposzára legutóbb, további irodalommal lásd Tóth Gergely, *Politika, történelem, múltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben*: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony György munkái. In: Varga Szabolcs–Vérsesi Lázár (szerk.), *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. (Pécsi Egyháztörténeti Műhely, 3.) Pécs, 2018, 300–301.

13 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 94–95. A németek iszákosságának toposzára lásd Radek Tünde, Utószó. In: Sára Balázs–Radek Tünde–Balogh F. András (közread.), *Eine Unterredung gegen die Türken: Traktátus Mohácsról*. Budapest, 2003, 175–176; újabban lásd Tóth Gergely, *Az erasmista szatirikus és a bebörtönzött mártír: Bocatius két műve, a Hungaroteutomachia és az Olympias carceraria*. In: Fajt Anita–Szilágyi Emőke Rita–Tóth Zsombor (szerk.), *Börtön, exilium és szenvedés. Bethlen Miklós élettörténetének kora újkori kontextusai*. Budapest, 2017, 63, 65.

14 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 95.

15 Uo. 95–96. Cuspinianus művének eme részletére lásd Fodor Pál, *Az apokaliptikus hagyomány és az aranyalma legendája: a török a 15–16. századi magyar közvéleményben*. *Történelmi Szemle* 39:1 (1997) 47–48.

16 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 97.

17 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 82.

18 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 83. A török hadsereg létszámát, tehát kimondottan a harcoló alakulatokat 60–70 ezer főre lehet tenni. Lásd B. Szabó János, *A mohácsi csata*. (2. jav. kiadás) Budapest, 2011, 72–74.

a megadását fogadta el.¹⁹ Téves az az értesülése, hogy a török sereg sikertelenül ostromolta volna Siklóst és Valpót,²⁰ ahogy az is, hogy – még az ütközetet megelőzően, a felvonulás során – megtámadta és elpusztította volna Pécsset (ez valóban megtörtént, de már a csata után).²¹ A csata elbeszélése nagyon felszínes: Cuspinianus szerint a magyarok ágyúi semmi kárt nem tettek az ellenségben, a török támadástól viszont azonnal pánikba estek és megfutamodtak. A bécsi humanista emellett azt is kijelenti, hogy a magyarok még megsebezni sem tudták a törököket, viszont megrémítették őket a törökök csatakiáltásai („*dabra dabra hu*”).²² Az a gyanúm, hogy Cuspinianusnak ezzel a magyar seregre nézve igen csak dehonesztáló csataleírással is hátsó szándéka lehetett – attól függetlenül, hogy valami szemtanúra biztosan támaszkodott. A hanyatt-homlok menekülő, már az ellenfél hangjától is megijedő sereg képével ugyanis vélhetőleg azt akarta bizonyítani, hogy a magyarok alkalmatlanok a törökök megállítására – vagyis azt akarta hangsúlyozni, hogy erre csak Ferdinánd és seregei képesek.

Két epizódyszerű történet érdemel még figyelmet a leírásból, amelyek csak itt olvashatók, bár valóságtartalmuk kérdéses. Az egyik az esztergomi huszárok nevezetes gaztette (a királyné egyik hajójának kifosztása, valamint a nő ruhák „felpróbálása”), ami Cuspinianust heves kifakadásra sarkallta általában a magyarok ellen.²³ A másik történet arról szól, hogy Mária királyné menekülése után a budai várat megszállta kétszáz szegény zsidó, akik Szulejmán érkeztekor ellenállást tanúsítottak, de a szultán végül megegyezett velük és a birodalomba szállíttatta őket.²⁴

Vannak persze emellett olyan értesülések is Cuspinianus munkájában, amelyeket szerzőnk – mai ismereteink szerint – jól tud, vagy legalábbis megközelítőleg jól. Viszonylag helyes adatnak tűnik nála II. Lajos 30 ezer fős serege,²⁵ bár

19 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 83–84. A védők, látva reménytelen helyzetüket, kegyelmet kértek a szultántól, amit viszont ő nem adott meg. Az utolsó toronyba szorult kilencven embernek azonban Szulejmán kegyelmet adott, akik el is vonulhattak Tomori táborába. Lásd B. Szabó, *A mohácsi csata*, 79.

20 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 84.

21 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 85. Az információt később Brutus is átveszi. Lásd alább. A csata után (valamikor szeptember elején) portyázó akindzsi csapat támadta meg és gyújtotta fel Pécsset, a lakosságot pedig lemészárolta. Lásd Varga Szabolcs, *Irem kertje: Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*. Pécs, 2009, 12–13.

22 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 86. Az eredeti szövegben: „*Nostri pallentes territi barbarico clamore frequentato Dabra Dabra hu, quas voces crudeliter reiterabant, maximumque terrorem nostris iniecerunt, praesentem mortem oculis animadvertunt.*” Cuspinianus, *Oratio protreptica*, B[i]r. Sudár Balázs turkológus véleménye szerint a „*dabra dabra hu*” az „*Allahu akbar*” („Allah a leghatalmasabb”) félrehallása lehet.

23 Cuspinianus, *Oratio protreptica*, B[i]ir; Cuspinianus, Buzdító beszéd, 86.

24 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 89. Ehhez az értesüléshez hasonló egy korabeli röplap, illetve Johann Kessler svájci humanista szerző állítása, miszerint a törökök a budai zsidónegyed ostroma alatt két és fél ezer embert veszítettek volna. Lásd Haraszti György, *Pannóniától Magyarorszáig: A magyarországi zsidóság annotált kronológiája az előidőktől napjainkig*. I. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest, 2014, 248. A budai (és más városban lakó) zsidóknak a török birodalomba való elszállítását egyéb források is megerősítik. Uo. 249–250.

25 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 85.

más korabeli források ennél kevesebbről szólnak (huszonöt-, huszonhat-, vagy huszonhétezer emberről).²⁶ Jól írja, hogy a magyar király az egyházi vagyon megcsapolása révén igyekezett pénzhez jutni.²⁷ Tomori szerepét elég reálisan értékeli, rámutat ugyanis arra, hogy ő mindent megtett, ami az adott helyzetben lehetséges volt (megjegyzendő, hogy a kalocsai érsek a korabeli magyar elit egyetlen tagja, aki nevesítve, végig pozitív előjellel szerepel).²⁸ Cuspinianus ugyanakkor azt is helyesen látja, hogy nem volt megfelelő, tapasztalt hadvezér, aki sikerrel tudta volna vezetni a magyar sereget.²⁹ Tud arról, hogy Szulejmán parancsára fosztották ki Budát, s hogy Mária hetvenhat hajóval menekült el.³⁰ Összességében azonban elmondható, hogy a mű forrásértéke meglehetősen csekély, ami a hadjáratot és a csatát illeti.

Fentebb már említettem, hogy véleményem szerint Cuspinianus azt akarta sugallni a csata elbeszélésekor, hogy a magyar elit alkalmatlan az ország vezetésére, amit bíráló megjegyzések egész sora erősít meg, amelyek végigkísérik az egész művet. Érdekes párhuzam, hogy egy másik munkájában (*De capta Constantinopoli*) hasonló kritikával ír a magyar elitről, és már inkább ironikusan jegyzi meg, hogy Magyarországot a kereszténység védőbástyájának nevezik.³¹ Eme írásában hasonló kíméletlenséggel számol le a régi közhellyel, egyenesen múlt időbe téve azt. Többször hangsúlyozza a tunya és hanyag, szundikáló magyarok felelősségét, elsőként Nándorfehérvár elvesztésében.³² Amikor pedig Szulejmán 1526 tavaszán támadásra indult, Cuspinianus elbeszélése szerint „a magyarok Epimenidész álmát aludták, táncnak és bornak hódoltak”.³³ A török elleni készülődés során egyesek „a király végzetét lesve lapítottak” (itt vélhetőleg Szapolyaira akart célozni),³⁴ miközben „nem akadt józan ember”, aki figyelmeztette volna a királyt a veszélyre, sőt, sok ostoba még noszogatta is, míg mások fenyegették, hogy amennyiben nem támad az ellenségre, „ellene fordítják a fegyvert”.³⁵ A király halálának leírásakor Cuspinianus súlyos vádat fogalmazott meg, miszerint az övéi rosszul őrizték a királyt.³⁶ Végül megemlítendő a szerzőnek az a kirohanása is, ahol az esztergomi katonák viselkedése alapján az egész magyar nemzetet

26 B. Szabó János 27 ezer főben adja meg a sereg létszámát, amely a kísérelőkkel együtt a 40 ezres létszámot is elérhette. Lásd B. Szabó, *A mohácsi csata*, 84.

27 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 85.

28 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 84, 85.

29 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 86.

30 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 88.

31 Vö. Imre Mihály, *Magyarország panasz: A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. (Csokonai Könyvtár, 5.) Debrecen, 1995, 31–32.

32 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 82. Igaz, Rhodosz elvesztése miatt a keresztény fejedelmeket is általában „lomhasággal” vádolja. Uo.

33 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 83.

34 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 84. Az eredetiben: „...*fatum sui regis expectantes latuerunt.*” Lásd Cuspinianus, *Oratio protreptica*, Aiiiv–[Aiiiii]r.

35 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 85–86.

36 „*Dissolutus exercitus a nostris regem arripuit male custoditum a suis, qui praeter opinionem omnium in lacum, quem Danubius inundatione facit, insiliit.*” Lásd Cuspinianus, *Oratio protreptica*, B[i]v. A fordításban Cuspinianus, Buzdító beszéd, 86. Mint látható, Cuspinianus a Duna árterét jelöli meg a király halála helyéül, nem pedig valamiféle patakot.

becsmérelte, s úgy vélte, gyökerestül ki kellene irtani – legalábbis szavai így is érthetők, s úgy is, hogy csak a katonákra érti mindezt, de nem törekszik arra, hogy ezt a kétértelműséget eloszlassa.³⁷ Hogy ez mennyire így van, arra Brodarics a tanú, aki szintén úgy értette, hogy a bécsi humanista szavai az egész magyarságra vonatkoznak, s ezt a kirohanást is indokul hozta fel abban a nevezetes, korábbi urának, Ferdinándnak 1527. március 18-án írt levelében, amelyben magyarázatot kívánt adni arra, hogy miért pártolt át Szapolyaihoz.³⁸

Érdeemes még röviden kitérni arra a részre, ahol Cuspinianus hosszan taglalja Magyarország termékenységét, *fertilitas*-toposzok egész sorát felvonultatva. Pannónia termékenysége igen mélyen meggyökeresedett közhelynek számított a középkori nyugati irodalomban³⁹ – bár Cuspinianusnak láthatóan pontos ismeretei is voltak, ami sűrű magyarországi követségei miatt nem meglepő.⁴⁰ Csak-hogy szerzőnk ezúttal is odaszúr a kapzsi magyar nemeseknek, akik nyúzzák és kizsigerelik a szegény parasztot.⁴¹ Cuspinianus hozzáállása hasonlít II. Frigyes császár krónikáírójához, a magyarokat igen negatív színben feltüntető Freisingi Ottóéhoz:⁴² íme e csodás vidék, s ez a hálátlan, népnyúzó, vezetésre alkalmatlan magyar nemesség irányítja. Ezért érvelésében a magyarok iránti szolidaritás nem is vehető észre, inkább csak azt ecseteli a német közönségnek, hogy egy ilyen gazdag országot ne hagyjanak a török prédájává lenni.

Értelmezésünk szerint tehát Cuspinianus azt akarta hangsúlyozni a magyar elit tehetetlenségének és gonoszságának bemutatásával, hogy egyedül I. Ferdinánd képes megmenteni az országot – amire ura nagyon is rászorult, mivel legitimitációja Szapolyai korábbi megválasztása és megkoronázása miatt enyhén szólva is problematikus volt. A török elleni hadjárat propagálásával pedig a Habsburg uralkodó 1527. évi tervei, azaz a magyarországi hatalomátvétel előtt akarta egyengetni az utat. A mű nem maradt hatástalan, bár nem egészen olyan eredménnyel járt, mint amit szerzője elképzelt. Amint azt alább bemutatjuk, Ursinus Velius is felhasználta később, de bizonyíthatóan merítették belőle mások

37 „O gens effera et crudelior omni Turco, omni supplicio perdenda, et mille mortis generibus castiganda, soboles scelerata, non aere, non terra ferenda... num, o principes Sacri Romani Imperii et proceres, est haec gens funditus e radicibus exterminanda et delenda?” Lásd Cuspinianus, *Oratio protreptica*, Biiir; fordításban lásd Cuspinianus, Buzdító beszéd, 88. Megjegyzendő, hogy Kulcsár Péter a fordításában „népségnek” fordítja a „gens”-t, vagyis jóhiszeműen csak a katonákra vonatkoztatja, de a Brodarics *Historiájáról* író Gózszy Zoltánnak igaza van abban, hogy az idézett rész legalább annyira érthető általában a magyarokra is. Lásd Gózszy Zoltán, Brodarics István történeti munkája. *Pécsi Szemle* 13:1 (2010) 131.

38 A levél vonatkozó részét lásd Kasza–Pálffy, *Brodarics- emlékkönyv*, 73, fordításban: uo. 78.

39 Vö. Tarnai Andor, *Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez)*. (Modern Filológiai Füzetek, 6.) Budapest, 1969, 36–37; Imre, *Magyarország panasza*, 223–233, Cuspinianusra vonatkozóan: uo. 225–227.

40 Cuspinianus, Buzdító beszéd, 90–92.

41 Uo. 90.

42 Személyére és művére, különösen a magyarokat érintő negatív megjegyzésekre további irodalommal lásd Zsoldos Attila, Egy német és két muszlim: Freisingi Ottó, Abu Hámíd és Idriszi a 12. századi Magyarországról. *Korunk* 28:12 (2017) 16–25.

is. A legfontosabb hozadéka azonban az volt, hogy Brodarics István az *Oratio* miatt ragadott tollat, hogy megírja élete fő művét, a *Historia verissimát*.

I. 2. Mohács emlékezetének fundamentuma – Brodarics István Historiája

Brodarics Istvánnak (1480 k.–1539), II. Lajos egykori kancellárjának⁴³ a műve rendkívüli alkotás. Azzal, hogy a szemtanú részletességével lejegyezte az 1526. év magyarországi eseményeit egészen Szulejmán kivonulásáig, egy csapásra elsőrendű forrássá és a csata legfontosabb kútfőjévé vált, továbbá emlékezetének egyik legfontosabb alakítója lett mind a mai napig – akkor is, ha keletkezése előtt és után elbeszélő források, levelek és egyéb dokumentumok százai születtek, amelyek az ütközetről és a hadjáratról információkat nyújtanak. Bármennyire is elfogult olykor vagy hallgat el bizonyos tényeket, és bármilyen hiányos is a csatáról szóló beszámolója – a kancellár szemtanú remekül megkomponált elbeszélése rabul ejti olvasóját, aki utána már nehezen tudja máshogy látni az események egymásutánját, mint ahogy azt a szerző a szeme elé tárta.

Kasza Péter, Brodarics életművének avatott kutatója újabban meggyőző érveléssel vonta kétségbe a kutatás korábbi vélekedését, amely szerint a *Historia* 1527-ben jelent meg. Ehelyett arra a megállapításra jutott, hogy a hajdani kancellár 1528-ban írta meg művét, amely aztán Zsámboky 1568-as kiadásában jelent meg először.⁴⁴ Ugyanakkor nem zárható ki, hogy a *Historia* kéziratban terjedt, és az sem, hogy felhasználták. Iovius bizonyosan forgatta Brodarics művét – vélhetőleg kézirat formában –,⁴⁵ és talán más, 1568 előtt publikáló szerző esetében is felvethető, hogy ismerték a művet.⁴⁶ Az bizonyos, hogy a kancellár műve 1568 után nagyon erősen befolyásolta a Mohács-recepciót: az ezt követően megjelenő történeti munkák többnyire az általa kijelölt területen mozogtak, sőt, az eseménysort is többé-kevésbé ugyanolyan sorrendben mondták el, még ha variálták, illetve más szerzők állításaival vegyítették is Brodarics adatait.

Hova sorolható műfajilag a *Historia verissima*? Ha a megírás okait nézzük, polemikus politikai röpiratként is értelmezhető, hiszen alig titkoltan Cuspiniánus műve ellen íródott. Emlékiratnak, memoárnak is tekinthetjük, mivel legnagyobb erénye a személyesség. Lejegyzí a hadjárat apró mozzanatait, érzéketlenül írja le a magyar hadvezetés döntéseit, kényszerpályáit úgy, hogy maga is tevékenyen részt vett az eseményekben. Elsősorban mégis történeti munka, és a szerzője mindent meg is tett, hogy a közönség így tekintsen rá. Már a címben is *Historiának* nevezi a munkáját, és az egyik legismertebb antik történetírói for-

43 Életére lásd Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*.

44 Lásd Kasza Péter, Egy elveszett kiadás nyomában: Brodarics István *Historiájának* első kiadásáról. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2014, 39–65.

45 Kasza, Egy elveszett kiadás, 64; Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 190–191.

46 Ezekről a szerzőkről és munkáiknak a *Historiával* való lehetséges kapcsolatáról alább részletesen is írunk.

dulattal, a liviusi *operae pretium...* szavakkal indítja művét.⁴⁷ A földrajzi áttekintés is a mű történelmi jellegét erősíti, ahogy azt Cuspinianusnál is láttuk. A *Historiá*-ban megtaláljuk a fiktív orációkat, a rossz ómeneket, és kijelenthetjük, hogy az egész szöveg választékos humanista stílusban íródott – de Brodarics nem is tehetett másképpen, ha Cuspinianus *Oratiójára* akart válaszolni.⁴⁸

A mű megírása mögött rejlő motivációk felfejtésével legutóbb Kasza Péter foglalkozott. Vizsgálata alapján Brodarics elsődleges célja természetesen Cuspinianus cáfolata volt, hiszen nagyon is találva érezhette magát, amikor a bécsi szerző a magyar elitet tette felelőssé a csatavesztés és a király halála miatt. A hajdani kancellár válaszul a fortunát, vagyis a (bal) szerencsét okolta II. Lajos tragédiájáért, amit sorsszerű, elkerülhetetlen eseményként prezentált.⁴⁹ Több-ször is jelezte emellett, hogy a királyt és a hadvezéreket többen is le akarták beszélni a csatáról (mint láttuk, Cuspinianus szerint nem akadt ilyen).⁵⁰ Végül részletesen kifejti, hogy voltak a király védelmére rendelt emberek – más kérdés, hogy nem tartózkodtak a király mellett, amikor kellett volna, de Brodarics ebben is a sors kezét látja.⁵¹ Emellett szerzőnk általánosabb ellenérveket is hoz Cuspinianusszal szemben. Nagy hangsúlyt kap művében a fentebb már említett védőbástya-toposz: rámutat, hogy a magyarság ötszáz éve küzd a pogány ellen és védi a kereszténységet, vagyis a maga részéről már régóta nagy áldozatokat hoz egész Európáért.⁵² Drámai szavakkal utasítja vissza az árulás vádját is, mondván, aligha lehet a király cserbenhagyásával vádolni a magyarokat, hiszen ott haltak meg „mindannyian” a mohácsi mezőn.⁵³

Kasza ugyanakkor rámutat arra is, hogy Brodarics másik célja a Szapolyai János melletti propaganda lehetett – akinek, mint ismert, 1527 tavaszán maga is híve lett, miután Ferdinándban csalódott.⁵⁴ Ez is egyfajta válasz Cuspinianus művére, aki, mint láthattuk, tudomást sem akart venni a királlyá koronázott

47 „*Operae pretium fore putavi, si bellum [...] breviter describerem...*” Lásd Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 2. Vö. Livius Praef. 1. („*Facturusne operae pretium sim, si [...] res populi Romani perscripserim...*”)

48 Lásd erre Bartoniek Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* (Kézirat gyanánt.) Budapest, 1975, 8–23, különösen: 17; Tóth Zsombor, *The Making of... hogyan készül(t) Mohács?* In: Uő, *A történelmem terhe: antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez*, Kolozsvár, 2006, 13; lásd még: Uő, *Fons vs. Memoria? Retorikatörténeti megjegyzések Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról készült latin nyelvű beszámolójához: esettanulmány.* In: Uő, *A történelmem terhe*, 53–81.

49 Gözsy, *Brodarics István*, 30–32; Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 194–195.

50 Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 196.

51 Uo.

52 A propugnaculum, azaz védőbástya-toposza általában, illetve Brodaricsnál lásd újabban Fodor, *Az apokaliptikus hagyomány*, 22–24; Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 197. Tóth Zsombor arra hívta fel a figyelmet, hogy a propugnaculum-narratívát Brodarics végig érvényesíti, nemcsak a mű elején, hanem Báthori és a király csata előtti szónoklatában is, továbbá Perényi jóslatának is ezt teszi a fő motívumává. Lásd Tóth Zs., *The Making of...*, 15–17; Uő, *Fons vs. Memoria?*, 66–69.

53 Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 197.

54 A pártváltás hátterére részletesen Kasza–Pálffy, *Brodarics-életrajz*, 31–135; Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 71–82.

magyar főúrról. Szapolyai végig nagyon pozitív megvilágításban tűnik fel a *Historiában*. Áldozatkész, engedelmes alattvaló, aki mindent megtesz a haza megmentéséért. Erre szükség is volt, mert nagyon hamar akadtak olyanok – természetesen az ellenoldalról –, akik azt firtatták, vajon Szapolyai miért nem érkezett meg időben a csatába; sőt általában a választ is megtalálták, mégpedig a vajda hűtlenségében, törökbarátságában. Brodarics bizonyosan cáfolni kívánta ezeket az inszinuációkat is.⁵⁵ A szerző kedvező színben mutatta be Frangepán Kristófot is, aki szintén Szapolyai híve lett.⁵⁶

Brodarics művében vannak olyan kulcsmomentumok, amelyek irányt szabtak a későbbi elbeszélő munkáknak, vagy éppen vita tárgyát képezték. Ezért vázlatosan, a legfontosabb mozzanatokat kiemelve ismertetnünk kell Brodarics narrációját, hogy ezzel világos legyen: az utána jövő szerzők mit vesznek át tőle, mivel vitatkoznak, vagy éppen mit hagynak el.

1. *Előzmények: Szulejmán seregének közeledése, magyar készülődés.* Brodarics a műnek ebben a részében jelezni kívánta Lajos és a magyar vezetés felelősségteljes magatartását. Elbeszélése szerint Lajos segítséget kért az európai hatalmaktól, és igyekezett minden lehetséges forrásból pénzt szerezni: megcsapolta az egyházi vagyon, és a városoktól is pénzt szedett be.⁵⁷

2. *A Szapolyai-ügy.* Brodarics írja le, miszerint „valaki” azt tanácsolta Lajosnak, hogy Szapolyai az erdélyi csapatokkal és a havasalföldi vajdával támadja meg hátulról a török sereget, vagy pedig – szintén a havasalföldi vajdával – induljon „Trákia” pusztítására, hogy ezzel Szulejmánt visszafordulásra készítse. Ezt a kétféle tervet Szapolyainak is megüzenték, azzal a megjegyzéssel, hogy tegye azt, amit jónak lát (!). Brodarics hangsúlyozza, hogy emiatt nem érkezett meg időben Szapolyai.⁵⁸ Habár később a király arra utasította, hogy csatlakozzon a fősereghez,⁵⁹ a vajda az egymásnak ellentmondó parancsok miatt „kétségek közt hányódott”, újabb parancsot kért, de jelezte, hogy a hátbatámadás már elkészt. Erre írta Lajos válaszul, hogy siessen csapataival hozzá – de már későn.⁶⁰ Brodarics kifejti emellett, hogy a csata előtt néhány nappal Szapolyai – Frangepán Kristóffal egyezően – azt tanácsolta a királynak, hogy menjen biztonságos helyre, valamint azt kérte, hogy Lajos várjon a csatával, amíg megérkeznek.⁶¹ Végül Brodarics még azt is elmondja új ura védelmében, hogy amikor Szeged körül járván belátta, hogy seregével már nem fog odaérni, székérre ült, s néhány emberével a csatába sietett.⁶²

55 Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 197–200.

56 Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 200. Frangepán a csata után mentegetőzni kényszerült, amiért nem érkezett meg időben a király seregéhez. Lásd Frangepán Kristóf levelét Jozefics Ferenc zenggi püspöknek, Zágráb, 1526. szeptember 5.: B. Szabó (szerk.), *Mohács*, 94–97.

57 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 28–42; Brodarics, *Igaz történet*, 137.

58 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 77–78.

59 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 82; Brodarics, *Igaz történet*, 140.

60 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 86–87, 89; Brodarics, *Igaz történet*, 141.

61 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 125; Brodarics, *Igaz történet*, 144.

62 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 240; Brodarics, *Igaz történet*, 152.

3. *A Drávánál védekezés meghiúsulása.* Kijelölték a nádort, hogy akadályozza meg a török sereg átkelését a Drávánál, de az urak, kiváltságaikra hivatkozva nem voltak hajlandók a király nélkül odamenni.⁶³ Ekkor hangzik el az uralkodó kétségbeesett beszéde, aki Brodarics szerint így fogalmazott: „látom tehát, hogy ki-ki az én fejem árán keres mentséget és menekvést a saját fejének.” Ám ő – folytatja –, oda megy, ahova nélküle nem akarnak menni, hogy az ő magatartásával senki se mentegethesse magát.⁶⁴

4. *Tomori Pál és Szapolyai György vezérsége.* Tiltakozása ellenére Tomori Pált jelölik ki vezérnek, s Szapolyai Györgyöt adják mellé.⁶⁵ Brodarics érdekesen ábrázolja Tomorit: messzemenően elismeri érdemeit, tengernyi fáradozását, de az elbeszéléséből kiderül, hogy a katona-főpap súlyos hibákat is ejtett.

5. *A csatatér leírása.* Brodarics két helyen is ír a csata helyszínéről – előbb annak tágabb környezetéről, majd a konkrét csataterről –,⁶⁶ amely leírások máig sok vitára adnak okot.⁶⁷

6. *Tomori katonáinak elbizakodottsága.* Tomori lovasai, akik a Karasica-patakon túl táboroztak, nem akarnak „visszavonulni”, vagyis a fő táborba menni. A katonák szépen kimunkált fiktív szónoklatban mondják el érveiket: ne akarják őket elvonni az ellenséges seregtől, amely különben is meggyengült a korábbi háborúk alatt, így könnyen legyőzhető.⁶⁸

7. *Kényszerű döntés a csata mellett.* Lajos meghagyja Brodaricsnak, hogy érveljen az urak előtt a csata elhalasztása mellett.⁶⁹ A főurak azonban kitartanak a szándékuk mellett: égnék a harci vágtyól, és félnek a szintén harcra éhes katonáktól.⁷⁰ Ez megismétlődik a haditanácsban is. Felmerül az ülésen is a halasztás szükségessége, hiszen még számos sereg nem érkezett meg a táborba. A szintén jelen lévő Tomori „nem idegenkedik” az összecsapástól, noha húszezres magyar és háromszázézeres török sereggel számol, amit a jelenlévők nagy megdöbbenését látva finomít hatvanezer hadra fogható ellenséges katonára. Ekkor jelennek meg a tanácsban Tomori katonái, akik azzal fenyegetőznek, hogy rátámadnak a sereg másik részére, hogyha el akarják halasztani csatát. Így végül megszületik

63 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 104; Brodarics, *Igaz történet*, 142. A drávai átkelő 1526. évi védelmének problémájára Eszék vonatkozásában lásd Varga Szabolcs, *Volt-e vár Eszéken 1526-ban? Keletkutatás 35 (2007) 48–58.*

64 „*Video, inquit, ego unumquemque capite meo (verba enim regis, sicuti fuerunt, ita ponemus) excusationem et salutem capiti suo quaerere...*” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 105; Brodarics, *Igaz történet*, 142–143. Ez a megfogalmazás meglehetősen ügyetlennek tetszik, így még azt is el tudom képzelni, hogy a pillanat hevében Lajos valóban valami hasonlót mondott.

65 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 109–113; Brodarics, *Igaz történet*, 143.

66 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 114–118, 186–188; Brodarics, *Igaz történet*, 143, 149.

67 B. Szabó, *A mohácsi csata*, 132–142; B. Szabó János, *Mohács: Régi kérdések – új válaszok. A magyar királyság hadserege a mohácsi csatában.* Budapest, 2015, 119–132.

68 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 118–120; Brodarics, *Igaz történet*, 143–144.

69 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 127–132; Brodarics, *Igaz történet*, 144–145.

70 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 133; Brodarics, *Igaz történet*, 145.

a döntés a csata mellett; ekkor hangzik el Perényi jóslata.⁷¹ Később, a csata előtti napon felmerül egy szekértábor építésének terve, de erre végül nem kerül sor.⁷²

8. *Hadrend.* Brodarics itt ír a király mellé rendelt három vitézről (Ráskay Gáspár, Török Bálint, Kállay János), megnevezi az első vonalban a jobbszárny és a balszárny vezéreit, majd a második arcvonalat is ismerteti, különösen a király környezetében lévő országnagyokat és udvaroncokat, illetve említést tesz a király mögött álló ezer páncélos lovasról.⁷³

9. *A csata leírása.* Az események röviden így írhatók le Brodarics alapján: Tomori kiküldi a király mellé rendelt három vitézt csapataikkal együtt, hogy kikémleljék a közeledő török csapat szándékát. Ezután ugyancsak Tomori ráveszi a királyt a támadásra, mondván, jobb az ellenség egy részével megvívni a harcot. A magyar támadás eleinte sikeres, a török sereget visszaszorítják. A királyi hadtest is előrenyomul támadni. Időközben viszont az ágyúzás miatt meginog a jobbszárny; Brodarics elveszti szem elől a királyt. Később az ágyútűz miatt az egész sereg megfutamodik.⁷⁴ Amint az más forrásokból kiderül, magát a csatát Brodarics meglehetősen hézagosan írta le,⁷⁵ ami persze nem is csoda, hiszen nem tartozott a katonai vezetők közé, és csak egy nézőpontból tudta szemlélni az eseményeket.

10. *A király halála.* Brodarics tudomása szerint az uralkodót Csele falu mellett egy meredélyes szakadékban találták meg (tehát ő még nem ír patakról, csak Csele faluról), állítólag itt fulladt meg.⁷⁶

11. *Veszteséglista.* Brodarics viszonylag hosszú listát közöl az elesett országnagyokról, ami aztán többé-kevésbé változatlanul megy át más történeti munkákba.⁷⁷

12. *Szulejmán hadjáratának vége.* Brodarics a csatát követő eseményeket is leírja. Az eseménysor fő elemei a királyné menekülése, az esztergomi várkapitány elvetemültsége (ám a Cuspinianus által írtakat Brodarics visszautasítja), a szultán budai tartózkodása, Esztergom és Visegrád megvédeése, a magyar lakosság által épített pilismaróti tábor, s annak elfoglalása, a szultán hazatérése. Az összesített veszteséget Brodarics kétszázezer főre becsüli.⁷⁸

Ami Brodarics hitelességét illeti, legutóbb B. Szabó János azt írta, hogy a kancellár művét érdemes kritikával, de nem a Perjés Géza által alkalmazott hiperkritikával kezelni. B. Szabó rámutatott, hogy nyilvánvalóan vannak olyan részletek, amelyeknek megírását a szerző pártválasztása, pontosabban Szapolyai-pártisága indokolta, ahogy szerinte az is gyengíti a mű hitelét, hogy a tudós

71 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 136–148; Brodarics, *Igaz történet*, 145.

72 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 167–169; Brodarics, *Igaz történet*, 145–146.

73 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 170–190; Brodarics, *Igaz történet*, 147–149.

74 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 196–225; Brodarics, *Igaz történet*, 149–151.

75 Lásd B. Szabó, *Mohács: Régi kérdések – új válaszok*, 13–14; lásd még Gyáni Gábor, *Elbeszélhető-e egy csata hiteles története? Metatörténeti megfontolások. Hadtörténelmi Közlemények* 119:1 (2006) 121–133.

76 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 227; Brodarics, *Igaz történet*, 151.

77 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 228–235; Brodarics, *Igaz történet*, 151–152.

78 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 236–253; Brodarics, *Igaz történet*, 152–153.

kancellár a csata után másfél évvel vetette papírra. A hadtörténész emellett megjegyzi azt is, hogy Brodaricsnak a török hadseregére, illetve hadmozdulatokra vonatkozó adatai elég megbízhatatlanok.⁷⁹

Ennek ellenére a *Historia verissima*, ahogyan azt fentebb írtuk, megkérdőjelezhetetlen ősforrása lett a későbbi Mohács-beszámolók többségének. A többi elbeszélő kútfő vizsgálatának így elengedhetetlen részét képezi, hogy milyen viszonyban áll Brodarics munkájával: hiszen csak azután tudunk hiteles képet alkotni az illető szerző tájékozottságáról, illetve az általa használt egyéb források adatainak köréről, ha előbb meghatároztuk a „Brodarics-hatás” mértékét, azaz a tőle származó információkat. Természetesen ugyanilyen fontos, hogy az egyes szerzőknél megfigyeljük: az eredetileg Brodaricstól származó adatot hogyan torzítja, variálja, ami szintén tanulságos lehet az adott mű elemzése szempontjából.

I. 3. Mohács az egyetemes történet részeként – Paulus Iovius művei

A korszak egyik ünnepezt történetírója, a pápai szolgálatban álló, később püspöki címmel jutalmazott jeles humanista szerző, Paulus Iovius (Paolo Giovio, 1483–1552)⁸⁰ szintén jelentős mértékben formálta a Mohács-recepció alakulását. Három művében írt az 1526. évi szulejmáni hadjáratról és az ütközetről: először az oszmán-török történelemről alkotott művében, majd az 1551-ben kiadott híres életrajz-gyűjteményében (*Elogia virorum bellica virtute illustrium*), a II. Lajosról szóló részben – amelyet eddig nem vett figyelembe a kutatás –, végül nagy kortörténetében is.⁸¹ Úgy vélem azonban, hogy az itáliai szerző hatása nem is annyira az általa fellelt (illetve részben kitalált) új adalékok miatt gyakorolt nagy hatást a későbbi szerzőkre, hanem inkább azért, mert a mohácsi csatát is abba a sallustiusi hanyatlásmodellbe helyezte bele, amit már korábban kimutattunk nála a Dózsa-felkelés elbeszélésénél.⁸²

Caius Sallustius Crispus, a Krisztus előtti 1. században élt római történetíró a *De coniuratione Catilinae* című művében szuggesztív módon festette le a köztársasági Róma hajdani tündöklését, majd pedig elzúllását és ennek „okait”. Ezek Sallustius szerint a következők: a háborúk hiányából származó káros tétlenség (*otium*), az ebből következő tespedtség (*inertia*), az erkölcsök megromlása (*corrupti mores*), a kapzsiság (*avaritia*), valamint a katonai fegyelem (*disciplina militaris*) meglazulása. Műve erősen hatott Tacitusra, majd az itáliai reneszánsz

79 B. Szabó, *Mohács: Régi kérdések – új válaszok*, 13–14.

80 Személyére újabban lásd T. C. Price Zimmermann, *Paolo Giovio: The Historian and the Crisis of Sixteenth-Century Italy*. Princeton, 1995.

81 Lásd Paolo Giovio, *Commentario de le chose de' Turchi*. Roma 1531; ennek latin fordítását használtuk, mivel az hatott inkább a magyar történetírásra: Paulus Iovius, *Turcicarum rerum commentarius*. Argentorati, 1537. A hadvezérekről szóló életrajzgyűjteménye: Uó, *Elogia virorum bellica virtute illustrium*. Florentiae, 1551. Kortörténetének második kötete, amelyben Mohácsról szó van: Uó, *Historiarum sui temporis tomus secundus*. Florentiae, 1552.

82 Tóth Gergely, Értelmezések fogságában: Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. *Történelmi Szemle* 56:4 (2014) 568–570.

történetírásra, később pedig az egész nyugati historiográfiára és politikai irodalomra is.⁸³ Ioviusnál is egyértelműen nagyon erősen van jelen.⁸⁴

Mint ismert, a humanista történetírók nagymértékben imitálták az antik elődöket, elsősorban Thuküdidészt, Sallustiust és Liviust. Ez az imitáció leginkább az olyan állandó elemeknél figyelhető meg, mint az egyes karakterek jellemzése, a csataleírások és a fiktív beszédek, amelyekhez (antik) analógiákat, toposzokat, klasszikus szerzőktől elesett fordulatokat használtak fel.⁸⁵ Ugyanakkor azt láthatjuk a vizsgált kérdés kapcsán, hogy egy humanista történetíró még tovább mehet, és egy történelmi esemény – tehát a mohácsi csata –, sőt egy korszak értelmezésénél is antik analógiákhoz fordulhat. Iovius ugyanis így járt el: a Sallustiusnál látott dicső, háborús múltat – a rómaiaknál a pun háborúk korát – Mátyás uralkodására alkalmazta, míg a veszedelmes *otium* idejét a Jagelló-korra.⁸⁶ Ezt tette a Dózsa-felkelés leírásakor, majd a mohácsi csata elbeszélésekor is. A *Commentarius*ban ez elég jól megfogalmazódik. Iovius azt írja ugyanis, hogy „a kiváló Mátyás halála után, ami a háborúk vívását illeti, a magyaroknak semmi dicsőség nem jutott; László [II. Ulászló – T. G.] ugyanis engedte, hogy a katonai fegyelem és a Mátyás által alapított katonai csapatok meggyengüljenek, olyannyira, hogy a magyarok, akik akkor Lajos alatt harcoltak, semmilyen harci tapasztalattal nem bírtak, csak valami esztelen merészség és vadállati örület volt bennük, mivel azt képzelték, hogy képesek az összes törököt az első ütközet alkalmával elevenen felfalni.”⁸⁷

Hasonlót látunk az *Elogiában*, II. Lajos életrajzában. Itt Iovius kétségkívül tetszetős és drámai képet rajzol a szerencsétlen sorsú királyról: házassága gyermektelen volt, kegyelemből kormányzott, a főurak állandóan zaklatták, a csata idején pedig mindenki elhagyta, még Károly császár és Ferdinánd főherceg is, mert fontosabb volt nekik az itáliai uralom, mint rokonuk megsegítése – jegyzi meg éppen VII. Kelemen egykori híve és bizalmas embere.⁸⁸ Emellett a magya-

83 Lásd Patricia J. Osmond, „Princeps Historiae Romanae”. Sallust in Renaissance Political Thought. *Memoirs of the American Academy in Rome* 40 (1995) 101–143, különösen 101–130. Újabban lásd Yanick Maes, Sallust (Gaius Sallustius Crispus). In: Christine Walde (ed.), *Brill's New Pauly: The Reception of Classical Literature*. (Brill's New Pauly: Supplements, 5.) Leiden–Boston, 2012, 370–386; Yanick Maes, Catilina. In: Peter von Möllendorff–Annette Simonis–Linda Simonis (eds.), *Brill's New Pauly: Figures of Antiquity and Their Reception in Art, Literature and Music*. (Brill's New Pauly: Supplements, 7.) Leiden–Boston, 2016, 105–110, különösen 106–107. Lásd még Tóth, *Értelemzések fogságában*, 566–567.

84 Zimmermann, Giovio monográfusa ugyancsak jelzi Sallustius moralizáló történetírásának a hatását a szerzőnél. Lásd Zimmermann, *Paolo Giovio*, 367: 60. jegyzet; lásd még uo. 268, 299: 30. jegyzet.

85 Burke, *The Renaissance Sense*, 105–120; Kulcsár, A humanista történetírás, 70–71.

86 Természetesen ez a felfogás kapcsolatban van a humanista történetírásra jellemző – szintén klasszikus eredetű – ciklikus szemlélettel. Vö. Burke, *Renaissance Sense*, 87–88.

87 „*Nam post praestantissimi regis Matthiae obitum, Ungari, quod ad bella pertractanda attinet, semper inglorii exiterent. Etenim Ladislaus militarem disciplinam atque a rege Matthia institutos militum ordines adeo labefactari permiserat, ut Ungari, qui tunc sub Ludovico militabant, nullam bellandi peritiam, sed solummodo quandam temerariam audaciam ac ferinum furorem haberent, quo se posse Turcas omnes in primo congressu devorare praesumerent.*” Iovius, *Commentarius*, f. E[8]v.

88 Iovius, *Elogia*, 244; VII. Kelemen és Iovius kapcsolatára lásd Zimmermann, *Paolo Giovio*, 60–85.

rokra sem számíthatott, mert őket a kapzsiság és fosztogatás jellemezte (*avaritiae atque rapinis assueti*), a régi vitézséget és katonai fegyelmet elfeledték, egymás közt marakodtak, sőt még külföldi segítséget sem voltak hajlandók elfogadni.⁸⁹ A *Historiae*ben már csak egy utalás formájában hangzik el mindez: eszerint „a világi urak és az egész nemesség elfeledte már a régi katonai fegyelmet, és még sohasem látta az oszmán királyok táborát”.⁹⁰

Iovius jelentősége tehát inkább annak köszönhető, hogy fent leírt elmélete nagy népszerűsége tett szert a honi, illetve a honi történelemmel foglalkozó történetírók körében. Természetesen nem gondolom azt, hogy a Jagelló-kori „hanyatlás” képzete Ioviustól származott volna. Sőt, Ioviustól függetlenül más történetíró is alkalmazta a sallustiusi mintát a magyar királyság eme korszakára – így például a dalmát Tubero, Brodarics vagy Dubravius.⁹¹ Ám ő volt az, aki a legkövetkezetesebben alkalmazta ezt a hanyatlásmodellt, amely egyébként is jól összeesengett a magyar nemességben és az egész társadalomban egyre jobban erősödő Mátyás-nosztalgiával, illetve Mátyás-kultusszal, emellett műve rendkívül elterjedt és ismert volt. Az bizonyos, hogy két, témánk szempontjából nagyon fontos szerző, Brutus és Istvánffy tőle adaptálták a Jagellók uralmának sallustiusi értékelését.⁹²

Ami Ioviusnak a mohácsi csatára vonatkozó forrásait illeti, Sulica Szilárd kimutatta, hogy az itáliai szerző nagymértékben hagyatkozott Brodarics elbeszélésére, már a *Commentarius*ban is. A magyar sereg létszámára vonatkozó adat, a szekértábor terve, a Tomori által szélesre nyújtott hadrend, a királyt „védő” ezer páncélos lovas mind Brodaricstól származik, ahogy annak fejtegetése is, hogy az ország egy részének elvesztése nem járna akkora kárral, mint a királyé.⁹³ A Sulica által nem ismertetett *Elogiá*ban is felfedezhető Brodarics hatása, így a király halálának leírásakor (bár az is látszik, hogy volt más forrása is):

89 „...Hungarique proceres avaritiae atque rapinis assueti obliquè penitus Hunnicæ virtutis et disciplinae, pessimis artibus tractantes arma, inter se foedissime dissentiebant, nec externa praesidia superbo contemptu et stulta arrogantia admissuri videbantur.” Iovius, *Elogia*, 244–245.

90 „Profani vero iuris proceres totaque nobilitas, utpote qui veteris disciplinae obliti nunquam Othomanorum regum castra viderant...” Iovius, *Historiae*, II. 14.

91 Tubero a Dózsa-felkelés elbeszélésekor szintén sallustiusi eszközökhöz nyúl; a bajok egyik eredője nála is az átkos *otium*, a „tespedés”. Lásd erre Tóth, *Értelmezések* fogságában, 567–568. De Tubero máshol is előveszi a sallustiusi receptet, így például Szulejmán szultán fiktív szónoklatában, ahol a Mátyás utáni hanyatlásról, illetve a magyarok tespedéséről, fényűzéséről beszél: „Hungari otio tantum et luxui indulserè, omnique fere cura militiæ administrationisque regni abiecta”. Lásd Ludovicus Tubero, *Commentariorum de rebus, quae temporibus eius [...] gestae sunt, libri XI*. Francofurti, 1603, 330. (Köszönöm Petneházi Gábornak, hogy az utóbbi szöveg-helyre felhívta a figyelmemet.) Brodarics munkájában Tomori katonái sallustiusi toposzokkal vádolják az urakat („otio et inertiae assuetos; regem [...] suis ignavis moribus et consilii corruptant et effeminent...”) Lásd Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 120. Dubraviusra lásd alább.

92 E szerzőkre bővebben lásd alább.

93 Sulica Szilárd, *Adalékok Jovius „Historiarum sui temporis” magyar vonatkozásainak forrásaihoz*. Budapest, 1907, 100–105.

Brodarics

Iovius

Sunt non pauci et illa **palustri** voragine absumpti, nam regis corpus, quem et ipsum ibi periisse nonnulli dicebant, fuit postea repertum in hiatu quodam terrae praerupto supra Mohachium milliario medio sub pago, quem Chiele vocamus, qui locus tunc Danubii inundatione aquam solito maiorem habebat, ibi simul cum equo ita, ut erat, **armatus ab aquis fuit suffocatus...** Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 227.

„Rex ipse cum in fugam desperatis rebus se proriperet, in **paludem** incidit praealtae crepidinis, quam exeundo apprehendere conatus, equum ardua cervice erectum in se reflexit, atque ita resupinatus in ipso equi et **armorum** oppressus pondere, **in aqua** bipalmis gurgitis **suffocatus** interiit...” Iovius, *Elogia*, 245.

Végül egyértelmű átvételek sokasága található a *Historiae*ben is. A leglátványosabb talán a Perényi-jóslat, ahol szövegszerű egyezések is kimutathatók,⁹⁴ de egyebek is, így például az 1526. évi rákosi országgyűlés meghirdetése, valamint az az állítás, hogy a török ágyúk nem tettek kárt a magyarokban, s hogy ennek az lett volna az oka, hogy a tüzerek keresztények voltak.⁹⁵ Vagyis Ioviushoz valamilyen formában már eljutott a *Historia*, akár a Kasza által vitatott 1527. évi kiadásban, akár kéziratban.⁹⁶

Emellett azonban Iovius más forrásokat is használt a csata leírásakor. Így például tudni véli, hogy Báli bég és a török sereg első része – körülbelül 20 ezer lovas – a kései órákban megérkezett a csataterre, és egymást felváltva támadták a magyar sereget, így aztán a magyarok a Dunához se tudtak kimenni itatni, ezért helyben kellett kutakat ásniuk.⁹⁷ Az itáliai szerző emellett megnevezi az egyes seregrészek vezetőit is a török seregben,⁹⁸ ami ugyancsak új adatnak számít. Nem zárható ezért ki, hogy oszmán forrásai is lehettek.⁹⁹

Már Sulica is érzékelte, hogy Iovius egy dologban komolyan eltér Brodaricstól, ez pedig a török átkaroló hadművelet leírása, illetve az erre adott magyar válasz. A *Commentarius*ban az áll, hogy az egyik török lovassereg szemből támadta meg a magyarokat, míg egy másik lovascsapat a „szekereket” rohamozta meg. Iovius emellett azt is írja, hogy a király melletti lovasokat küldték el a szekértábor segítségére.¹⁰⁰ Mindennek aligha Brodarics a forrása, mert bár a

94 Iovius, *Historiae*, 99; lásd még Sulica, *Adalékok*, 105–106.

95 Eme átvételeket – és egyéb kisebb, illetve nem meggyőző megfeleltetéseket – lásd Sulica, *Adalékok*, 105–115.

96 Lásd még Kasza, *Egy elveszett kiadás*, 64.

97 Iovius, *Commentarius*, E8v–F[1]r. Ez az állítás feltűnik az *Elogiá*ban is, ahol a magyar tábornok már valósággal „körbeveszi” sőt „ostrom alá veszi” az ellenséget: „*Eum itaque Tomorei audacia Hungarorumque temeritas exitum tulit, ut cum ingenti corona hostium circumdatis [!] et obsessis castris, rex infelix, et quod miserimum fuit, in ipso margine Danubii aquatione prohibitus, dirigere aciem et collatis signis confligere cogeretur.*” Iovius, *Elogia*, 245.

98 Iovius, *Commentarius*, F[1]r.

99 B. Szabó János szerint ez okkal gyanítható: *Mohács: régi kérdések – új válaszok*, 14–15.

100 „*Equitatus deinde Turcicus in Ungaros immisus est, quo acriter a fronte pugnante, turma itidem Turcorum equitum currus a tergo invasit. Quumque iis succurrere necesse esset, equites illi, qui in regis praesidium in omne fortunae eventum servabantur, eo missi sunt.*” F[1]r.

kancellár is leírja, hogy az ellenséges török csapat feltűnésekor Tomori bekerítő hadmozdulatra vagy a magyar tábor elpusztítására irányuló támadásra gyanakodott, és ennek kiderítésére küldte ki Ráskayt és társait, ám a dolog kimeneteléről nem ír többet (csak a tábor feldúlásának tényét említi a csata végén).¹⁰¹ A másik eltérés, ami inkább Brodarics félreértéséből fakadhat, az, hogy Iovius azt hiszi: a Brodarics által említett, király mögött álló ezer páncélos lovas sietett a szekértábor segítségére.¹⁰² Ez abból is egyértelmű, hogy nem említi Ráskayékat, ami egyébként elég meglepő: talán nem tartotta őket fontos szereplőknek.

A *Historiae*ben tovább bonyolódik a probléma. Itt Iovius már eleve a táborhoz köti azt a bizonyos ezer válogatott lovast, s azt állítja, hogy Tomori a tábor mellé állította fel őket, de úgy, hogy már a sáncot érintették, viszont egyben a királyt is védték.¹⁰³ Szintén máshogyan mutatja be az ezer lovas elmozdulását a király mellől: azt írja ugyanis, hogy amikor a magyar tábort elkezdték ostromolni a törökök, a király melletti lovasság nem bírta türtőztetni magát, és inkább elment segíteni a táborbélieknek.¹⁰⁴ Istvánffy *Historiae*je és egyéb kútfők más magyarázatot kínálnak az eseményekre: eszerint Ráskayék lovascsapatai szálltak szembe a magyar tábor ellen támadó török hadtesttel (bár azt nem írja Istvánffy, hogy egyenesen a tábort védték volna), az ezer lovas pedig a második vonalban volt, és azzal együtt mozgott.¹⁰⁵

Iovius három munkájában egyéb apró újdonságok is vannak Brodaricshoz képest. A *Commentarius*ban Buda elfoglalásának elbeszélésekor Iovius azt állítja, hogy a város olyan feltétel mellett adta meg magát Szulejmánnak, hogy senkinek nem esik bántódása, s e feltételt a szultán elfogadta.¹⁰⁶ Úgy tudja emellett, hogy a török uralkodó két Mátyás által készíttetett ércszobrot vitt magával a várból; a *Historiae*ben viszont már háromról tud, és pedig Herkules, Diana és Apolló szobráról.¹⁰⁷ Az *Elogiá*ban szintén sok érdekes új mozzanat van. E művében Iovius azt állítja VII. Kelemenről, hogy Lajos részére – „*belháborútól akadályoztatván*” – csak egy német ezredet és egy huszárcsapatot tudott kiállítani.¹⁰⁸ Más forrásokból négyezer, pápai pénzen felfogadott gyalogosról tudunk,¹⁰⁹ ami azonban megfelel egy birodalmi landsknecht regiment, azaz ezred létszámának, vagyis Iovius

101 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 223; Sulica, *Adalékok*, 112.

102 Vö. B. Szabó, *Mohács: régi kérdések – új válaszok*, 14.

103 „*Castra cathenatis vallata curribus levi praesidio imposito ad dextra relinquebatur, quibus non absurdo consilio Tomoraeus alam unam lectissimorum equitum vallum prope contingentem apposuerat, ut ad incerta belli rex eius firmo atque expedito praesidio protegeretur.*” Iovius, *Historiae*, 15.

104 „*In tanta rerum asperitate, quum barbarorum globus ad diripienda castra convolasset, et aegre a praesidio defenderetur, ea, quam diximus, lectissimorum equitum ala, quae regi praesidio esse debuerat, continere [!] nequii, quin opem castris afferens in Turcas oppugnantes deferretur.*” Iovius, *Historiae*, 15.

105 Lásd erre alább, az Istvánffy-ról szóló fejezetben.

106 Iovius, *Commentarius*, F[1]v. Ez némileg emlékeztet a négyszáz szegény zsidó történetére, amit Cuspinianus előadott. Lásd fentebb.

107 Iovius, *Commentarius*, F[1]v; Iovius, *Historiae*, 100.

108 „*...et Clemens ipse Pontifex domestico occupatus bello, vix Germanorum legionem et Ussaronum equitum alam e sacra pecunia ad Pannoniae praesidium conduxerat.*” Iovius, *Elogia*, 244.

109 B. Szabó, *A mohácsi csata*, 82.

közlése – a huszárcsapatot nem tekintve – összhangba hozható az eddig ismert adatokkal.¹¹⁰ A magyar sereg létszámát ugyanitt harmincezer, a törökét pedig kétszázezer főben adja meg.¹¹¹

Egészen érdekes az az *Elogiában* olvasható tudósítás, ami a király megtalálásáról szól. Iovius itt azt írja, hogy Lajos fegyverhordozója (tehát Ulrich Czetricz) látta, ahogyan meghalt a király, majd „*eltemette őt a fővényben, hogy az ellenség ne kaparintsa meg a király holttestét és fegyvereit*”.¹¹² Persze, Iovius értesülése szembe megy a Sárffy-levéllel, ahol a győri kapitány arról számol be, hogy Czetricz előbb a mocsárban keresi ura holttestét, majd isteni sugallatra egy frissen hantolt sírban találja meg¹¹³ – vagyis aligha ő temette el, ha először a vízben kutatót utána. De Iovius története azért is hihetetlen, mert nehéz elképzelni, hogy Czetricznek lett volna ideje az általános pánik és menekülés közben elhantolni a királyt.¹¹⁴ Annyi bizonyos, hogy szerzőnknek közvetetten lehetett valamilyen információja Sárffy jelentéséről, mert ő is úgy tudja, hogy a királyt elföldelték, amint azt a győri kapitány is írja. Lajos halálával kapcsolatban Iovius a fentiekén kívül még annyit jegyez meg, hogy Szulejmán – állítása szerint – szerény adófizetés ellenében (*certo tributo et id quidem exiguo*) visszaadta volna az országot a magyar uralkodónak, valamint, hogy a holttestet a „pajzshordozó” (Czetricz) útmutatása alapján találták meg, majd sietve eltemették, annyi tiszteletadás mellett, amennyit a körülmények engedtek.¹¹⁵

Iovius eme apró adalékok mellett két jelentős mozzanattal gazdagítja még a Mohács-recepciót: az igen negatív Tomori-ábrázolással, valamint a „levágott fejek jelenetével”. Tomori jellemzése merőben különbözik attól, ami Brodarics leírásában és egyéb forrásokban áll. Iovius már a *Commentariusban* is „*túlságosan merésznek*” (*ingenio nimium audaci*) nevezi őt, aki azt hitte, hadvezér lett attól, hogy párszor sikeresen megütközött a törökkel kisebb csetepaték során; ő volt az, aki harcolni vágyásával minden tervet felborított.¹¹⁶ Az *Elogiában* is egyértelműen bünbaknak kiáltja ki: ő volt a csatázni vágyók vezére, aki az óvatosabb nemeseket gyávasággal vádolta, a katonákat prédikációkkal tüzelte a harcra, és

110 Köszönöm a kérdéssel kapcsolatban B. Szabó János szakmai segítségét.

111 „*Vix enim Christiana acies triginta milium peditum simul et equitum numerum implebat, quum in adversa ducenta equitum milia spectarentur.*” Iovius, *Elogia*, 245.

112 A király haláláról fentebb már idézett szöveg folytatása: „[Rex] ... *suffocatus interiit, spectante armigero suo atque eum mox arena sepeliente, ne corpore atque armis regiis potiretur hostis.*” Iovius, *Elogia*, 245.

113 A Lajos holttestének megtalálásáról szóló, Sárffy Ferenc győri várkapitány által 1526. október 19-én írt levél eredeti szövegét legújabbban lásd Kasza Péter, *Holttest a patakban. Magyar Könyvszemle* 131:4 (2015) 409–411. Bartoniek Emma által készített fordítását legújabbban lásd Farkas Gábor Farkas–Szebelédi Zsolt–Varga Bernadett (szerk.), „*Nekünk mégis Mohács kell...*”: *II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési: Az Országos Széchényi Könyvtárban 2015. augusztus 29-én megrendezett tudományos szimpóziumon elhangzott előadások szerkesztett és bővített kiadása.* Budapest, 2016, 195–198.

114 A *Historia*eben már mindez nem szerepel: ott csak annyit ír, hogy Czetricz megjegyezte (*notaret*) a király halálának a helyét. Lásd Iovius, *Historiae*, 15. Lásd még Sulica, *Adalékok*, 125.

115 „*Sed cadaver post multos dies, indicante eodem scutifero, repertum, eo, quo potuit, tumultuarii funeris honore tumulatum est...*” Iovius, *Elogia*, 246.

116 Iovius, *Commentarius*, E[8]r–v.

végül szegény Lajost is rábeszélte, hogy vállalja a küzdelmet, holott szinte az összes többi főúr az elhalasztást javasolta.¹¹⁷ A *Historiae*ben további sötét tónusok kerülnek a képmásra: az itáliai szerző azt írja, hogy az érsek „*ostoba módon harcias*” (*stolide pugna*) lett korábbi kisebb győzelmeitől: szentbeszédeket tartott nagy lelkesedésében, vallási hevület fűtötte, s azt ígérte, hogy előre tartott lándzsával rohan majd az ellenségre.¹¹⁸ Nagyon nehéz komolyan venni Iovius eme állításait. Valószínűbb, hogy szerzőnk némi leegyszerűsítéssel, a szokásos humanista történetírói fantáziával „megáldva” faragott fanatikus figurát a főpaphadvezérből, s ezzel mintegy logikussá, megmagyarázhatóvá tette a történeteket. Persze az így alkotott kép teljesen hamis. Hogy ne csak Brodaricsot hozzuk ellenérvként, más forrásból tudjuk, hogy a főpap 1526-ban az erőviszonyok ismeretében éppen azt ajánlotta Lajosnak, hogy kössön békét a törökkel.¹¹⁹

Az egzaltált, csatára szomjazó Tomori torzképét Iovius még egy súlyos inszINUÁCIÓVAL egészíti ki. Elmondása szerint az utolsó haditanács alkalmával a magyar vezetők azon vitatkoztak, hogy nem kellene-e székertábort építeni a Duna partján addig, amíg megjön Szapolyai a seregeivel (a székertábor említése, mint láttuk, Brodaricsnál is feltűnik, így ezt is valószínűleg onnan vette). Tomori azonban Iovius szerint mindenáron és minél hamarabb csatát akart, mert nem óhajtotta átengedni a közeledő Szapolyainak a fővezérséget – és a remélt győzelemmel járó dicsőséget.¹²⁰ Vagyis szerzőnk a csata vállalását Tomori személyes ambíciójának tudja be. Az általa elmondottaknak csupán annyi a valóságmagja, hogy Tomori a végzetes haditanácson a csata vállalása mellett foglalt állást, de korántsem dicsőségvágyból, hanem egyrészt hibás mérlegelés alapján, másrészt leginkább amiatt, mert ott álltak mögötte saját fenyegetőző katonái, akik – ahogy azt Brodaricsnál olvashatjuk – nem hagytak választási lehetőséget a magyar hadvezetésnek.¹²¹

Szorosan a csata tárgyalásához kapcsolódik még a „levágott fejek jelenete”, amelyről már messziről látszik, hogy vérbeli humanista koholmány, s a kitalált szónoklatokhoz hasonlóan arra szolgál, hogy a szerző ennek segítségével fejthesse ki véleményét az adott történelmi szituációról. Iovius elbeszélése szerint Buda elfoglalása után hét véres vezérfejet hoztak Szulejmán elé: Szalkai László, Tomori Pál, Perényi Ferenc, Sárkány Ambrus és Szepesi (Szapolyai) György fejét, illetve még kettőt, akiket nem nevez meg. Szulejmán a megnevezett öt emberről sommás ítéletet mond: Szalkai fősvény, Tomori ostoba és meggondolatlan, Perényi ellenben bölcs, de már későn – itt hangzik el a Brodaricstól átvett jóslat harmincezer (!) magyar mártírral –, míg Szapolyai és Sárkány „*vakmerő*

117 Iovius, *Elogia*, 245.

118 Iovius, *Historiae*, 14.

119 Erről Burgio pápai követ egyik levele tájékoztat. Lásd Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levelét Jacopo Sadoletto pápai titkárnak, Buda, 1526. július 26.: B. Szabó (szerk.), *Mohács*, 75.

120 „*Caeterum Tomoraeus, cui novo supervenienti duci propter praefecturae dignitatem parendum foret, ut imperii ius integrum ad spem victoriae retineret, omnem morae causam improbens et in sua fata praeceps ruens, ita sanis consiliis obstitit, ut regem incautum et per iniquum pugnae discrimen perduceret.*” Iovius, *Historiae*, 14.

121 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 136–148. Lásd még B. Szabó, *A mohácsi csata*, 114–116.

újoncok” (*tirones audaculi*). Amikor viszont II. Lajos és Mária képmását hozták elébe, a szultán azt mondta, sajnálja az ifjú király halálát, és azt is, hogy ilyen ostoba tanácsosai voltak; ha életben marad, a csata után adófizetés terhe ellenében visszaadta volna neki az országot. Habár Iovius azt állítja, hogy mindezt olyanoktól hallotta, akik jelen voltak (*sicuti nos ab his qui interfuerunt accepimus*), nehéz szavainak hitelt adni. Szerzőnk egyébként Szulejmán „nagylelkűségének” (*liberalitas*) tulajdonítja, hogy visszaadta volna az országot Lajosnak, amire szerinte az is bizonyíték, hogy később Szapolyainak átengedte azt.¹²² Az utóbbiról azonban rossz véleménnyel volt, ami már abból is kiderül, hogy azt írja: az erdélyi vajda nyíltan örvendezett a magyar király halálán, és saját előnyös helyzetén (*non obscure regis morte, et magno suo commodo laetatus*).¹²³

Iovius elbeszélése tehát több olyan torzítást, hibás adatot tartalmaz, amelyeket jelenlegi tudásunk, illetve más, megbízható források alapján bizonyosan hamisnak tarthatunk. Ezeket részben talán Brodarics művének felületes olvasása okozhatta (a király testőrcsapatával kapcsolatos zavar idetartozhat), részben a humanista történetírás vonzódása a történeti események okainak „feltárása”, megmagyarázása iránt (idesoroljuk a magyar állam Jagelló-kori hanyatlásának fikcióját, Tomori alakjának „elrajzolását”, illetve a „levágott fejek jelenetét”). Vannak nála azonban helytálló, illetve további kutatást igénylő adalékok, így a pápa által kiállított segédcsapat számáról, a török seregről, illetve a király haláláról szóló részek. Az mindenképpen megállapítható, hogy az itt bemutatott három munkája, illetve e munkáknak a csatára vonatkozó adatai később számos más történeti műben feltűntek.

I. 4. A csata története mint tankönyvi példa: Joachim Camerarius De clade accepta... című munkája

A nagy műveltségű, kiváló képzettségű humanista, Joachim Camerarius (1500–1574) a wittenbergi reformáció első nemzedékéhez tartozott: Lutherrel és Melanchthonnal is közeli kapcsolatban állt, majd utóbbi ajánlotta be tanárnak a nürnbergi gimnáziumba. Később a tübingeni egyetem professzora lett, majd 1541-től a lipcsei egyetemen oktatott. Tudományos munkássága – így az antik szerzők kiadása és történeti munkák írása mellett tankönyvírói tevékenysége –, valamint a hitkérdésekben és az egyházpolitikai ügyekben tanúsított irénikus magatartása alapján a reformáció melanchthoni irányzatához sorolható.¹²⁴

Egy általa készített retorikai tankönyvben jelent meg a csatáról írott ismertetése is, amelyet a tübingeni gimnázium növendékeinek szánt.¹²⁵ Munkájá-

122 Iovius, *Historiae*, 99–100.

123 Iovius, *Historiae*, 100. Azzal viszont nem gyanúsítja, hogy szándékosan elkésett volna a csatából.

124 Életére és munkásságára lásd Friedrich Stählin, Camerarius, Joachim. *Neue Deutsche Biographie* 3 (1957) 104–105. [internetes változat], <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118518569.html#ndbcontent>; utolsó letöltés: 2019. május 31.; Thomas Baier (Hrsg.), *Camerarius Polyhistor*. (Neo Latina, 27.) Tübingen, 2017.

125 Joachim Camerarius, *De clade accepta in Pannonia ad Mogacium, et Ludovici regis interitu*. In: Uő, *Elementa rhetoricae, sive capita exercitiorum studii puerilis et stili...* Basileae, 1541, 107–113.

val a történeti elbeszélés stílusát és szerkezetét kívánta illusztrálni.¹²⁶ A gesztus önmagában is érdekes: jelzi egyrészt a csata jelentőségét – amelyet a német közvélemény viszonylag jól ismert –, továbbá sorsdöntő, tragikus mivolta miatt szerzőnk megítélése szerint alkalmasnak tűnt arra, hogy a történelmi narráció stílusát és eszközeit bemutassa rajta. Persze, az ember azt gondolhatná, hogy egy efféle tankönyvi mintaszöveg nem bír forrásértékkel, csupán egyéb, komolyabb elbeszélő kútfők kompilációja. Ám a szerző mégis meg tudja lepni olvasóját, így a kései kutatót is, ugyanis az ismert kútfőkön kívül láthatóan saját értesüléseit is beépítette a szövegébe.

Maga a szöveg szép és választékos, retorikus stílusban íródott. A klasszikus történetíráshoz hasonlóan baljóslatú jelek előzik meg a tragédiát az elbeszélésben. A király, mint írja, bőr nélkül születik, továbbá apja a Julius nevet akarja neki adni, de az anyja kiharcolja, hogy Lajosnak nevezzék. Mindkettőt rossz ómennek tartja Camerarius: Lajost megfosztották bőrétől, továbbá megfosztották egy nagy birodalom létrehozójának nevével is, ami a királysága fogvatkozását vetítette előre.¹²⁷ Az elmaradhatatlan függő beszéd (*oratio obliqua*) is feltűnik a szövegben: a szerző így adja elő Lajos utasítását a speyeri gyűlésre induló követeknek.¹²⁸ Meglehetősen kimódolt és kevésbé hiteles részlet az elbeszélés végén a férje halála miatt jajveszékélő és gyászába teljesen belefeledkező Mária királyné rajza: jól észrevehető, hogy itt Camerarius inkább egy toposzt fogalmazott meg.¹²⁹ Ám a szónokias elemek, illetve klisék nem uralkodnak el a szövegen, nem teszik túlterhelt példatárrá.

Camerarius forrásai közül Kasza Péter meggyőzően azonosította Iovius *Commentarius*át. Ennek legszebb példája Báli bégnek a magyar tábor elleni támadása, amelyet Camerarius, bár átfogalmazva, de egyértelműen az itáliai szerzőtől vett át.¹³⁰ A példákat tovább lehet gyarapítani. Tomori negatív jellemzése is bizonyosan Ioviustól ered,¹³¹ ahogyan az is, miszerint a főpap-hadvezér szélesre nyújtotta a vegyesen felállított hadrendet, hogy a nagyobb számú ellenség ne tudja bekeríteni.¹³² Ioviustól vette Camerarius a király elhelyezkedésére vonatkozó egyik verziót is, miszerint Lajos ezer lovassal az arcvonal mögött állt.¹³³ Az itáliai szerzőtől ered az a megállapítás is, hogy a török ágyúkat túl magasra irányozták, s az ágyúgolyók csak a keresztények lándzsáit találták el.¹³⁴ A csata leírása általában is Iovius szövegére emlékeztet.¹³⁵ Lajos halálával kapcsolatban

126 A műre lásd Imre, *Magyarország panasza*, 113–114; Péter Kasza, *Camerarius und die Türkenfrage*. In: Baier (Hrsg.), *Camerarius Polyhistor*, 325–334.

127 Camerarius, *De clade accepta*, 107.

128 Camerarius, *De clade accepta*, 107–108.

129 Camerarius, *De clade accepta*, 111.

130 Kasza, *Camerarius und die Türkenfrage*, 332.

131 Camerarius, *De clade accepta*, 109–110.

132 Camerarius, *De clade accepta*, 111. Vö. Iovius, *Commentarius*, F[1]r.

133 Camerarius, *De clade accepta*, 111. Vö. Iovius, *Commentarius*, F[1]r.

134 Camerarius, *De clade accepta*, 111. Vö. Iovius, *Commentarius*, F[1]r.

135 Camerarius, *De clade accepta*, 112. Vö. Iovius, *Commentarius*, F[1]r–v.

közli, hogy *egyesekek szerint* a lova hanyatlott vissza rá, amikor ki akart evickélni a vízmederből – a szóhasználat itt is az itáliai kortárs felé mutat.¹³⁶

Egyéb lehetséges források tekintetében már bizonytalanabb a kép. Egy helyen, amikor arról ír, hogy a magyarok ármánykodtak a királyuk ellen és leleselkedtek az életére, mintha Cuspinianus vádjait melegítené fel.¹³⁷ De ez a gyanúsítás máshonnan is származhatott, hiszen a korabeli német hírlapirodalomban hamar meggyökeresedett az a nézet, hogy a „gonosz” magyarok „elárulták” a királyt, illetve már ekkor is a törökkel szövetkeztek.¹³⁸ Figyelemre méltó még az a részlet, ahol szerzőnk függő beszédben idézi Lajos indulatos szavait. A király – így Camerarius – az övéi sürgetésére állítólag kijelentette: ő nem fél, s nem is fog tétlenkedni; kövesse, aki bátor férfi akar lenni; ő eldöntötte, hogy nem fogja kímélni saját életét.¹³⁹ A figyelmes olvasónak eszébe juthat, hogy a király Brodricnál is kifakad, s ott is szó esik arról, hogy ő, Lajos, vállalja a veszedelmet az országért, és személyesen vonul hadba, hogy senki se hozhassa fel ürügyül saját távolmaradására az ő hiányzását.¹⁴⁰ Ennek ellenére hiba lenne itt Brodric ismeretére következtetni. Úgy vélem, inkább valami közvetett kapcsolat lehet a két szöveghely között – például úgy, hogy a német szerző másodkézből ismerte meg a magyar kancellár tudósításának eme részletét –, de akár az is lehet, hogy valamely más fültanú információja jutott el hozzá.

Camerarius ugyanakkor ismeretlen forrást vagy forrásokat is használ. Például nem olvasható máshol, amit a speyeri gyűlésen történekről ír. Eszerint a birodalmi rendek között vita támadt arról, hogy Lajos követe vajon igazat mondott-e a török veszély nagyságáról, s ezért végül követséget küldtek, hogy felmérjék a helyzetet.¹⁴¹ Szerzőnk emellett úgy tudja, hogy a magyarok – Tomori és Szapolyai György (a szövegben hibásan Gergely) kezdeményezésére – annak ellenére döntöttek a csata mellett, hogy a német és a cseh vezérek ezt a legkevésbé sem támogatták, s azt javasolták, hogy legalább Szapolyai Jánost várják meg.¹⁴² Nagyon érdekes, amit a király elhelyezkedésével kapcsolatban állít, mintegy adalékként a Iovius-féle közléshez. Mint írja, „úgy értesült” (*accepi*), hogy a

136 Camerarius, *De clade accepta*, 112. Vö. Iovius, *Commentarius*, F[1]v.

137 „*Ergo infelix rex [...] etiam ut aliqui tradidere, et multa suspicari permittunt, circumdatus fraude et insidiis suorum...*” Camerarius, *De clade accepta*, 110. Vö. Imre, *Magyarország panasza*, 114.

138 Lásd erre utóbb Farkas Gábor Farkas, II. Lajos rejtélyes halála I–II. *Magyar Könyvszemle* 116:4 (2000) 443–463; 117:1 (2001) 33–66, itt: I. 453–455.

139 „*Sed urgentibus suis, rex hoc modo dixisse fertur, se non esse timidum, neque ignavissimum futurum, cupere, ut quisque vir fortis esse velit, se suae vitae ac sanguini non decrevisse parcere.*” Camerarius, *De clade accepta*, 111.

140 Brodricus, *De conflictu Hungarorum*, 105.

141 Camerarius, *De clade accepta*, 108–109. Ilyen „követségről” nem tud a kutatás. Annyi ismeretes, hogy a gyűlés csak a csata idején szavazta meg a segílyt. Vö. újabban Bárány Attila, *Magyarország és a külső segítség 1526-ban*. In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), *„Nekünk mégis Mohács kell...”*, 47.

142 „*Placuit Pannonibus autore Tomoreo et Gregorio [!] Zepusio, fortunam praelii experiri, minime probantibus, ac potius vehementissime dissuadentibus Germanis et Boemis ducibus, qui censerent Ioannem Zebusium [!] saltem operiendum, is enim adventare iam nunciabatur.*” Camerarius, *De clade accepta*, 110–111.

királyt az első vonalban helyezték el, oly módon, hogy előtte csak két sor állt, s a csata közben az első helyen állók közé sodródott (tolták?) előre (*protrusum*). Ezután, mint láttuk, közli Iovius tudósítását is a királyt a sereg mögött védő ezer lovasról, de mint írja, a végkifejlet cáfolja ezt a lehetőséget.¹⁴³ Ebben azonban téved, hiszen Brodanicstól hitelt érdemlően tudjuk, hogy Lajos a második vonalban helyezkedett el.¹⁴⁴

Ezenkívül még két szöveghely érdemes a figyelmünkre. Camerarius úgy tudja Szapolyai Györgyről, hogy a Dunában lelte halálát, amikor vágató lovával egy hajóra akart felugratni.¹⁴⁵ Szerzőnk emellett a király elesetere is alternatív magyarázattal szolgál. Mint írja, Lajos kíséretjének beszámolója szerint „*a nem túl nagy*” folyóban urának lova elzuhant, ő pedig megfulladt a vízben és az iszapban. Ehhez még Camerarius hozzáteszi: az volt a vélemény, hogy a többi menekülő előzőleg kimélyítette a gázló medrét, s így az kevésbé volt járható.¹⁴⁶ Ezután közli még Iovius verzióját, amint azt fentebb is említettük.

Camerarius nem mutat fel különösebb történetírói erényeket az elbeszélésben, de a javára írható, hogy jelzi, ha a csatáról szóló kútfők között elmentmondások vannak. Egy helyen, mint láttuk, megkísérelte eldönteni, melyik verzió a helyes. Természetesen egy retorikai mintaszövegtől nem is várható el, hogy komolyabb kutatási eredményeket tartalmazzon. Maga a könyv, az *Elementa Rhetoricae* hét kiadást ért meg 1600-ig, a *De clade accepta* pedig külön is megjelent egy nagyobb Turcica-szöveggyűjteményben, 1603-ban és 1627-ben.¹⁴⁷ Vagyis egy viszonylag jól ismert szövegről van szó, amely a csatára vonatkozóan új adatokkal is szolgált. Recepciójával kapcsolatban az bizonyos, hogy egy másik kortárs, Jan Dubravius nagy valószínűséggel felhasználta alább tárgyalandó munkájában.

I. 5. Olmützi perspektíva – Jan Dubravius elbeszélése a csatáról

Jan Dubravius (1486–1553) történeti munkája, a *Historia regni Bohemiae*¹⁴⁸ mind- eddig nem keltette fel különösebben a Moháccsal foglalkozó szerzők érdeklődését, noha megérdemelné a nagyobb figyelmet. Dubravius is kortárs volt: a csata

143 „*Regem ego accipi in prima acie ita fuisse collocatum, ut ante eum non esset duobus illa densior, et ipse cum tertius invehetur, inque conflictu et impetu pugnae ad primos protrusum. Alii tradidere, separatim cum mille equitibus post aciem constitisse, quod exitus rei videtur refellere.*” 111.

144 A király hadrenden belül elfoglalt pozíciójának kérdésére legújabban lásd B. Szabó János, II. Lajos király helye a mohácsi csatában. In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „*Nekünk mégis Mohács kell...*”, 55–68.

145 „*Zepusius, dum in navem cum citato equo insilire nititur, neque illam potest attingere, Danubii aquis delapsus in fluvium, obruitur.*” Camerarius, *De clade accepta*, 112.

146 „*Rex fuga cum in equo vasto, ipseque gravibus armis onustus, ad non magnum amnem venisset, non modo comitatus, qui ante eum, ut postea narrasse fertur, in ulteriorem ripam evaserat, transiturus et ipse praecipitato equo in aqua et limo suffocatur. Putabatur, amnis vadum a fugientibus quasi cavato alveo corruptum fuisse, ut minus iam pervium esset.*” Camerarius, *De clade accepta*, 112.

147 Kasza, Camerarius und die Türkenfrage, 330.

148 Johannes Dubravius, *Historia regni Bohemiae*. Prostantiae, 1552.

idején Thurzó Szaniszló olmützi püspök titkáráként tevékenykedett, tehát bizonyíthatóan rendelkezett magyar kapcsolatokkal is.¹⁴⁹ Korábbi életének szempontjából fontos mozzanata, hogy pontos ismeretekkel rendelkezhetett a magyar királyi udvarról, mivel – bizonyos források szerint – 1517-ben ide került II. Lajos tanítójaként.¹⁵⁰ Történeti munkáját éppen Moháccsal zárja, ami a cseh történelemben is fordulópont: a Jagelló-kor vége és a Habsburgok uralmának kezdete. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Dubravius 1551-ben II. Miksának, Csehország (ekkor még csak kinevezett) királyának ajánlotta művét, amivel összhangban van a mű Habsburg-pártisága. Dubravius a Jagellók uralmát – jelentős részben személyes élmények alapján – erősen negatív színben ábrázolta, ami komoly hatással volt a magyar történetírásnak a korszakról alkotott képére is.¹⁵¹ Felvethető ugyanakkor, miszerint a Jagellók kíméletlen bírálata mögött a Habsburg-hatalomátvétel igazolásának szándéka is meghúzódik – ahogy azt Cuspinianusnál is láthattuk.

Kérdés, hogy milyen forrás állt Dubravius rendelkezésére a csata leírásához. Waczulik Margit hasonlóságokat fedezett fel Iovius és a cseh szerző elbeszélése között, de úgy vélte, hogy az utóbbinak inkább egyenesen Brodarics műve volt a kezében.¹⁵² Valóban nem mutatható ki szorosabb kapcsolat az itáliai szerző munkái és a *Historia regni Bohemiae* között. Ráadásul a legfontosabb, Brodaricsnál is szereplő adat, a Dubraviusnál ugyancsak felbukkanó Perényi-jóslat Iovius *Historiájának* második kötetében szerepel, amely ugyanúgy 1552-ben látott napvilágot, mint Dubravius műve. Tehát ezt Dubravius nem vehette át Ioviustól. Ebben az esetben tehát a Brodarics-mű vagy inkább valamely más szöveg, illetve szóbeli adatközlő lehetett a forrása.

Azért is tartjuk valószínűbbnek az utóbbi lehetőséget, mert hiába vannak olyan epizódok, adatok, amelyek Brodaricsnál és Dubraviusnál is szerepelnek, ezek eltérő előadása azt sugallja, hogy a cseh szerző máshonnan szerezte be információit. Az említett Perényi-féle jóslat így szól a két szövegben:

149 Albert H. Wratislaw, *Life and Writings of Dubravius, Bishop of Olmutz (1542–1553)*. *Transactions of the Royal Historical Society* 9 (1881) 137–151; Waczulik Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a XVI. században*. (Történeti tanulmányok, 1.) Budapest, 1937, 64–65.

150 Lásd erre Fögel József, *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Budapest, 1917, 19; V. Kovács Sándor, *A Dózsa-háború humanista eposza (Stephanus Taurinus de Switawia: Stauromachia)*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 63:3–4 (1959) 456.

151 A bíráló megjegyzésekre – amelyeket később Brutus is átvész – számos példát hoz Kovács Lajos János, *Brutus magyar történetének forrásai. Századok* 50 (1916) 42–61 (1. közlemény), 128–159 (2. közlemény), itt: 45, 47, 48, 59–60, 61, 129, 131. Mint ismert, Dubraviustól származik a „Dobzse László” története is. Lásd Oborni Teréz–Varga Szabolcs, *A béke mint a hatalmi propaganda eszköze Jagelló (II.) Ulászló és Szapolyai (I.) János uralkodása idején*. In: Baráth Magdolna–Molnár Antal (szerk.), *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, 2012, 258. A Jagelló-kor megítélésének kérdésére lásd még Neumann Tibor, C. Tóth Norbert és Pálosfalvi Tamás közösen írt tanulmányát a jelen kötetben.

152 Waczulik, *A török korszak*, 64–65.

Brodarics

„Franciscus Pereni episcopus Varadiensis ... quasi eorum, quae paulo post sequuta sunt, praescius, regi non sine omnium, qui aderant, admiratione dixit eum diem, quo pugnandum esset, postquam ita placeret, viginti millibus Hungarorum **martyrum** (nondum enim hunc numerum exercitus excedebat) duce **fratre** Paulo Thomory pro Christi religione occisorum fore **consecrandum**, ac pro eorum canosatione, quod vocant, cancellarium, si is huic bello supersit, in urbem fore mittendum, ut qui pontifici et supremis patribus ob legationes Romae defunctas bene notus. In quo utinam ille falsus fuisset vates!” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 147.

Dubravius

„Hic se Varadiensis episcopus, Perennii filius, non tenuit, quin clara voce diceret, ferunt, inquit, maiores nostros, decem millia martyrum, quorum diem in ecclesia celebramus, neci quondam dedisse; multo plures, ut ego perspicio, hic **monachus** hodie **martyres** ex Hungaris **consecrabit**.” Dubravius, *Historia*, 207v.

Dubravius, mint látható, beleszötte Perényi jóslatába a tízezer vértanú legendáját, vagyis a tízezer megkeresztelkedett római katona történetét, akiket Hadrianus császár ezért a parthusokkal (vagyis Dubravius értelmezésében a magyarok őseivel) keresztre feszítettet.¹⁵³ Az epizód magja tehát közös a két szerzőnél, de a kidolgozás nagyon eltérő – ha Dubravius itt Brodaricsot használta volna, valószínűleg szorosabban követte volna forrását. Éppen ezért lehetséges, hogy Perényi valóban elhangzott szavait Dubravius máshonnan (esetleg egy fültanútól?) ismerte meg.

Hasonló a helyzet Dubravius ama megjegyzésével, amely a török ágyúkkal kapcsolatos. Szerzőnk azt közli ugyanis, hogy azok nem tettek nagy pusztítást a magyar seregben, mivel a golyók inkább a sereg mellett repültek el.¹⁵⁴ A kancellár egy helyen azt írja, hogy a török ágyúk elhelyezkedésükből adódóan nem sok kárt tettek a magyarokban,¹⁵⁵ ám amikor a fejek felett elrepülő ágyúgolyókról ír, akkor úgy fogalmaz, hogy ez a sereget nagyon megrémisztette.¹⁵⁶ Vagyis van egy hasonló állítás a két szövegben a keveset ártó török ágyúkról, de több ponton

153 A legendára lásd Diós István, Tízezer vértanú. In: Diós István–Viczián János (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon*. I–XVI. Budapest, 1993–2014. (Internetes elérés: <http://lexikon.katolikus.hu/>; utolsó letöltés: 2019. május 31.), ad vocem.

154 „Sed admodum parva ex bombardis Hungarorum strages facta est, telis exercitum praetervolantibus.” Dubravius, *Historia*, 207v.

155 „Tormenta ita erant ibi posita quasi in quadam valle, propter quod nostris longe minus, quam si in plano fuissent, nocere potuerunt, et plus terroris quam damni intulerunt.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 190.

156 „...globorum iam nostris etiam, qui penes regem eramus, capitibus supervolantium crebri ictus non parum terroris omnibus incusserunt.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 209.

eltér az információ elbeszélése. Elképzelhető egyébként, hogy itt Dubravius Iovius 1537. évi *Commentarius*ából, vagy Camerarius 1541. évi *De clade accepta* című művéből merített, mivel e művekben is szerepel a fenti adat¹⁵⁷ – de a megfogalmazás annyira más a cseh szerzőnél, hogy másfajta, közvetett kapcsolatot kell inkább feltételeznünk a szöveghelyek között.

A király lovára vonatkozóan van bizonyos egyezés Brodarics és a cseh szerző munkája között, de itt sem egyértelmű átvételről van szó. A hajdani kancellár azt írja, hogy a király lova Érden pusztult el, a Mohácsra vonulás első napján.¹⁵⁸ Dubravius ezzel szemben úgy tudja, hogy a király lova az induláskor, a budai városkapu előtt bukott térdre (!), ugyanakkor nem ír arról, hogy elpusztult volna.¹⁵⁹ Ettől persze még nem kizárt, hogy az esemény baljós mivoltának említését Brodaricstól kölcsönözte.

Ám akárhogy is fürkésszük Dubravius munkáját, nem lehet más, Brodarics használatára utaló részletet felfedezni – annál inkább eltéréseket, új adatokat. A cseh történetíró szerint Tomori javasolta, hogy hívjanak külföldi segítséget, ám Dubravius szerint csak keveset kértek, mert nagyon bíztak a saját erejükben. Szerzőnk saját fülével hallotta egy magyar főpap szavait, miszerint nem kell nekik sok katonát küldeni, csak híreszteljék, hogy sokat küldtek, továbbá sok zászló legyen náluk (!), mert a török a zászló alapján számolja az ellenséget. Dubravius szerint e főpap attól félt, hogy Lajos ezáltal az idegenek segítségével fog győzni, s akkor aztán rájuk támaszkodva, azok akarata szerint fog uralkodni, s az addig rosszul kormányzó magyarokat is elszámoltatja majd.¹⁶⁰

Új epizódként jelenik meg szerzőnknel Sárkány Ambrus korábbi országbíró¹⁶¹ javaslata. A tekintélyes báró Dubravius szerint azt javasolta, hogy a Drávánál kell megállítani a törököt: ugyanis csak egy szűk, faágakkal borított úton lehet átjönni a Dráva melletti mocsarakon, és ezt az átjárót hatezer lovassal könnyen meg tudná védeni. Ám a magyarok ezt azzal utasították vissza, hogy egy évszázada nem volt olyan, hogy ők elkerülték volna a találkozást a törökkel – vagyis ezt nyilván úgy kell érteni, hogy Dubravius szerint a magyarok inkább vállalták a nyílt csatát, mint hogy meggátolják, hogy a török átkeljen a Dráván.¹⁶²

157 Vö. Iovius, *Commentarius*, F[1]r; Camerarius, *De clade accepta*, III.

158 „Ibi rex equum amisit, quem habebat omnium charissimum ac praestantissimum, repentino morbo absumptum, ex quo incredibili dolore est affectus; multi id pro infausto omine habuere.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 85.

159 „Rex modico apud Reginam praesidio relicto, dat se in viam non laeto omine, quod ante portam statim, equus sub eo phrisius, in genua procubuerat, insessorem, si non succursum fuisset, devoluturus.” Dubravius, *Historia*, 207r.

160 Dubravius, *Historia*, 206v–207r.

161 Személyére lásd Kubinyi András, Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Pamer Nóra (szerk.), *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 6.) 1994, 263–291.

162 „Reiectum denique consilium Ambrosii Sarcani, de prohibendo traiectu Dravi fluminis, quod haud dubie consultissimum erat, si id exequi illum sivissent. Poscebat non amplius, quam sex millia equitum, illoque numero se impediturum, ne hostis Dravum transmittere posset; receperat, reddiditque consilii sui hanc rationem, quod proxime Dravum loca restagnarent uliginosa, quae nullum transitum propter voraginem admitterent, nisi una illa via, quae ramis arborum velut pontibus strata esset, sed

Ahogy láttuk, Brodaricsnál is szó van a Dráva vonalának védelméről (kétszer is), de a kancellár nem említi ezzel kapcsolatban Sárkány javaslatát, továbbá a magyar urak az ő elbeszélésében egészen más okok miatt utasítják el a tervet.¹⁶³

A csatával kapcsolatban vannak olyan mozzanatok, amelyeket más szerzők – így Iovius és Camerarius – is említenek: erre fentebb is láttunk példát. Ám ezeket a motívumokat Dubravius máshogyan, illetve többletekkel adja elő, így ezek a távoli egyezések nem bizonyítják a két korábbi munka használatát. Dubravius is megemlíti: hiába voltak úton segédcapatok, hiába voltak már közel a segítségül küldött ágyúk, a magyarok vállalták a csatát, ráadásul hebehurgya módon vegyesen állították fel a hadrendet, lovast, gyalogost, szolgát helyeztek egymás mellé. A vegyes hadrend szerepel Ioviusnál és Camerariusnál, de az úton lévő ágyúk nem, és a szöveg megfogalmazása is nagyon más.¹⁶⁴ Hasonló helyzet áll fenn egy másik részlet kapcsán. A török szultán a harmadik hadrendben állt, bezeg a magyarok – így a cseh szerző – az első vonalba helyezték a királyt a főpapokkal együtt, „a lovasok ötödik sorába” (*ad quintum equitum ordinem*).¹⁶⁵ Ez utóbbi állítása meglehetősen hasonlít Camerarius fentebb tárgyalt szöveghelyére, de a német szerzőnél a harmadik sorról esik szó, és nem lehet olvasni nála a szultán elhelyezkedéséről sem.¹⁶⁶ Dubravius közlését egyébként ugyanúgy tévesnek kell tartanunk, mint Camerariusét, hiszen Brodarics nagyon világosan leírja, hogy a király a második vonalban volt – vele, azaz Brodariccsal együtt.¹⁶⁷ Ilyen esetekben mindenképpen a szemtanú, illetve a résztvevő állítása nyom többet a latban.

Dubravius a csata lefolyását is máshogyan – jóval egyszerűbben, de új elemeket is felemlítve – mutatja be. Mint írja, a török ágyúk nem okoztak nagy kárt a magyarokban, ám sokan az ágyúk füstjét kihasználva menekültek el a török elől. Amikor pedig a füst eloszlott, a többi lovas is megijedt attól, hogy egyesek elmenekültek, így a teljes lovasság szétszaladt, kivéve a külföldi gyalogos sereget, amelyet a törökök lemészároltak.¹⁶⁸ Dubravius szerint a nemesek közül igen kevesen estek el magában a csatában, legtöbbször menekülés közben vágatott le, vagy saját akaratából vízbe vetette magát (*sua sponte submersa fuerit*). Vezérek Szapolyai György és Szalkai László (!) voltak, akik mindket-

---

eam nimis arctam videri, facileque tueri posse. Cuncti simul ore fremebant, clamantes, a seculo non esse auditum, ut conspectum Turcarum Hungari declinaverint.” Dubravius, *Historia*, 207v. Habár Sárkány kétszer is volt olyan követség tagja, amelynek célja a török elleni segély volt – így bizonyára voltak ismeretei az oszmán veszélyről –, inkább diplomataként és pénzügyi szakemberként tűnik fel a korabeli forrásokban. Lásd *Kubinyi*, Egy üzletelő és diplomata várúr, 278–279. et passim. A csatában Sárkány valóban részt vett és hősi halált halt: uo. 283. (Kubinyi nem ismeri Dubravius itt idézett szöveghelyét.)

163 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 75–76, 103–105.

164 Lásd a 132. jegyzetet.

165 Dubravius, *Historia*, 207v.

166 Lásd a 143. jegyzetet.

167 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 175–178; lásd még a 144. jegyzetet.

168 Dubravius, *Historia*, 207v.

ten a Dunába (!) fulladtak.¹⁶⁹ Itt megint eszünkbe juthat Camerarius, de nála szó sincs Szalkai Lászlóról és a „nemességről”, csak a hajóra lovával felugratni próbáló Szapolyai Györgyről,¹⁷⁰ így elvethetjük mint lehetséges forrást.

Ami a csata utáni eseményeket illeti, Dubravius úgy tudja, Szulejmán élve szerette volna Lajost elfogatni, mondván, méltó az életre, sőt a királyságra is bátorsága miatt, amiért szembe mert vele szállni (ez a gondolat, mint láttuk, Ioviusnál is megvan, de csak az 1551-ben megjelent *Elogiában* és az 1552-ben kiadott *Historiaeben*,¹⁷¹ így erősen kérdéses, hogy Dubravius ezeket használta volna). Beszámol a király haláláról, majd holttestének megtalálásáról is; Lajosról ekkor a köteles tisztelet hangján szól.¹⁷² A fentiekből az sejlik fel, hogy Dubraviusnak bizonyosan voltak cseh forrásai a csatára, valószínűleg túlélők, szemtanúk, s a többletek, illetve az eltérések tőlük származnak.

Említettük fentebb, hogy Dubravius szemléletére jellemző a Jagelló-kori viszonyok kíméletlen bírálata, és különösen a magyar elit ostromozása, amit persze személyes tapasztalat is mondatott vele, de nyilvánvalóan a felelősséget is teljességgel rájuk kívánta hárítani a katasztrófa miatt. Mint írja, a rhodoszi török siker sem térítette észre a magyarokat, akik tunyán élvezték a nyugalmat (*otium*), de közben állandó rablások történtek, jogbizonytalanság volt; a királynak nem volt tekintélye, míg az ország irányítói inkább honfitársaiktól féltették a javaikat, mint a töröktől.¹⁷³ (Ezen a helyen Dubravius is sallustiusi fogalmakkal operál!) Szulejmán közeledtének híre teljes káoszban, súlyos belharcok közepette találja az országot, s az idősebb, tapasztaltabb magyarok meg is rettennek, látván, hogy se hadsereg, se katonaság nem áll rendelkezésre a török megállítására.¹⁷⁴ A többi magyar viszont felfuvalkodva fogadja a hírt – Dubravius egy furcsa megjegyzése szerint azzal dicsekedtek, hogy az ujjakon

169 „*Non procul ab illa Paulus Tomori, cum equitibus, quos circum se habuit, interfectus, caputque eius a cervice desectum, ad Turcam est prolatum, miraculo tam repentinae victoriae obstupefactum, magisque adhuc mirantem, quod paucissimi in acie, caetera autem omnis nobilitas, aut in fuga trucidata, aut sua sponte submersa fuerit, quorum capita, Georgius Trencinensis, et Ladislaus archiepiscopus Strigoniensis erant, ambo a Danubio hausti.*” Dubravius, *Historia*, 207v–208r.

170 Lásd a 145. jegyzetet.

171 Lásd Iovius, *Elogia*, 245–246; Iovius, *Historia*, 99–100.

172 „...*sed iam is [Lajos – T. G.] quoque decesserat, in proxima alluvie Danubii cum equo, in aquis collapsus, priusquam casum deductor conspiceret, ferreque opem posset, submersus.*” Dubravius, *Historia*, 208r; A király haláláról és eltemetéséről: „*Inter quae regina, Ludovici regis uxor, magna cura ad vestigandum scrutandumque corpus mariti adhibita, illud tandem in stagno illo, ubi fluctus Danubii stagnare solent, reperit, sepeliri que in Alba Regali, in conditorio regum Hungariae iussit, annum aetatis necdum vigesimum attingentem, adeo immatura morte, e medio sublatus est, si tamen moritur, qui per gloriam quam sibi ob pietatem apud posteros peperit, aeternum vivit.*” Uo; a király haláláról szóló rész Kasza Péter által készített magyar fordítását lásd Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „*Nekünk mégis Mohács kell...*”, 213.

173 Dubravius, *Historia*, 205v.

174 „*Quum igitur haec atque alia multa indigniora acerbioraque apud Hungaros existerent, et ipsi inter se magnis odiis et simulatibus conflictarentur, rumor turbidus sensim serpere, indiesque augescere incipit, a senioribus Hungaris, et multa expertis gravissime acceptus, quod nec duces ullos, nec multos centuriones, militesque bellorum peritos viderent.*” Dubravius, *Historia*, 206v.

viselt gyűrűkkel (!) is le tudják gyúrni a törökök hatalmát.¹⁷⁵ Végeredményben úgy ítéli meg, hogy a magyarok szemére a „végzet” bocsátott ködöt, de ez nem valami kifürkészhetetlen sors nála, mint Brodaricsnál, hanem a régi és az újabb vétkes számonkérője, megbosszulója.¹⁷⁶

Szapolyai János is feltűnik Dubraviusnál, nem meglepő módon kemény vádak kíséretében. Szerzőnk úgy fogalmaz, hogy Tomorit egyesek szerint Szapolyai gyalázatára választották meg fővezérnek, minthogy a vajda igen gátlástalanul viselkedett és mindenkit lenézett, mert senki nem volt vagyomban és haderőben hozzá méltó: Erdély élén állt ugyanis, amely negyvenezer lovast (!) szokott kiállítani. Ezután Dubravius meglebegteti az ősi vádat, igaz, némi óvatossággal: mint írja, ha ezzel a sereggel jelen lett volna Szapolyai a csatában, bizonyosan nem történt volna ekkora vereség.¹⁷⁷ (Talán innen ered a negyvenezer fős Szapolyai-sereg legendája, ami a Dubravius művét sűrűn használó Istvánffyánál fog felbukkanni.)¹⁷⁸ Persze Szapolyai negatív ábrázolása Dubravius Habsburgok iránti lojalitásából fakad, de az talán elgondolkodtató lehet, hogy Tomori megválasztásának valóban volt egy olyasfajta visszhangja, mint amit ő említ. Végül meg lehet még említeni, hogy a cseh szerző Cuspinianushoz hasonlóan mélyen hallgat Szapolyai magyar királlyá választásáról, és Ferdinánd magyar királlyá választását zökkenőmentesnek látta.¹⁷⁹ Mindez persze annak a jól ismert Habsburg-propagandának a lenyomata, amely kezdettől fogva igyekezett hitelteleníteni Szapolyai királyságát.¹⁸⁰ Eme elfogultságokat tehát érdemes észben tartani, amikor Dubraviust olvassuk.¹⁸¹

175 Dubravius, *Historia*, 206v.

176 „Ibi fatis iam urgentibus regnum Hungariae, poenamque veterum et novorum errorum reposcentibus, tanta mentibus Hungarorum caligo infusa est, ut nihil dilucide expedire, quod oportuit, possent.” Dubravius, *Historia*, 207r.

177 „Erant, qui in contumeliam Iani Trencinii, Paulum esse antelatum existimarent, quoniam Ianus nimis impotenter se gereret, ut qui prae se uno, caeteros valde contemneret, non enim alium parem opibus atque viribus habuit, et fortissimae Hungariae regioni, quam Transylvaniam vocant, quae minimum quadraginta millia equitum armare solet, praesedit, cum quibus si praelio Turcico interfuisset, nunquam tanta clades accepta esset.” Dubravius, *Historia*, 206v. A vád már feltűnik Ferdinánd történetírójának, Ursinus Veliusnak a csatáról szóló, 1531-ben készült művében is. Lásd még a következő fejezetet.

178 A kérdésről alább bővebben írunk az Istvánffyáról szóló fejezetben.

179 „Post occasum Ludovici Ferdinandus Austriae tunc princeps, infansque Hispaniarum, cui Anna, soror ipsius Ludovici desponsa fuit, utriusque regni gubernacula excepit.” Dubravius, *Historia*, 208r.

180 Erre legutóbb lásd Farkas, II. Lajos rejtélyes halála, I. 453–458.

181 Hasonló látásmódot képvisel egy másik kortárs, Bernard Wapowski (1450–1535), I. Zsigmond lengyel király titkára és történetírója, aki a csatáról szóló rövid elbeszélésében szintén sajnálkozik a magyarok katonai vitéségének tovatűntén, illetve felveti Szapolyainál az árulás gyanúját, s bár megemlíti, hogy „királlyá választatta magát”, egyértelműen helyteleníti azt. Posztumusz megjelent művét lásd Bernardus Vapovius, Fragmentum Sigismundi senioris regis Poloniae res gestas Cromeri descriptione posteriores continuans. In: Martinus Cromerus, *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Coloniae Agrippinae, 1589, 531–618, a csata leírása: uo. 597–599. A szerzővel rövidesen bővebben is kívánunk foglalkozni.

II. CUSPINIANUS NYOMDOKAIN: I. FERDINÁND UDVARI TÖRTÉNETÍRÓI MOHÁCSRÓL

II. 1. De interitu Ludovici Regis et clade Hungariae: Ursinus Velius újból felfedezett műve

Ursinus Velius eredetileg csak egy rövid megjegyzés erejéig szerepelt volna tanulmányomban. Oláh Miklósnak írt leveleiből ugyanis tudni lehetett, hogy készített egy művet *Lajos király haláláról és Magyarország pusztulásáról* (*De interitu Ludovici Regis et clade Hungariae*), ám magát a művet elveszettnek hitte a kutatás. Ezt állította Waczulik Margit is 1937-ben írt monográfiájában,¹⁸² ám nem sokkal később sikerült hozzájutnia a mű autográf kéziratához, amely a később Amerikába emigráló Scholz János tulajdonát képezte. A jeles kutató 1939-ben egy tanulmányban számolt be felfedezéséről, amelyben ismertette a kézirat tartalmát és lehetséges forrásait.¹⁸³ A *Történetírás* című, rövid életű folyóiratban megjelent dolgozat azonban teljesen feledésbe merült (talán azért is, mert Ursinus neve nem szerepelt a címében) – magam is véletlenül, Cuspinianus után kutatva bukkantam rá. Amikor felfedezésemet közöltem kollégáimmal, Kasza Péterrel és Szilágyi Emőke Ritával – akiknek szintén újdonság volt a tanulmány léte –, mindketten lázas nyomozásba kezdtek, s végül Kasza Péternek Szebelédi Zsolt segítségével sikerült megtalálnia a kéziratot – némi meglepetésre az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában.¹⁸⁴

Caspar Ursinus Velius (Caspar Bernhardi, 1493 k.–1539) sziléziai származású humanista volt. Előbb Thurzó János szolgálatában állott, majd a császári udvarban nagy befolyással bíró Matthäus Lang gurki püspök titkáraként tett szert ismertségre és fontos kapcsolatokra az 1510-es években. Voltak személyes tapasztalatai a Mohács előtti Magyarországról, mivel 1525–1526-ban több hónapig Jacobus Piso budai házában vendégeskedett. Mohács után Ferdinánd magyar és cseh királynak lett az udvari történetírója. Fő műve a *De bello Pannonico libri decem* című történeti munka, amelyben az I. Ferdinánd és I. (Szapolyai) János ellenkirályok közötti harcokat beszéli el, 1527-től kezdve.¹⁸⁵

Mohácsról szóló művét először Oláh Miklósnak címzett, 1531. szeptember 10-én kelt levelében említi, melyben azt írja, hogy teljes hat hónapot Bécsben volt, és ekkor készítette el a szóban forgó munkát.¹⁸⁶ Vagyis a művet 1531 első

182 Waczulik, *A török korszak*, 47.

183 Waczulik Margit, Ismeretlen magyar vonatkozású részek I. Ferdinánd udvari történetírójának munkájából. *Történetírás* 3:3–4 (1939) 149–160.

184 Jelzete: OSZK Fol. Lat. 4596. A kézirat nemcsak a Mohácsról szóló munkát tartalmazza; teljes tartalmára lásd Waczulik, *Ismeretlen magyar*. A mű szövege reményeink szerint a közeljövőben megjelenik Kasza Péter gondozásában és Szebelédi Zsolt fordításában, Szilágyi Emőke Rita és Tóth Gergely közreműködésével.

185 Caspar Ursinus Velius, *De bello Pannonico libri decem*. Ed. Adam Franciscus Kollar. Vindobonae, 1762; fordítása: Caspar Ursinus Velius, *Tíz könyv a magyar háborúról*. Ford., jegyz., utószó Szebelédi Zsolt. Máriabesnyő, 2013. Életére további irodalommal lásd Szebelédi Zsolt, Magyarország két tűz között [Utószó]. In: Ursinus Velius, *Tíz könyv*, 164–165.

186 „Ego Viennae totos sex menses fui, illic et quartum historiae librum absolvi, et libellum confeci de interitu Ludovici Regis et clade Hungariae...” Lásd Oláh Miklós levelezése. Kiad. Ipolyi Arnold.

felében írhatta. 1531. november 21-én kelt levelében ismét említette, hogy már kész van a művével, csak még a csatában elesett, illetve fogságba esett személyekkel nincs tisztában, azokat kell hozzáadnia a szöveghez. Azt is megjegyzi, hogy el fogja küldeni a munkáját a fényességes királynénak – azaz Máriának –, s hogy bár műve rövid, de igen tartalmas.¹⁸⁷ A mondatból inkább az első fele a fontos nekünk: úgy tűnik, hogy Ursinus Velius eredetileg Máriának szánta a művet. Oláh 1532. március 10-én kelt válaszában jelezte: említette a királynénak a művet, aki azt mondta, szívesen fogja olvasni. Oláh egyben hosszú listát közölt az elesettekről és fogságba esettekről, hogy ezzel is segítse Ursinust.¹⁸⁸ Ezután a bécsi humanista – a levelet megőrző kézirat szerint – 1533. február 23-án hozta szóba a munkáját: itt furcsa módon ismét arra panaszkodott, hogy hiányzanak neki az elesettek és fogságba esettek nevei.¹⁸⁹ Nem tudni, hogy végül elküldte-e a munkáját Brüsszelbe Máriának – ennek pillanatnyilag nincsen nyoma.

A megtalált kézirat bizonyosan azonos azzal a munkával, amit Ursinus említett az Oláhnak írt levelekben, mivel Szulejmán 1526. évi támadásával kezdődik, és végig a hadjárat, illetve a magyar sereg felvonulása a tárgya. Ám a szöveg a magyar hadrend csata előtti felállításánál váratlanul megszakad.¹⁹⁰ A mű minden bizonnyal folytatódott, ám utólagosan a kézirat több lapját is kivágták, tehát sajnos csonka – megcsonkított – szöveggel van dolgunk. Azt, hogy a kézirat eredetileg a teljes csataleírást tartalmazta, Ursinus Velius fentebb említett levelei is bizonyítják, amelyekben már gyakorlatilag befejezett műként beszél a munkájáról.

(Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria, 25.) Budapest, 1875, 152; új kiadásban: Nicolaus Olahus, *Epistulae*. Pars I, 1523–1533. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, XIX/I.) Ed. Emőke Rita Szilágyi. Budapest, 2018, 235. A levelezésre újabban lásd Szilágyi Emőke Rita, Oláh Miklós mint szerkesztő. Szerkesztési eljárások és cenzúra-típusok az Epistolae familiaresban. In: Jankovics József et al. (szerk.), *Stephanus noster. Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*. Budapest, 2015, 81–86; Szilágyi Emőke Rita, *Epistolae familiares – baráti (?) levelek Oláh Miklós barátai levelezése tükrében*. In: Nyerges Judit–Verők Attila–Zvara Edina (szerk.), *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Budapest, 2016, 668–672. Köszönöm Szilágyi Emőke Ritának, hogy erre a levélre és az Oláh és Ursinus Velius közötti levelezés másik három kapcsolódó darabjára felhívta a figyelmemet.

187 „*Quem mittam ad serenissimam dominam reginam brevem, sed tamen multa complexum libellum meum?*” Oláh, *Levelezése*, 168; Olahus, *Epistulae*, 255.

188 Oláh, *Levelezése*, 207; Olahus, *Epistulae*, 300–301.

189 Oláh, *Levelezése*, 303. Waczulik szerint a levél dátuma valójában hibás, és 1532-ben íródott – hiszen erre jött válaszul Oláh előbb említett levele. Waczulik, *A török korszak*, 56. Így vélekedik Szilágyi Emőke Rita is a levelezés új kiadásában. Lásd Olahus, *Epistulae*, 291: 8. jegyzet.

190 Lásd Caspar Ursinus Velius, [*De interitu Ludovici Regis et clade Hungariae*]. OSZK Fol. Lat. 4596. ff. 1–10. [35–43.], a szöveg megszakadását lásd f. 10v [43v]. A mű elején nincs cím, így azt Ursinus leveléből vettük át. A kéziratos kötet lapjain négyféle (!) lapszámozás van: mi a legfrissebb, ceruzával írt lapszámozást követjük, de mögé írjuk a Waczulik által hivatkozott (35-tel kezdődő) lapszámozást is.

A mű tartalmát Waczulik röviden már ismertette, így erre az alábbiakban csak részleteiben térünk ki.¹⁹¹ Általánosságban elmondható, hogy egy rövid, de jól megszerkesztett humanista alkotásról van szó, a ránk maradt szövegrészben három fiktív beszéddel. Igaz, a szöveg stílusa olykor egyenetlen, ahogy a kézirat maga is munkapéldány, sok javítással, kiegészítéssel (az sem biztos, hogy a mű legkésőbbi verziójával van dolgunk). Waczulik helyesen hívja fel a figyelmet Mária kiemelt szerepére a műben. A szövegből megtudhatjuk, hogy amikor Lajos indulni készült Szulejmán ellen, a királyné éppen Csepelen vadászott.¹⁹² Ursinus Velius emellett szépen megkomponált fiktív szónoklatot adott Mária szájába, amelyben megpróbálta lebeszélni férjét a hadjáratról.¹⁹³ Waczulik emellett kiemeli, hogy megjelenik a műben Szapolyai hibáztatása, bűnbakká nyilvánítása. Szerzőnk ugyanis azt állítja, hogy a vajda közel akkora sereget gyűjtött, mint a király, és ha igyekezett volna, akkor a magyar sereg akár győzhetett is volna – ám ő húzta az időt, és ezzel csak tápot adott a hitszegés gyanújának, amivel már régóta vádolták.¹⁹⁴ A hazáját eláruló, szándékosan késlekedő Szapolyai a német hírlapirodalomban, illetve a Habsburg-propagandában ekkorra már meggyökeresedett közhellyé vált, így nem meglepő, hogy felbukkant Ursinusnál.¹⁹⁵

Ami Ursinus Velius forrásait illeti, már Waczulik kimutatta a szövegben Cuspinianus művének használatát.¹⁹⁶ Annál furcsább viszont, hogy a jeles kutató még csak nem is említette Brodarics munkáját a lehetséges források között. Mi magunk úgy véljük, hogy számolnunk kell azzal, hogy Ursinus Velius közvetlenül vagy közvetve ismerte Brodarics munkáját. Elsősorban az alábbi szöveghelyre szeretnénk felhívni a figyelmet:

191 Waczulik, Ismeretlen magyar vonatkozású részek, 151–152.

192 „Antea tamen reginam animi causa ad insulam Schepel profectam ac venationibus operam dantem adiit ac quid sui consilii sit, exponit, cuius oratione illa attonita ac id providens, quod manifesto discrimini ac [...] morti caput suum rex obiecturus erat, eum profusis lachrymis complexa his maritum inde dicitur allocuta fuisse...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici Regis*, f. 4r (37r).

193 A királyné beszéde: Ursinus Velius, *De interitu Ludovici Regis*, f. 4r–v. (37r–v); a király válasza: uo. 5r. (38r). Lásd még Waczulik, Ismeretlen magyar vonatkozású részek, 151–152, 153.

194 „Et si Ioannes Cepusiensis, qui Transylvaniae totius vires ac robur omne congerat (!) ac (?) instar prope exercitum conflarat, ad regem, ut sperabatur, admaturasset [...] suas copias, certa prope victoriae spes, aut saltem avertendae tantae cladis fuisset. Sed ille tempus extrahendo ac nihil non [...?], quo minus auxilio regi veniret, perfidiae suspicionem iam pridem inter multos ortam, insigniter auxit [...]?” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici Regis*, 6r (39r).

195 Pukánszky Béla, Mohács és az egykorú német közvélemény. In: Lukinich Imre (szerk.), *Mohácsi emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926, 286; Horváth Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*. Budapest, 1937, 79; Farkas, II. Lajos rejtélyes halála, I. 456–457.

196 Így például egyértelmű Cuspinianus Oratójájának hatása azokon a helyeken, ahol Ursinus Velius Titel és Újlak elfoglalásáról, Siklós és Valpó sikertelen ostromáról, illetve Pécs elpusztításáról ír. Lásd Waczulik, Ismeretlen magyar vonatkozású részek, 153–154. Ezt kiegészíthetjük azzal, hogy Cuspinianusnál olvashatta azt is, miszerint Pétervárad védői megadták magukat a törököknek. Lásd Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, f. 3r (36r), illetve Cuspinianus, *Oratio*, Aiiir–v.

1. „**Eo die, quo Buda egressi sumus**, ad suburbanum Ambrosii Sarkani pervenimus duobus milliariis a Buda distans; Erd loco est nomen. Ibi **rex equum** amisit, quem habebat omnium charissimum ac praestantissimum, **repentino morbo** absumptum, ex quo incredibili dolore est affectus; multi id pro **infausto omine** habuere.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 84–85.

1. „Porro regis ipsius interitum, ac regni miserabilem [...] inter alia **prodigia** et hic casus inprimis visus est praesagire: **eius diei, qua Buda egressus fuit**, insequenti nocte **equus regius**, quo maxime firmo et strenuo utebatur, nullo **morbi** alius indicio observato **repentino** ac de improvise corruens exanimatus est... Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 5v. (38v)

Ennél a szövegrésznél úgy tűnik, mintha a bécsi humanista csak variálni akarta volna a kancellár szavait, illetve elhagyta a neki kevésbé fontos részleteket (Sárkány Ambrus és Érd említése). Feltűnő emellett a hat szóból álló, kis változtatással azonos szövegrész (*Eo die, quo Buda egressi sumus – eius diei, qua Buda egressus fuit*).

A többi, azonos adatokat, illetve epizódot tartalmazó párhuzamos szöveghelynél már inkább közvetett kapcsolatot lehet feltételezni – vagy egyszerűen arról lehet szó, hogy ugyanarról az eseményről más-más adatközlőtől értesültek:

2. „**Rege Tolnae** existente ... supervenit et comes **Georgius Scepusiensis** cum trecentis vel paulo amplius **equitibus** gravis et levis armaturae ac mille circiter ducentis peditibus...” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 99–100.

2. „**Apud Tolnam** deinde **cum rege Georgius Cepusiensis** [!] Ioannis waidae [!] Transylvaniae germanus frater adductis **MD equitibus** se coniunxit...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 6r (39r)

3. „...**venirent** igitur cum rege et castra Deo bene iuvante cum suis castris hosti vicinioribus et illi invadendo opportunioribus iungerent, **quod si** qui aliud regi persuadere niterentur, illis paratum esse exitium, seque **ab hoste contra nos**, si castra nostra castris illorum quamprimum non admoveremus, **venturos** affirmabant.” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 143.

3. „...**quod si** [rex] cunctetur **venire**, aut ab aliis prohibeatur, se arma **ab hoste in illos** quamprimum **versuros**, ac omnes (?) hostium numero **habituos**.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 6v (39v)

4. „Franciscus Pereni episcopus Varadiensis ... quasi eorum, quae paulo post sequuta sunt, praescius, regi non sine omnium, qui aderant, admiratione dixit **eum diem**, quo pugnandum esset, postquam ita placeret, viginti millibus Hungarorum **martyrum** (nondum enim hunc numerum exercitus excedebat) duce fratre **Paulo** Thomory pro Christi religione occisorum fore consecrandum, ac pro eorum canonisatione, quod vocant, cancellarium, si is huic bello supersit, in urbem fore mittendum, ut qui pontifici et supremis patribus ob legationes Romae defunctas bene notus. In quo utinam ille falsus fuisset vates!” Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 147.

4. „Et Perenium iuvenem libere lique rat perfectivum [?] in Pauli Tomori temeritatem et re etiam tristissima hoc modo iocatum. Olim uno die maiores Ungarorum, qui Hunni perhibentur fuisse, tredecim milia cum virgine Ursula hominum ob hoc inter divas relata contrucidata; contra **Paulum hodie** XXV. milia **Ungarorum** ad internecionem secum adducturum, ac maiorem quam illi **martyrum** numerum caelo asserturum.” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 10v. (43v)

A harmadik Ursinus-szöveghely, illetve annak tágabb környezete nagyon érdekes adatokat tartalmaz a csatára vonatkozólag is, továbbá tisztázásra vár, milyen viszonyban van a *Historia* vonatkozó helyével. Brodarics – ahogy arról már fentebb szoltunk – arról számol be, hogy Tomori lázongó katonái az egyik tanácskozás alkalmával megfenyegették a sereg többi részét. Ursinusnál más körítéssel jelenik meg ugyanez az epizód: az ő művében a seregből kétezer katona helyezkedik el a várostól (Mohácstól) nem messze egy mocsaras síkságon, akik a kémeektől hozott téves szóbeszédnek hitelt adva követet küldenek a királyhoz, s azt állítják, hogy „igen kevés számú ellenség van jelen, alig tizenhatezren gyűltek össze, ezt biztosan tudják”,¹⁹⁷ majd megfenyegetik a főurakat arra az esetre, ha visszatartanák a királyt attól, hogy csatlakozzon hozzájuk – ez utóbbi rész távolról emlékeztet Brodarics szavaira.

Végül, amint azt a negyedik szöveghely mutatja, Ursinusnál is felbukkan a Perényi-jóslat, de szinte teljesen más megfogalmazásban. Miként Dubravius, Ursinus Velius is variálja, új motívummal gazdagítja a jelenetet, csak ő nem a tízezer katonamártírt szövi bele az epizódba, hanem a hunok által lemészárolt tizenháromezer embert „a szűz Orsolyával együtt.” Orsolya említése miatt bizonyos, hogy a tizenegyezer kölni szűzre, illetve vezetőjükre, Szent Orsolyára akart utalni.¹⁹⁸ Érdekes a párhuzam itt Dubraviusszal, s felvethető, hogy esetleg mindketten egy – szintén Brodaricstól merítő vagy attól független – ismeretlen forrásra támaszkodtak, ahol már szerepel valamelyik motívum.

197 „...hostium exiguum numerum adesse, coiisse milia vix sexdecim, id pro comperto se habere...” Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 6v. (39v).

198 Lásd Diós István, Orsolya, Szt. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, ad vocem.

A mű koncepciójáról, narratíváiról csonkasága miatt nehéz beszélni. Mint láttuk, fő előzményei Cuspinanus *Oratio*ja és – valószínűleg – Brodarics *Historiája* voltak. Ursinus Velius művének kerete ugyanaz, mint az előző kettőnek, vagyis ő is egy rövid Mohács-történetet írt. Mária kiemelt szerepéről fentebb már szóltunk: Ursinus Velius nyilván karrierépítésnek is szánta e munkáját, ez eléggé nyilvánvalóan látszik Oláhnak írt leveleiből is.¹⁹⁹ Ebből következik, hogy az elhunyt férjet, Lajost is kedvező színben ábrázolta a műben, ahogy Szalkai Lászlót is, aki a haditanácsban hosszú szónoklatban adta elő a véleményét a harc vállalásának kockázatáról, valamint azt ajánlotta, hogy a királyt tartsák távol a csatától.²⁰⁰ Tomori ellenben nem kap felmentést – fentebb idézett jóslatában Perényi is az érsek „meggondolatlanságát” (*temeritas*) emlegeti –, és, mint láttuk, Szapolyai is a korabeli Habsburg-propagandában szokásos jelmezben, vagyis árulóként lép színre, bár Ursinus Velius némileg óvatosan fogalmaz vele kapcsolatban. Elképzelhető persze, hogy a mű elveszett részében a vajda még sötétebb tónusokkal szerepel – bár annyit tegyünk hozzá, hogy Ursinus Velius a *De bello Pannonico* című művében sem intéz olyan kirohanást ellene, mint amit helyzetéből adódóan el lehetne képzelni.²⁰¹

II. 2. A történetírás mint propaganda: Lazius Rerum Austriacarum decades című műve és Zsámboky János függelékei

Wolfgang Lazius (1514–1565)²⁰² Cuspinianushoz és Ursinus Veliushez hasonlóan kiválóan képzett humanista volt, aki udvari orvosként és történetíróként I. Ferdinánd szolgálatában állott. Fő műve, a *Rerum Austriacarum Decades* kéziratban maradt. A mű magyar vonatkozásban is nagyon sok fontos adatot tartalmaz, hiszen annak ötödik decasa Ferdinánd uralkodását, illetve Magyarország 1526–1556 közötti történelmét ismerteti.²⁰³

Lazius természetesen a mohácsi csatát is tárgyalta művében, és fő forrása éppen Cuspinianus lehetett. Tőle vehette azt a hibás adatot, hogy Szulejmán a támadása során, még a csata előtt elfoglalta volna Pécsét.²⁰⁴ Ugyancsak tőle vehette át azt is, hogy egyesek sürgették a királyt, és azon voltak, hogy odavessék az

199 Ursinus Velius a fentebb idézett leveleiben többször is kéri Oláhot, hogy ajánlja őt a királyné kegyeibe. Lásd még a 186., 187. és 189. jegyzeteket.

200 Ursinus Velius, *De interitu Ludovici regis*, 7r–8r. (40r–41r).

201 Ursinus Velius, *De bello Pannonico*, 136.

202 Életének és munkásságának összefoglalását lásd Kasza Péter, Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről. *Lymbus* 15 (2017) 89.

203 Kasza, Wolfgang Lazius, 89–91. Az 1556. évi dél dunántúli harcokat, így Tojgun pasa hadjáratát, Szigetvár ez évi sikertelen török ostromát, majd Tiroli Ferdinánd őszi hadjáratát Lazius külön műben örökítette meg 1557-ben. A kiadásra és későbbi sorsára, valamint az eseményeknek a *Decades*ben való szerepeltetésére lásd Kasza Péter, Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556. In: Kasza Péter (összeáll.), *Egy elfeledett ostrom emlékezete: Szigetvár, 1556/Remembering a Forgotten Siege: Szigetvár, 1556*. Szerk. Fodor Pál. Budapest, 2016, 20–25.

204 „*Solymannus potentissimus ille Turcarum tyrannus [...] cum innumerabilibus copiis sub annum tandem Christi MDXXV [!] Hungariam ingressus, Sirmio ac Quinqueecclesiis municipiis potitus...*” Lazius: *Rerum Austriacarum Decades...* ÖNB Cod. 7688. f. 109r–v; Vö. Cuspinianus, *Oratio*

ellenségnek.²⁰⁵ Némi újdonság nála, hogy szerinte húszezer magyar és négyezer német katona küzdött meg a törökökkel.²⁰⁶

Ezenkívül nem sok forrásértéke van a leírásnak – legalábbis a csatára vonatkozóan. Annál élesebb fényt vet Lazius elfogultságára és művének propagandisztikus jellegére. A *Decades* lapjain ugyanis Szapolyairól a lehető legsötétebb inszINUÁCIÓK kapnak helyet – amelyek szinte rokonítják a nem sokkal alább tárgyalandó Szerémi Györggyel. Lazius szerint János pártja már az 1526. évi hadjáratot megelőzően is többször hívta Szulejmánt Magyarországra – nem véletlenül említettem Szerémit, mert ez nála is megjelenik.²⁰⁷ Ugyancsak Szapolyai párhívei (*factionis conscii*) voltak azok, akik – legalábbis a bécsi humanista előadásában – csatára biztatták a királyt.²⁰⁸ Szerzőnk szerint továbbá a csata után János (!) és a többi összeesküvő mind megfutamodtak, de Lajost magára hagyták, és akkor sem segítettek neki, amikor a mocsárba esett, pedig megtehették volna.²⁰⁹ Végül közli azt az egészen elképesztő vádat, miszerint a vajda testvére, György, nemcsak, hogy nem segített Lajosnak, amikor az kérte, hogy nyissa fel a sisakját, hanem még lejjebb is nyomta a mocsárban. Ezek után a történetírói közhely, amit Lazius odakanyarított, miszerint ő ezt sem megerősíteni, sem tagadni nem tudja, inkább komikusnak, vagy helyesebben mondva kínosnak hat.²¹⁰ Annait mindenesetre megállapíthatunk Lazius munkája alapján, hogy a csata emlékezete még az 1550-es években, azaz a mű írásakor is rendkívül átpolitizált volt.

---

protreptica, [Aiv]r. Köszönöm Kasza Péternek, hogy a Lazius-mű általa készített átírásának a csatára vonatkozó részét a rendelkezésemre bocsátotta.

- 205 „*Ita factionis conscii regem iuvenem urgebant et obiicere hosti truculento, viribusque et consilio desolatum cogitabant.*” Lásd Lazius, *Rerum Austriacarum Decades*, 109v. Vö. Cuspinianus, *Oratio protreptica*, B[i]r.
- 206 „...*ipse rex viginti vix milibus Hungarici nominis et quattuor cohortibus Germanicis comitatus in penitioraque Pannoniae profectus ad Mohacium haud procul a confluentibus Dravi Danubiique barbaro sese opposuit, et numero machinarum et exercitus magnitudine instructissimo.*” Lazius, *Rerum Austriacarum Decades*, 109v.
- 207 „*Solymannus potentissimus ille Turcarum tyrannus a factione Joannis comitis toties evocatus cum innumerabilibus copiis sub annum tandem Christi MDXXV [!] Hungariam ingressus...*” Lazius, *Rerum Austriacarum Decades*, 109r–v. Szerémire lásd alább.
- 208 Lazius, *Rerum Austriacarum Decades*, 109v.
- 209 „*Ita fugato et caeso regis exercitu, qui facinoris conscii erant, omnes cum autore coniurationis, Joanne comite evasere, atque regem comitiva privatum et forte equo profundam in paludem ex itinere lapsam, ne ex hac insuper emergeret, cum possent auxiliari, debita ope destituere.*” Lazius, *Rerum Austriacarum Decades*, 109v.
- 210 „*Quin et fratrem Joannis fama est, cum ab eo rex, ut proximo auxilium peteret, et uti galeam aperiret nutu demonstrasset, in ipso opere, quod perfidus servus in perniciem heri simulabat, in lutum limumque profundius trusum, ne ulla illi vivendi occasio superesset, occuluisse. Quod nos nec affirmare, nec negare decrevimus. Hic fatalis fuit Ludovici regis exitus huic aetati generique indignus.*” Lazius, *Rerum Austriacarum Decades*, 109v. A szöveghely Kasza Péter által készített magyar fordítását lásd Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „*Nekünk mégis Mohács kell...*”, 212. A szöveghelyre lásd még Waczulik, *A török korszak*, 57–58; Farkas, II. Lajos rejtélyes halála, I. 445.

Lazius utódja az udvari történetíró állásában a jeles magyar humanista, Zsámboky János, avagy Iohannes Sambucus²¹¹ volt, aki valamikor 1566 első felében nyerte el az áhított titulust.²¹² Mint az ismert, a kutatás nem annyira történetírói, mint inkább szövegkiadói és egyéb érdemei miatt tartja számon Zsámbokyt – és ha valaki beleolvasson rövid történelmi szövegeibe, akkor azonnal megállapíthatja, hogy joggal. Mégis, a csatával kapcsolatos elbeszélései mindenképpen érdekesebbek a figyelmünkre. Elsőként 1558. évi Ransanus-kiadásának végén, a saját koráig írt folytatásban beszélte el az eseményeket.²¹³ Valószínűleg Cuspinianus és Iovius voltak a fő forrásai, bár adataikat meglehetősen ötletszerűen és felületesen, sok hibával dolgozta össze.²¹⁴ A szöveg legmarkánsabb sajátossága, hogy szerzőnk az elbeszélés két pontján is hangsúlyosan kiemeli a klérus felelősségét. Így tesz a Mohács előtti helyzet leírásakor, amikor elbeszélése szerint a főpapok minden hatalmat maguknak akartak megkaparintani,²¹⁵ és közvetlenül a csata előtt, ahol egyes püspökök „rosszindulatáról”, „alkalmatlankodásáról”, „király elleni vádaskodásairól” esik szó, s amelyek miatt – Zsámboky szerint – Lajos végül vállalta a csatát.²¹⁶ Szerzőnk eme hangsúlyosan klérusellenes hangvétele a Dózsa-felkelés elbeszélésénél is egyértelműen kiütözik, s alighanem annak köszönhető, hogy a szerző Luther tanait követte.²¹⁷ A főpapok hibáztatása egyébként később népszerű lesz a protestáns szerzők Mohácsról szóló narratíváiban is.²¹⁸

- 211 A szerzőre újabban lásd Gábor Almási, *The Uses of Humanism: Johannes Sambucus (1531–1584), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe*. (Brill's Studies in Intellectual History, 185.) Leiden–Boston, 2009, különösen 145–235. Evangélikus hitére, illetve „nikodémizmusára” lásd uo. 337–343; Almási Gábor, Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában. In: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó (szerk.), *Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai*. Budapest, 2010, 49–53.
- 212 A kinevezés körülményeire lásd Almási Gábor, Két magyarországi humanista a császári udvar szolgálatában: Dudith András (1533–1589) és Zsámboky János (1531–1584). *Századok* 139:4–5 (2005) 910–913.
- 213 Ioannes Sambucus, Appendix. In: Petrus Ransanus, *Epitome rerum Ungaricarum [...] una cum appendice quadam, opera Ioannis Sambuci...* Viennae Austriae, 1558, 67v–68v.
- 214 Cuspinianustól ered egyebek mellett az az információ, hogy Szulejmán a hadjárat során elfoglalta Szalánkemént (lásd Cuspinianus, *Oratio*, f. Aiii r; Sambucus, Appendix, f. 68r.), Iovius hatását a levágott fejeken gúnyolódo, de II. Lajoson szánakozó Szulejmán sejteti (Iovius, *Historiae*, 99–100; Sambucus, Appendix, f. 68v).
- 215 „Qui enim antistites et alii, a consiliis aderant, obtinere ius, et summam rerum volentes, laeto semper illum [sc. regem – T. G.] animo esse debere, atque negotia publica in ipsos conferre persuaserunt.” Sambucus, Appendix, 67v.
- 216 „...quorundam etiam episcoporum sive malevolentia, sive importunitate, atque convitiis in regem factum, ut non expectato vavoda, ingruente autem Turcarum saevitia, infelix rex, alienis consiliis affixus, incaute se opponeret, et mox animose praecipitaret.” Sambucus, Appendix, 68r.
- 217 Tóth, *Értelmezések fogságában*, 576–577.
- 218 Így például Révay Péternél is is megjelenik. Lásd erre Tóth Gergely, Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben: Révay Péter *Monarchiája*. In: Tóth (szerk.), *Clio inter arma*, 136. De már korábban is kimutatható, így a Melanchthon-tanítvány Joachim Cureus (1532–1573) sziléziai német történetíró munkájában. A szerző királyként pompázó, háрпиák módjára ragadozó magyar főpapokról ír, akik Szulejmán támadásának előestéjén szerinte a főurakkal közösen anarchiát okoztak az országban. Lásd Joachimus Cureus, *Gentis Silesiae annales*, Witebergae, 1571, 249–250. (A szulejmáni hadjárat és a mohácsi csata elbeszélése: uo. 250–254.)

Szapolyai szerepének megítélése Zsámbokynál is kulcskérdés, sőt, nála különösen az, mivel a vele kapcsolatos állásfoglalását később több ponton módosította. Ami a Ransanus-függelékkel illeti, itt szerzőnk még nem említi a szándékos késés vádját, bár annyit megjegyyez róla már a csata leírásakor is, hogy Szapolyai „már régóta nyíltan a hatalomra pályázott” (*iamdudum non obscure regnum appetentis*).²¹⁹ Zsámboky szerint a vajdában volt az utolsó remény, mert hatalmas sereget gyűjtött Erdélyben, de végül is Lajos – a főpapok tanácsára – nem várta meg a csatával.²²⁰ Később, a csata utáni események leírásakor már nyíltan elvitatja Szapolyai trónra kerülésének jogosságát a törvényes utóddal, Ferdinánddal szemben, továbbá úgy fogalmaz, hogy a „vajda” elragadta a koronát a Habsburg főherceg elől, és hatalmas ígérettel elérte, hogy királlyá válasszák.²²¹ Persze Zsámboky a mű kiadásakor, azaz 1558-ban már Ferdinánd udvari familiárisaként élt,²²² így ezt a megnyilvánulást az elvárható minimumnak tekinthetjük részéről.

Sokban különbözik a fentiekől az a függelék, illetve annak a csatáról szóló része, amelyet szerzőnk Bonfini kiegészítéséül adott közre a nevezetes 1568. évi kiadásában.²²³ Gyakorlatilag eltűnnek a klérusellenes kiszólások (csak egy nagyon halvány utalás marad meg a hatalomra törő urakról, köztük a főpapokról),²²⁴ ami egyértelműen óvatosságra vall: Zsámboky talán az 1566-ban megkapott udvari történetírói cím miatt gondolta úgy, hogy felesleges ilyesfajta támadási felületet nyújtania. Részletesebben írta meg emellett az eseményeket, bár ezúttal is rendkívül felületes és pontatlan (hogy egy példát írjunk: szerinte a törökök Szegedről érkeztek Mohácshoz).²²⁵ Bizonyosan használta (ismét) Cuspinianust és kismértékben Brodaricsot is – akinek *Historia verissimáját* ugyanebben a kötetben adta ki –, de csak találmóra vett át tőlük egy-két adatot.²²⁶ Érdekes ama megjegyzése,

---

Cureusról, Révayról, illetve általában a mohácsi csata protestáns megítéléséről hosszabban is írni fogunk tanulmányunk folytatásában, amely a mohácsi csata 17–18. századi historiográfiáját tárgyalja majd.

219 Sambucus, Appendix, 68r.

220 Lásd Sambucus, Appendix, 68r.

221 „*Siquidem mortuo Lodovico, ad praeripiendam Ferdinando haeredi coronam, barones subordinavit [sc. Iohannes – T. G.], et promissis innumeris, ut a multo maxima parte [?] rex crearetur, obtinuit.*” Sambucus, Appendix, 69r.

222 Almási, Két magyarországi humanista, 897–898.

223 A szövegrészt lásd Ioannes Sambucus, *Brevis appendix de eodem Ladislao, et reliquis*. In: Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia [...]* Ioannis Sambuci [...] *opera [...]* Oporinus, Basileae, 1568, 754–756, 774.

224 Sambucus, *Brevis appendix*, 754. Igaz, alább megjegyzi, hogy „a szerzetes tanácsára” vállalt Lajos csatát („*sausu monachi se suosque animose pioque zelo praecipitavit*”), utalva ezzel Tomorrira; lásd uo. 756. Ez a két megjegyzés azonban így is sokkal enyhébb, mint a Ransanus-függelék kirohanásai.

225 Lásd Sambucus, *Brevis appendix*, 756.

226 Említi, hogy a török elfoglalta Valpót és Siklóst, ami Cuspinianus használatát jelzi. Lásd Sambucus, *Brevis appendix*, 755, illetve Cuspinianus, *Oratio*, f. A[iiii]r. Tudja azt is, hogy Szapolyai nagy sereget gyűjtött és „a havasalföldiek korábban megismert ármányait figyelte” (?), ami vélhetően Brodaricsnak arra a szöveghelyére utal, amikor is Szapolyai megüzente a királynak:

miszerint a szultán az ágyúkat és serege legjavát egy völgyben rejtette el, hogy ezzel lepje meg az elővigyázatlanul előretörő magyar sereget.²²⁷

Ami Szapolyait illeti, Zsámboky a Bonfini-függelékben már a csata leírásánál meglebegteti, hogy a vajda „lassúsága” végzetes volt,²²⁸ bár még mindig jóval higgadtabb, mint hivatali „elődei”, Ursinus Velius és Lazius. Ugyanakkor a csata utáni események leírásában is eszközöl változtatásokat. Itt megismétli, hogy lassan vonult Mohácshoz, bár megemlíti Brodarics nyomán, hogy egyesek szerint a király egymásnak ellentmondó parancsai tehetnek erről. Ezután felveti azt a gyanút is, hogy Szapolyai már ekkor (a csata előtt, vagy után?) abban bízott, hogy Szulejmán átadja neki az országot.²²⁹ Ennél azonban sokkal súlyosabb inszINUÁCIÓ RÉSZEÉRŐL, miszerint Ferdinándot már előzőleg törvényesen megválasztották akkor, amikor János kiharcolta magának a királlyá választását.²³⁰ Ezzel egyértelműen meghamisította a tényeket, és bár lehet, hogy Zsámboky úgy érezte: ezzel tanúsította azt a lojalitást, ami egy udvari történetíró sajátja, de az utókor ítélete – mint majd látni fogjuk – később könyörtelenül lesújtott rá.

III. HÁROM MAGYAR KORTÁRS: SZERÉMI GYÖRGY, A MEMORIA RERUM ISMERETLEN SZERZŐJE ÉS ZERMEGH JÁNOS

III. 1. Szerémi György műve és a mohácsi csata

Szerémi György *Epistola de perditione regni Hungarorum* (Emlékirat Magyarország romlásáról) című művét 19. századi felbukkanása óta rendkívüli figyelem övezi, neve újra és újra előkerül Mohács kapcsán is. Mégis nagyon messze áll attól, amit a korban történetírásnak nevezünk. Bartoniek megjegyzi róla, teljes joggal, hogy ő az egyetlen a 16. századi magyar historikusok között, akire a humanizmus gyakorlatilag nem hatott.²³¹ A Szerémségből származó, kalandos életű klerikus előbb II. Lajos, majd Szapolyai János káplánja volt, később Izabella és Fráter György embere, diplomáciai küldetésekkel bízták meg, de még a bécsi egyete-

---

a havasalföldi fejedelem kénytelen volt meghódolni Szulejmán előtt, tehát rá nem lehet számítani. Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 87.

227 „hostis [...] tormenta sua innumera in quadam valle, ne appareant, cum praecipuis militibus, floreqe iuventutis collocat, nostros incautius progressus [!] ut excipiat; parte meliori confecta, residuum sine suorum detrimento comprehensus victosque tenet.” Sambucus, *Brevis appendix*, 756. Völgyben elhelyezett ágyúkról Brodarics is ír – Zsámboky alighanem őt használta –, de emögött nem lát hadicselt. Lásd Brodericus, *Historia*, 190.

228 „...rex [...] adventumque vavvodae tardiorum fore, quam necessitas postularet, veritus...” Sambucus, *Brevis appendix*, 756.

229 Sambucus, *Brevis appendix*, 774.

230 „...siquidem Ferdinando rite electo, praeripere coronam aggressus [sc. Iohannes – T. G.], promissis innumeris, ut a quibusdam rex crearetur, obtinuit.” Sambucus, *Brevis appendix*, 774. Látható, hogy korábbi mondatát alakította át úgy, hogy Ferdinándot már megválasztott királynak tüntette fel, amikor Jánost megkoronázták.

231 Bartoniek, *Fejezetek*, 57.

men is megfordult 1548-ban.²³² Műve valószínűleg Verancsics Antal felkérésére készült (legalábbis az ő gyűjteményében maradt fenn). Írói motivációja a felkérésen kívül egyrészt a Mohács- és török-trauma lehetett, másrészt az öngazolás, mivel saját életét vörös fonállal szőtte bele az országos eseményekbe, s mindennütt hangoztatta tettei és tanácsai helyességét.²³³ Így az *Epistolát* joggal tarthatjuk bizonyos szempontból emlékiratnak is.²³⁴ Műve alapanyagát saját élmények, továbbá népi mondák, vagy inkább mendemondák, rémhírek, összeesküvés-elméletek, udvari pletykák alkotják; kritikával gyakorlatilag nem él, a szóbeszédet is komolyan veszi.²³⁵ Tulajdonképpen a mindenkori közvéleményt, közhangulatot (illetve saját lelkiállapotát) rögzítette munkájában.²³⁶ Ugyanakkor kétségkívül kiváló elbeszélő volt, aki remekül dramatizálja mondandóját.

Szerémi látásmódja kifejezetten plebejus: a „romlás okait” nála a tékozló, gonosz, Szapolyaihoz hűtlen, illetve hozzá nem csatlakozó nagyurak jelentik. De bűnbakból számos van, így Szapolyait is annak állítja be a török szövetség miatt, ahogy a dőzsölő főpapokat és az igaz hitet kigúnyoló protestánsokat. A török nála is isteni büntetésül jön, és azt hangoztatja, hogy erre nagyon sokan rászolgáltak.²³⁷

Ami a mohácsi csatáról szóló elbeszélését illeti, szerinte azok a főemberek vétkesek a bekövetkezett katasztrófaért, akik nem törődtek a török veszedelemmel. Azt is nagy bűnnek tartotta, hogy az egyházi vagyont megcsapolták.²³⁸ A király udvari emberei is bűnösök, mivel az egyházi kincset rossz nőkre és elasszonyosodott katonákra költötték.²³⁹ De II. Lajos is tragikomikus színben tűnt fel: a kutyácskáival törődik a hadba induláskor, „ennyire eltompította az Isten az eszét”.²⁴⁰ Szapolyai ugyancsak bűnbak, mert titokban biztatta a szultánt, hogy

232 Életére lásd újabban Bartoniek, *Fejezetek*, 57–60; Székely György, Élmény, néphit és valóság Szerémi művében. In: Szerémi György, *Magyarország romlásáról*. Erdélyi László fordítását átdolg. Juhász László, bev., jegyz. Székely György. (Monumenta Hungarica, V.) Budapest, 1961, 7–22.

233 Lásd Bartoniek, *Fejezetek*, 60–62. Bartoniek meg is jegyzi, hogy inkább „publicistai” indítékai voltak, és nem (hozzátehetjük: a legkevésbé sem) tudományosak.

234 Lásd Székely, Élmény, néphit és valóság, II; Csorba Dávid, *Mohács – egy „mesemondó” szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*. (Modus Hodiernus, 4.) Nyíregyháza, 2012, 13.

235 Lásd Bartoniek, *Fejezetek*, 61.

236 Veszprémy László, Szerémi György. In: Kőszeghy Péter–Tamás Zsuzsanna (szerk.), *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor*. I–XIV. Budapest, 2003–2014, XI. 169.

237 Bartoniek, *Fejezetek*, 63–65, 68–77. Már a 15. században feltűnik ez a képzet – a fokozódó oszmán nyomás hatására –, hogy a török apokaliptikus nép, amelyet Isten büntetésül küld a magyarságra. Ez a 16. században hatványozottan megjelenik, köszönhetően egyebek mellett Luther törökről alkotott véleményének. Lásd erre Óze Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján*. (Bibliotheca Humanitatis Historica a Museo Nationali Hungarico digesta, II.) Budapest, 1991, 80–110; Fodor, Az apokaliptikus hagyomány, 25–32.

238 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 98. Szerémi azt írja, Szulejmán hallván, hogy Lajos megadóztatja az egyházi vagyont, úgy vélte, hogy a magyarok az istenüket maguk ellen fordították, ezért bosszút kívánt állni Jézusért; uo. 101–102.

239 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 99–100.

240 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 101.

támadjon minél hamarabb Magyarország ellen (Szerémi már Nándorfehérvár elvesztését is neki tulajdonította.)²⁴¹ Később ezt megtoldotta azzal, hogy a bu-daiak és pestiek a csata után, a szultáni sereg közeledtekor Szapolyaiban bíztak, de ő csak tétlenkedett a Tiszánál.²⁴²

Nehéz bármit is mondani Szerémi csatára vonatkozó forrásairól. Ami Bro-daricsot illeti, az eddigi kutatás szerint Szerémi nem olvasta a kancellár művét, és nem merített belőle.²⁴³ Én a magam részéről ezt nem zárnám ki teljesen, mivel néhány helyen összecseng az *Epistola* szövege a *Historiával*, ám tény, hogy ezek a párhuzamok semmiképpen sem perdöntőek. A következő négy szöveghelyre gondolok: Szerémi Brodaricshoz hasonlóan tud arról, hogy az ütközet előtt az előcsatározásokból rendre a magyarok kerültek ki győztesen; tud arról, hogy egyesek azt javasolták: a király vonuljon vissza Budára; Brodaricshoz hasonlóan számol be arról a rettenetes jelenségről, miszerint a csata után az anyák elásták gyermekeiket, hogy a szerte portyázó törökök ne hallják meg a sírásukat (igaz, hogy ez egy toposz, de Szerémi pontosan ott szerepelteti a narrációjában, ahol Brodarics);²⁴⁴ végül a *Historia verissimával* egyezőleg azt írja, hogy Szulejmán Budát felgyújtotta, de a várat megkímélte.²⁴⁵ Vitathatatlan, hogy nem szoros egyezésekről van szó, de arra talán elégségesek, hogy a felhasználás lehetőségét ne vessük el teljesen.

Szerémi elbeszélésében²⁴⁶ a fentiek mellett tengernyi mendemonda, ellen-őrízhetetlen, képtelen adat bukkan fel, amelyből még kiemelni is bajos lenne további morzsákat. Külön figyelmet érdemel azonban, miként beszéli el II. Lajos király halálát. Szerémi négy helyen beszél művében az eseményről: ebből kettő esetben a hagyományos verziót említi, a két másik esetben viszont Szapolyai Györgyöt nevezi meg gyilkosnak, aki azért ölte volna meg a harcból megme-nekült királyt Dunaszekcsőn a „háromélű cseh karddal”, mert őt tartotta felelős-nek az elvesztett csatáért, valamint azért, mert az Újlaki-örökséget nem kapták meg tőle a Szapolyaiak.²⁴⁷ Farkas Gábor Farkas alapos tanulmányban mutatta

241 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 103.

242 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 105. Emberileg vagy éppen pszichológiai szempontból kis-sé nehezen érthető, hogy miként írhatt ilyesmiket egykori uráról, királyáról, akit hosszú éveken át szolgált.

243 Lásd Kasza, *Egy elveszett kiadás*, 63. Lásd még Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 190.

244 Ezt a párhuzamot Farkas Gábor Farkas is észrevette, de úgy vélte, ez az egyetlen párhuzam Brodarics és Szerémi között. Lásd Farkas, II. Lajos rejtélyes halála, II. 42.

245 Az említett szöveghelyek és Brodarics megfelelő locusai: Szerémi, *Emlékirata*, 119, 120, 124, 125; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 162, 125, 238, 243.

246 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 98–106.

247 Az említett szövegrészeket Erdélyi László és Juhász László fordításában, gondos jegyzetanyaggal lásd Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”, 209–212. Az utolsó változat egy különálló levél Lajos király haláláról, amelynek szerzőjeként Tatai Miklóst neveztek meg, de mivel ez tartalmilag és szövegszerűen is összecseng Szerémi változatával, sokan ezt is Szerémi munkájának tartják. A kérdésre lásd Farkas, II. Lajos rejtélyes halála, II. 35–37. A „Nekünk mégis Mohács kell...” kötet szerkesztői – jogosan – Szerémit tartják a Tatai-levél szerzőjének (ezért is hozták Szerémi neve alatt a szöveget). Vö. Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”, 209; 209. jegyzet. Itt kell megemlékeznünk arról a vitáról, amelyet két orvos, Nemes István és Tolvaj Balázs robbantott ki. A már említett Sárffy-jelentés vizsgálata alapján

be, hogy a király meggyilkolásáról szóló fikciónak milyen előzményei voltak. A szerző kifejti, hogy a bécsi udvar eleve a király cserbenhagyásával, elárulásával vádolta a magyar elitet – amint azt fentebb mi is bemutattuk –, míg a török források a király sebesüléséről írtak. A legfontosabb tényező azonban a Habsburg-propaganda és a (nyilván az előbbi által befolyásolt) nyugati hírlapirodalom voltak, amelyeknek a szerzői természetesen Szapolyaiban láttatták minden rossz forrását, így törökbarátságát már a csata előttre visszavetítették, és a mohácsi vereséget is neki tudták be – ahogyan Szerémi is. Minderre jó példaként említhetők Lazius fentebb említett vádaskodásai.²⁴⁸

Talán zárásként megemlíthető a „non falsus vates”, azaz Perényi Ferenc püspök dicstelen szereplése a műben. Szeréminek állítólag azt mondta a püspök kamarása, hogy „látomása” volt Perényiről, amelyben az úgy jelent meg, hogy ott ült mögötte a lován egy kétszarvú fekete kecske, és „bevezette a Kisduna folyóba és elmerítette”. A kamarás – írja szerzőnk – mindezt a püspök tengernyi bűnének tudta be.²⁴⁹ Azt hiszem, sokat elmond ez a kis epizód Szerémi népies, babonás világáról, ami mindenképpen különleges hangot képvisel a humanista historikusok szólamában – még ha ez a hang eléggé hamis is.

III. 2. Rövid vázlat a csatáról – a Memoria rerum

Az ismeretlen szerzőségű, magyar nyelven írt *Memoria rerum* szintén a Verancsics-gyűjtemény darabjaként maradt fenn; az 1504–1566 közötti eseményeket tárgyalja.²⁵⁰ Egyszerű, rövid krónikás bejegyzésekből álló mű, jobbra az események puszta felsorolása, belső összefüggés nélkül, csupán időrendi sorrendben. Néhol keresi az események okait, de megmarad a legalacsonyabb szintű moralizálásnál, illetve az isteni büntetés kliséjénél. Katolikus szellemű és németpárti, ez következik Szapolyai ábrázolásából is, aki a szerző állítása szerint már 1524-ben is összejátszott a törökkel.²⁵¹

Ami a Moháccsal és az 1526. évi török hadjárattal kapcsolatos közléseit illeti, itt is a markáns Szapolyai-ellenesség az egyik alapvető narratíva. Előbb azt írja, hogy a vajda Erdély minden népével hadra kelt, és a Tisza mellett Fegyvernekhez ért;²⁵² utóbb mégis úgy fogalmaz, hogy „János vajda nem irkezik vagy nem

---

ugyanis arra a megállapításra jutottak, hogy nem Lajos holttestét találta meg a Sárffy által vezetett expedíció. A felvetés igazi „távlata” abban rejlett, hogy ismét tágra nyitotta a kaput a különféle – részben Szerémi koholmányain alapuló – elméletek előtt. A problémára talán legfrappánsabban Kasza Péter válaszolt, aki részben helyt adott az orvosok kételyeinek, s nem tartotta kizártnak, hogy a Sárffy-expedíció nem Lajos holttestét találta meg, ugyanakkor a király halálának körülményeiről szóló ismereteinket szerinte ez a tény nem befolyásolja. Lásd Kasza, *Holttest a patakban*. In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”, 69–83 (jegyzetek nélkül). A kérdésre lásd még a kötet egyéb tanulmányait.

248 Lásd Farkas, II. Lajos rejtélyes halála, I. 443–458; II. 34–38.

249 Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 103–104.

250 Kiadása: Bessenyei József (s. a. r.), *1504–1566: Memoria rerum*. Budapest, 1981.

251 Bartoniek, *Fejezetek*, 45–46. Hosszabb értékelés: Bessenyei József, Utószó. In: *Memoria rerum*, 127–150.

252 *Memoria rerum*, 27.

*akara jönni az erdélyi nípellel Mohácsra az király mellé az viadalra.*²⁵³ Itt már tehát Szapolyai árulását insznuálja. Később is egyértelműen Szapolyai-ellenes hangot üt meg, és gyakorlatilag kétségbe vonja megválasztásának és megkoronázásának jogosságát. Mint írja, Tokajban a vajda „a gyűlésbe vígezé, hogy királlyá lenne”, majd „magát Székes Fejérváratt megkoronáztatá és magát királynak nevezteté”.²⁵⁴

Fontosabb viszont az a néhány adalék, ami nincs meg más szerzőknél a csatát illetően. Szerzőnk tud arról, miszerint Tomori azt akarta, hogy a csatában ne legyen ott a király, de ezt a többi úr ellenezte.²⁵⁵ Brodaricsnál is olvashatunk ilyen szándékról, de ott nincs nevesítve a kalocsai érsek.²⁵⁶ Azt is az ismeretlen krónikástól tudjuk, hogy augusztus 27–29-én kemény előcsatározások folytak, mindkét oldalon sok sebesülttel és halottal.²⁵⁷ Ahogy fentebb láttuk, Brodarics szerint ezek magyar győzelemmel végződtek, s nem említ súlyos veszteségeket.²⁵⁸ Szerzőnk tud emellett a török had két nagy seregrészéről: elbeszélése szerint az egyik az „*andoli sereg*” (tehát az anatóliai hadtest), a másikat pedig „*Ibrahim passa nípének*” nevezik (Ibrahim nagyvezír és a ruméliai csapatok).²⁵⁹ Fontos az a megjegyzése, hogy a magyarok a Szulejmán serege elleni támadás során meghátrálásra kényszerítették a törököket, majd eljutottak a „*teve-táborig*”, illetve hárman a szultánig is elvergődtek, de ott megölték őket.²⁶⁰ Említi emellett a táborra támadó török sereget, amely leírása szerint sikerrel is járt.²⁶¹ A magyar sereget 27 ezer főre becsüli, a törököt 400 ezer főre.²⁶² Ami a csata utáni eseményeket illeti, tud a nép által készített táborról „*a Mátra hegyén*”, amelyet a török bevesz, és a szabadkai táborról, amelyet a török nem tud elfoglalni.²⁶³ Ő írta le azt is, miszerint a halászok benyomták a sárba Lajos tetemét, hogy a török ne találhassa meg.²⁶⁴ A fenti adatoknak köszönhetően tehát a *Memoria rerum* fontos kútfőnk a csatára vonatkozóan.

III. 3. Ez történt Mohács után – Zermegh János a szulejmáni hadjárat végéről

Zermegh János (1504 k.–1584) műve, a *Historia rerum gestarum* elbeszélése szinte a csata másnapján kezdődik. Mégsem hiányozhat a tanulmányunkból, mert hatott a későbbi szerzőkre, és megörökítette Szulejmán hadjáratának a végét, amely szintén vizsgálódásunk tárgyát képezi. Eleinte Zermegh is Szapolyai híve volt, majd később, valamikor az 1530-as években a Ferdinánd-párti Thurzó Elek szolgálatába

253 *Memoria rerum*, 28.

254 *Memoria rerum*, 31.

255 *Memoria rerum*, 28.

256 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 163–164.

257 *Memoria rerum*, 28.

258 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 162.

259 Lásd *Memoria rerum*, 28. A török seregrészekre lásd B. Szabó, *A mohácsi csata*, 127–132.

260 Lásd *Memoria rerum*, 29. Az értesülést más források is megerősítik; lásd még B. Szabó, *A mohácsi csata*, 155–158.

261 *Memoria rerum*, 29.

262 Uo.

263 *Memoria rerum*, 30.

264 *Memoria rerum*, 31.

állt, végül pedig magyar kamarai titkár lett.²⁶⁵ Forgách Simon kérte fel, hogy írja meg művét – talán azért, hogy testvérének, Forgách Ferencnek, vagy rajta keresztül Johannes Michael Brutusnak alapanyagot szolgáltatson, akit éppen Ferenc hívott meg Erdélybe, Báthori István udvarába.²⁶⁶ Zermegh az 1526 és 1540 közötti éveket, azaz a Szapolyai királlyá választásától annak haláláig tartó időszak eseményeit foglalta írásba. A műben egykori ura pártját fogta, és Ferdinánd híveit tette felelőssé a polgárháború kirobbanásáért és az ország két pártra szakadásáért. Bartoniek feltételezi, hogy Zermegh sértettségéből állt ki ilyen határozottan Szapolyai mellett, amiért Miksa nem jutalmazta kellőképpen kamarai szolgálatait.²⁶⁷ Meggondolandó azonban, hogy amennyiben a munkáját valóban az (ekkor már) az erdélyi fejedelem szolgálatában álló Forgách Ferencnek, s rajta keresztül az ugyancsak Báthori udvarába tartozó Brutusnak szánta, akkor eleve Szapolyai-párti hangot ütött meg. Akármi is motiválta, az tény, hogy az 1520-as évek második felében Szapolyai hű és fontos embere volt, tehát nyilván ez is közrejátszott.

Kasza Péter szerint Zermegh nem használta fel Brodarics művét a munkájához.²⁶⁸ Magam úgy vélem, több részlet is arra mutat, hogy Zermegh forgatta a kancellár munkáját, és itt a szövegszerű átvételek is elég markánsak, legyen szó akár a királyné meneküléséről, Buda felgyújtásáról, a török portyázókról, a pilismaróti táborról vagy a szultán hazatéréséről.

Brodarics

Zermegh²⁶⁹

Regina hac clade audita cum episcopo Veszprimiensi et Alexio Thurzone et oratore pontificio incerta adhuc de regis interitu trepide **Posonium confugit**, rerum suarum magna parte per Danubium subvecta... Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 242.

Regina audita infelici pugna, et morte mariti, desperatis rebus et plane prae moerore et tristitia exanimis, cum aliquot proceribus, signanter Iohanne Bornemissza, **Alexio Thurzone**, **Thoma episcopo Besprimiensi** fugam arripit, rebus et supellectile raptim navibus impositis **Posonium profugit**... Zermegh, *Historia*, 5–6.

265 1572-ben nyugdíjaztatását kérte, de Miksa csak 1576-ban engedte el a szolgálatból. Bartoniek, *Fejezetek*, 88.

266 Bartoniek, *Fejezetek*, 88. Ez az információ a kérdéses szerzőségű Zermegh-életrajzban is szerepel („*hanc historiam rudi et incondito sermone hortante Simone Forgatz conscripsit*”). Lásd Nagy Gábor, *Megjegyzések a Zermegh-életrajzhoz*. (Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Philosophica, 17.) Miskolc, 2012, 155. Az a felvetés, hogy Zermegh Forgáchon keresztül Brutusnak szolgáltatott nyersanyagot – aki alaposan ki is aknáztá munkáját –, Kasza Pétertől származik. Lásd Kasza Péter, Néhány gondolat Zermegh János Commentariusáról. In: Font Zsuzsa–Ötvös Péter (szerk.), *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus XXX: Balázs Mihály köszöntése*. Szeged, 2011, 246–247.

267 Bartoniek, *Fejezetek*, 90. Zermegh kamarai szolgálatára, az uralkodóhoz és a Kamarához való viszonyát elmérgesítő birtokügyeire újabban lásd Nagy, *Megjegyzések*, 158–165.

268 Kasza, *Egy elveszett kiadás*, 63; Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 190.

269 Ioannes Zermegh, *Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges usque ad ipsius Ioannis obitum*. Amstelaedami, 1662.

Caesar [...] **eam** (Budam) **sine omni praesidio relictam** reperit, et combussit, **arce sola** [...] relicta... Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 243.

inde **dimissis** in omnes Hungariae ceterioris partes **praedatoribus**... Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 244.

cui Maroth est nomen [...] Huc se aliquot millia nostrorum receperant, **cum coniugibus et liberis**... Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 247, 249.

Ipse **satis** iam in miseram Hungariam debacchatus... **domum est reversus**. Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 253.

Hostis [...] cum **copiis urbem desertam** ingreditur, occupat, diripit, et incendit. **Arci soli** [...] pepercit... Zermegh, *Historia*, 6.

His actis quoquo versum militem **praedatum mittit**. Zermegh, *Historia*, 6.

Confluxerat multitudo rusticorum **cum uxoribus et liberis** ad pagum Maroth... Zermegh, *Historia*, 6.

Ille [...] caede et sanguine nostrorum **satiatus** [...] **ad propria revertitur**. Zermegh, *Historia*, 8.

Vagyis Zermegh már támaszkodott Brodaricsra. Lehetséges, hogy eljutott hozzá kéziratban Brodarics munkája, de akár az első, 1568. évi kiadás is az asztalán lehetett, hiszen csak 1584-ben hunyt el.²⁷⁰ Önálló rész viszont Zermeghnél – már ami az 1526. év eseményeit illeti – a pilismaróti mézszárlás történetének a részletes leírása, és a feleségét kegyeletből legyilkoló Dobozi Mihály esete.²⁷¹ Később ezt a történetet többen is átvették.

Zermegh mentegeti Szapolyait annak kapcsán, hogy nem volt ott a csatában: azt hozza fel mentségként, hogy a török sereg túl gyorsan vonult fel Lajos ellen. Egyébként az is figyelemre méltó, hogy azt állítja, Szapolyainak „*huszonegynéhány ezer fős*” serege volt: mint látni fogjuk, Istvánffy 40 ezer fős, míg Várday Pál 5 ezer fős sereget említ.²⁷² Egykori uralkodóját ugyanezen mondatban úgy jeleníti meg, hogy katonáival együtt szánakozik a feldúlt Buda látványán, sőt, meg

270 Művében megemlíti Szigetvár 1566. évi ostromát, ami Bartoniek szerint bizonyíték arra, hogy ezután írta meg munkáját. Lásd Bartoniek, *Fejezetek*, 88. Nagy Gábor viszont a szigetvári ostromra utaló részt – megalapozott érvekkel – Istvánffy Miklós betoldásának tartja, aki sűrűn forgatta és használta a Zermegh-kéziratot. Lásd Nagy, *Megjegyzések*, 166. Ez azonban még nem zárja ki, hogy a mű 1568 után készült, sőt ha elfogadjuk azt a plauzibilis feltételezést, hogy valóban Forgách, illetve Brutus részére írta meg Zermegh a munkáját, akkor inkább 1572–1576 közé tehető elkészülte, mivel Forgáchban először 1572-ben merült fel Brutus meghívásának az ötlete, s maga is 1572–1576 között, az itáliai szerző kedvéért vetette papírra történeti munkáját. Vö. Kasza, *Néhány gondolat*, 246–247. Megfordítva a dolgot, Brodarics művének használata – ha eltekintünk attól a lehetőségétől, hogy Zermegh kéziratban jutott hozzá – akár e kései keletkezés melletti újabb érv lehet, hiszen 1568, az *editio princeps* megjelenése utánra helyezi Zermegh művének elkészültét.

271 Zermegh, *Historia*, 7–8.

272 „*Johannes comes Scepusiensis, qui praefectus sive vaivoda Transilvanus erat, et qui xx et amplius millia militum, in auxilium regis collegerat, ducebatque, sed praelio interesse non poterat propter*

is siratja azt.²⁷³ A leírás szinte Tacitust idézi, aki emlékezetes módon beszélt el az *Annales*ben, hogyan látogatta meg Germanicus seregével a teutoburgi erdőt, a nagy vereség színhelyét, és hogyan hullajtott könnyeket mind ő, mind harcosai az elesett legionáriusok csontjait szemlélve.²⁷⁴ Az esemény azonban már kívül esik az általunk tárgyalt időszakon, így ezen a ponton elbúcsúzunk szerzőnktől.

IV. KRÓNIKÁS SZERZŐK A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN: BENCÉDI SZÉKELY ISTVÁN, HELTAI GÁSPÁR, SIEGLER MIHÁLY

IV. 1. Szenttelen beszámoló az ütközetről – Bencédi Székely István világkrónikája

Bencédi Székely István (1500 u.–1563 u.) ferences szerzetesből lett a kálvini tanok követője és hirdetője. Műve, a *Chronica ez világnak jeles dolgairól* (Krakkó, 1559) a reformáció korai szakaszának, avagy „hőskorának” jellegzetes terméke. Eszkatologikus világkrónikaként lehet meghatározni, amin még érződik az első hitújítók lázas várákozása: az utolsó ítélettel fejeződik be, és a dánieli négy birodalom jelenti történelemszemlélete alapját. Történetírói szempontból azonban a *Chronica* csak kezdetleges kivonat, évkönyv. Van némi jele annak, hogy a szerző keresi a mélyebb összefüggéseket, az egyes események kiváltó okait, de ezek a kísérletek csupán egy-egy mondatban, odavetett megjegyzésben tűnnek fel. Ilyesfajta elejtett szavakból, félmondatokból szűrhető le az is, hogy mit gondol a mohácsi katasztrófa és a török hódítás mélyebb okairól: úgy tűnik, hogy II. Ulászló gyengekezűségében, a Habsburg–Jagelló szerződésben (ami a polgárháborút eredményezte szerinte), illetve Ferdinánd 1527. évi támadásában találta meg a baj gyökereit.²⁷⁵

A csatáról kevés mondanivalója van: a tragikus színek, a kesergés furcsamód hiányzik az elbeszéléséből.²⁷⁶ Megadja a szemben álló seregek létszámát (25 ezer, illetve 250 ezer), és belekezd egy veszteséglistába is, de nem jut meszszi-re.²⁷⁷ Lajos haláláról korábban, uralkodása kezdetén írt – ő úgy tudja, hogy

---

citum hostis ad regia castra inventum...” Zermegh, *Historia*, 8; Vö. B. Szabó, *A mohácsi csata*, 166–167.

273 „[Joannes] ...Danubium cum copiis transiit, urbem Budam incensam, direptam, et civibus vacuum reperit. Quae rerum facies homini principi, et toti exercitui maximam commiserationem, luctum et lachrimas movit.” Zermegh, *Historia*, 8.

274 Tac. Ann. 1. 61–62.

275 Horváth János, *A reformáció jegyében: A mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*. Budapest, 1957, 50–52; Bartoniek, *Fejezetek*, 101–103; Péter Katalin, *Az első magyar világkrónika szerzője, Bencédi Székely István*. In: Uő, *Papok és nemesek: Magyar művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest, 1995, 74–75; Uő, *Mohács nemzeti tragédiává válik a magyar történetben*. In: Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor (szerk.), „... éltünk mi sokáig 'két hazában'...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. (Speculum Historiae Debreceniense, 9.) Debrecen, 2012, 21.

276 Szekel Estvan [Bencédi Székely István], *Chronica ez vilagnac jeles dolgairól*. Craccoba, 1559, 229v.

277 Elesettek: Tomori, Pálóczi Antal, Szepesi (Szapolyai) György, Széchy Tamás, Drágffy János, Perényi Ferenc, László érsek (Szalkai László); túlélők: Latomus, Cocleus János, Iacobus Faber, Vicelius, Catharinus. (?) Bencédi Székely, *Chronica*, 229v.

„a Saar vizebe merüle bele”,²⁷⁸ amely a Fejér és Tolna megyében kanyargó Sárvíz folyóval azonosítható.²⁷⁹ Egyértelműen Szapolyai mellé áll a csata utáni polgárháború elbeszélésekor: azt írja róla, hogy „mind az egész ország” választotta királlyá, míg ugyanitt, az 1527-es évnél Ferdinánd „egy néhány uraktól behozaték”.²⁸⁰ Bár szüksézáru bejegyzésekből álló világhíradóról van szó, beszámolója mégis túlságosan rövidnek, szikárnak hat. Talán igaza van Bartoniek Emmának, miszerint Bencédi Székely „biztosabban látott a jövőbe, mint a múltba”²⁸¹ – továbbá nagyobb érdeklődést (és lelkesedést) ébresztettek benne az „utolsó idők” várható eseményei, a világtörténelem közelgő befejeződése, és a próféciák beteljesülése, mint a közelmúlt sorozatos katasztrófái.

IV. 2. Erdélyben Szapolyai ellen – Heltai Gáspár Mohácsra

Heltai Gáspár (1510–1574), a ragyogó tehetségű szász nyomdász és író – aki a reformáció egyre radikálisabb tanait elfogadva a magyarországi hitújítás korai történetét is kiválóan példázza élettörténetével – ugyanúgy Moháccsal fejezte be nevezetes krónikáját, mint Dubravius. Az okok persze igen eltérők, ráadásul Heltai folytatni is kívánta munkáját, mégis fontos jelenségről van szó: egyre több alkotó érzi korszakhatárnak az ütközetet és eredményét. A jeles szász szerző ráadásul az esemény fontosságának megfelelően elég hosszan foglalkozik az 1526. év történéseivel. Alapforrása Brodarics *Historiája*, ám ítéleteiben több ponton eltér tőle, és néhány új adatot, értesülést is beemel a szövegébe.²⁸²

Az egyik alapvető eltérés Szapolyai megítélésében van. Heltai szerint ugyanis a magyarok „nem igen böcsülik vala” II. Lajos királyt, de ebben nagy része volt a vajdának, „mert ez mindenbe megalázza vala a király dolgait”. Dühös volt ugyanis Lajosra, mert bár a magyarok a keresztetek leveréséért neki (Szapolyainak) ígérték a királyi méltóságot, mégsem kapta meg.²⁸³ Bár Heltai nem hallgatja el Brodarics szövegéből, hogy Szapolyai először önálló hadműveletre kapott utasítást a királytól, nem írja azt, hogy ez lett volna az oka a vajda csatából való

278 „Ez (Lajos) a Saar vizebe merüle bele, mikoron a Törököt elöt futna az Mohaczi ütközetből. Kit el temetenek a magiarok nag banatal szekes Feier varat.” Bencédi Székely, *Chronica*, 224v.

279 Ferdi (helyesen: Bosztán) török történetíró szintén úgy tudja, hogy a Sárvízbe fulladt bele Lajos. Lásd Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekiünk mégis Mohács kell...”, 208.

280 Szekel, *Chronica*, 230v. Lásd még Horváth, *A reformáció jegyében*, 52; Bartoniek, *Fejezetek*, 102–103; Péter, Mohács nemzeti tragédiává válik, 22. Bencédi Székely azonban e helyen téved, vagy ferdit: Ferdinánd királlyá választásán a politikai elitnek legalább akkora, sőt újabb vizsgálatok szerint nagyobb része vett részt, mint Szapolyai Jánosén. C. Tóth Nobert, Ecsedi Bátori István pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve: Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. *Levéltári Közlemények* 80 (2009) 173–174; Pálffy Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. (História Könyvtár. Monográfiák, 27.) Budapest, 2010, 56.

281 Bartoniek, *Fejezetek*, 102.

282 A műre utóbb lásd Tóth Zsombor, A Heltai Galaxis: Írás/tudás, mentalitás és tradíció Heltai Gáspár történetírói munkásságában. In: Uő, *A történelmem terhe*, 82–118.

283 Heltai Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*. S. a. r. Kulcsár Margit, bev. Kulcsár Péter. (Bibliotheca Historica) Budapest, 1981, 448.

távolmaradásának – holott a hajdani kancellár ezt külön hangsúlyozta.²⁸⁴ A csata elbeszélése után Heltai nem kertel tovább: elbeszélése szerint Szapolyai Szegednél várakozik, „mert csak aszt várja vala ő, hogy odaveszne Lajos király”. De az igazán súlyos vád csak ezután következik, Heltai pazar stílusában: „...onnét [Szegedről] éjjel eloroszkodék a néptől, és úgy lön szömbbe a Solimán császárral, és úgy köté meg az ebláncot véle, kinek az előmente és az hitván vége, mint lött annak utánna, aszt meghalljuk, ha az Isten akarja, a krónikának második részében.”²⁸⁵ Heltai Szapolyai-ellenességének gyökerei egyelőre nem ismertek: az eddigi kutatás csupán regisztrálta annak meglétét, vagy találgatott az okokat illetően.²⁸⁶

Heltai, mint írtuk, elég szorosán követi Brodarics narrációját, de néhány helyen eltér forrásától. Az első ilyen az a fentebb már említett legkorábbi királyi parancs, ami Brodarics szerint Szapolyai távolmaradását okozta. Heltai szerint Lajos azt üzenté Szapolyainak, hogy az erdélyi csapatokkal „alátérne *Themesvár felé és háta megé körülne török császárnak*”; míg a havasalföldi vajda külön parancsot kapott, ugyanis a király „az havaselvő vajdának is meghadja, hogy bekörülne *Thráciában, és ott rabbolna és égetne a császár nem honn létébe*”.²⁸⁷ Brodarics ezzel szemben azt írja, hogy a király azt üzenté: Szapolyai együtt hajtsa végre a havasalföldi vajdával belátása szerint vagy az egyik, vagy a másik hadműveletet; emellett nem említi Temesvárt sem.²⁸⁸ Ugyanakkor ebben az esetben inkább Heltai figyelmen kívül hagyása, illetve a bekerítés útvonalát illetően saját helyismerete sejtethető az eltérés mögött, nem valamilyen külön forrás.

Fontosabbak a csata leírásában látható eltérések, illetve többletek. Heltai szerint a török ágyúk nagyon is sok kárt tettek a magyarokban; a magyar „derékserég” keményen harcolt, sőt, a janicsárok seregéig jutott, akik viszont sűrűn lőttek rá, ami miatt sokan meghaltak, a többiek pedig megfutottak.²⁸⁹ Heltai értesüléseit a derékhad – vagyis vélhetőleg a balszárny és a második vonal – támadásáról, valamint a janicsárok puskatüzéről más (többek között török) források is megerősítik.²⁹⁰ Heltai emellett abban is eltér a *Historia verissimától*, hogy szerinte a török seregek a Karasica-patak felé nyomták vissza a magyarokat („a Krassó sebedékes erre kezdék őket tolni”), és a király is ebbe fulladt bele.²⁹¹

284 Heltai, *Krónika*, 449–450; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 78.

285 Heltai, *Krónika*, 453.

286 Horváth János csupán felhívja a figyelmet a jelenségre. Lásd Horváth, *A reformáció jegyében*, 388. Kulcsár Péter szerint hihetünk Heltai – általunk is idézett – szavainak, és a parasztsereg leverésében, valamint a törökkel kötött szövetségben kereshető az ellenszenv oka. Kulcsár Péter, *A történetíró Heltai (Kiadás- és szövegtörténeti áttekintés)*. In: *Uő, Eszmék, legendák, történelem és történetírás*. (Kisebbségkutatás Könyvek) Budapest, 2010, 166. Tóth Zsombor feltételezi, hogy Heltai ismerhette Szerémi *Epistoláját*, s innen eredne Szapolyai markáns elítélése. Tóth, *Heltai Galaxis*, 118.

287 Heltai, *Krónika*, 449–450.

288 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 77–78.

289 Heltai, *Krónika*, 452.

290 B. Szabó, *A mohácsi csata*, 155.

291 Heltai, *Krónika*, 452. A Karasica-patak ilyen szerepben Istvánfynál fog visszatérni. Lásd még alább.

Tóth Zsombor további, finomabb eltéréseket is megfigyel Brodarics és Heltai szövege között, így például azt, hogy Heltai több retorikus elemet, illetve fontos narratív kellékeket (például a rossz ómenek, vagy Báthori és Lajos beszéde a csata előtt) elhagy Brodarics narrációjából. A legfontosabb azonban talán az az észrevétele, miszerint Heltai már nem veszi át Brodarics narrációjából a védőbástya-toposzt (nevezetesen a Perényi-jóslat elbeszélésekor),²⁹² továbbá, hogy erdélyi és protestáns nézőpontból tárgyalja az eseményeket.²⁹³ Kétségtelen, hogy érzékelhető Heltai eltérő világképe a csata leírásakor. Ugyanakkor a jeles kolozsvári szerző nagyon komolyan vette a feladatát: a szóba jöhető legfontosabb forrást, a *Historiát* használta fel hozzá, és jelentőségének megfelelően igen hosszan tárgyalta azt, illetve saját információival is kiegészítette. Végül úgy vélem, árnyalható Tóth Zsombor ama véleménye is, hogy Heltai nem érezte saját (nemzete) tragédiájának a csatát.²⁹⁴ Szerintem a Heltai-féle elbeszélés összességében nem erre mutat, ahogy a befejezés sem. Az utolsó mondat, bár Brodaricsot idézi, jóval több annál: Szulejmán nem egyszerűen hazatér, hanem – Heltai keserű szavaival – „*a pusztá földet, és a füstelgő üszegöket hadja hátra Magyarországbán*”.²⁹⁵

IV. 3. Feltűnik a Csele-patak – Sigler Mihály kronológiája

Sigler (Siegler) Mihály (?–1581) humanista műveltségű százsz krónikás volt. Wittenbergi tanulmányok után Brassóban lett iskolai rektor, majd Nagyszombatban vidéki jegyző (szindikusz), később nagycsúri, illetve rövid ideig keresztényszigeti lelkész.²⁹⁶ Csak a kronológiája maradt fenn, amelyet Bél Mátyás adott ki forrásgyűjteményében, az *Adparatusban*.²⁹⁷

Mohácsról szóló elbeszélése alapvetően Brodarics munkáját követi, de néhol eltér tőle. Erdélyi nézőpontból tekinti az eseményeket: nem Szapolyait kritizálja, hanem a királyt, amiért „*nem várta meg a szomszédoknak, különösen az erdélyieknek (!) a Szepesi János vajdával együtt segítségül siető segédcsapatait*”.²⁹⁸ Szerintem a főurak – elsősorban Tomori Pál kalocsai érsek – kényszerítették rá Lajost a csatára. Talán a szerző protestantizmusának tudhatjuk be, hogy kiemeli a főpap

292 Meglepő, hogy a jóslat elbeszélésekor Heltai is utal a tízezer mártírra, ami esetleg Dubraviusra mehet vissza. Lásd Heltai, *Krónika*, 451. Lásd még Dubravius szövegét e tanulmányban.

293 Lásd Tóth Zs., Heltai-galaxis, 97–111.

294 Tóth Zs., Heltai-galaxis, 107.

295 Heltai, *Krónika*, 454.

296 Életére lásd Bartoniek, *Fejezetek*, 153; Lőkös Péter, Michael Sigler. In: *MAMŰL X.* 301–302.

297 Michael Sigler, *Chronologiae rerum Hungaricarum, Transilvanicarum, et vicinarum regionum libri duo...* In: Matthias Bel, *Adparatus ad historiam Hungariae sive collectio miscella, monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. I–II. Posenii, 1735 (–1746), I. 43–88. A Mohácsra vonatkozó részt lásd uo. 66–67. A műre bővebben lásd Bartoniek, *Fejezetek*, 153–157.

298 „...non expectatis vicinorum, praecipue Transylvanorum, una cum Joane Cepusiensi (!) vajvoda adventantium auxiliis...” Sigler, *Chronologia*, 66. Sigler alább is Szapolyai-pártinak mutatkozik, szerinte a vajdát „*magno praecipuorum procerum [...] applausu*” választották magyar királlyá, míg Ferdinánddal szemben ellenséges; uo. 67.

felelősségét.²⁹⁹ Tudomásunk szerint ő az, aki a király halála kapcsán elsőként megnevezi a Csele-patakot – tehát nem a Csele falu melletti mocsarat, tavat, „meredélyt”, „szakadékot”, hanem magát a patakot jelöli meg színhelyként.³⁰⁰ A haláleset leírásánál Ioviust követi, de a helynevet pontosan, a latin szövegben is magyarul *Czelepataka* alakban írja.³⁰¹ Sigler az esemény lezárásaként még átveszi a Brodaricsnál lévő veszteséglistát, valamint szót ejt a Szulejmán által elvitt három budai szoborról – amelyekről szintén Ioviusnál olvashatott.³⁰²

V. EGY ITÁLIAI HUMANISTA „KISMONOGRÁFIÁJA” A CSATÁRÓL: JOHANNES MICHAEL BRUTUS ÉS A *RERUM HUNGARICARUM LIBRI XX*

V. 1. *Brutus és műve*

Johannes Michael Brutus (Giovanni Michele Bruto, 1517–1592) személyében egy Bonfinihez fogható, vagy még nála is ragyogóbb itáliai humanista kapott megbízást átfogó magyar történeti mű elkészítésére. Bár műve kéziratban maradt, a későbbi magyar historikusok számon tartották, és bőségesen merítettek belőle: elég itt Istvánffy Miklóst, Révay Pétert, vagy Bethlen Farkast említenem. Manapság azonban kevés figyelmet fordítanak rá a történészek: tudomásom szerint az utolsó munka, amely érdemben foglalkozott vele, 1940-ben került ki a nyomdából.³⁰³

Brutus Padovában, a 16. századi magyar humanizmus egyik bölcsőjében folytatott tanulmányokat, majd ágostonos szerzetes lett. Később felmentését kérte fogadalma alól, majd csakhamar távoznia kellett hazájából vallási nonkonformizmusa miatt.³⁰⁴ Ezt követően antik szövegkiadásokkal szerzett magának hírnevet. Forgách Ferenc ajánlására Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király történetírója lett: az ő megbízásából kezdte el írni Magyarország és Erdély történetét 1490-től, hogy igazolja Szapolyai uralmának jogosságát (*Rerum*

299 „[Ludovicus] procerum suorum, et praecipue Paulli Tomori, archiepiscopi Colocensis importunis sollicitationibus ad pugnam compellitur.” Sigler, *Chronologia*, 66.

300 A „Nekünk mégis Mohács kell...” szerzői gondosan összegyűjtötték a király haláláról szóló forrásokat, köztük leveleket és elbeszélő műveket – amelyek közül mi is bőven idéztünk –, de gyűjtésükben először csak Cserei Mihálynál (1667–1756) bukkan fel a patak mint a király halálának a helye. Lásd Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...” 230. Holott az adat már korábban, Petthő Gergely (1570–1629) krónikájában feltűnik: mint írja, „ott el vesze a király egy sárban, kit Cselepataknak hinak”. Lásd Petthő Gergely, *Rövid magyar krónika*. Cassa, 1729 (első kiadás: 1660), 99. A legkorábbi előfordulás azonban Sigler Mihály itt idézett műve. Lásd még a következő jegyzetet.

301 „Rex [...] fugit, et in proxima palude, reflectente se equo, resupinus, cum equi, tum armorum pondere, suffocatur et opprimitur, die festo decollationis S. Joannis. [...] Regis cadaver post menses duos decedentibus hostibus indicio Cetrisci armigeri in loco palustri, in rivulo Czelepataka, repertum, tumultuario funeris honore ad Albam Regalem tumulatum est.” Sigler, *Chronologia*, 67; Vö. Iovius, *Elogia*, 245.

302 Lásd Sigler, *Chronologia*, 67; Vö. Iovius, *Historiae*, 15.

303 Papp Márta, *Brutus Mihály és Báthory István magyar humanistái*. Budapest, 1940.

304 Fraknoi Vilmos, Brutus Mihály, Báthory István udvari történetírója. *Századok* 21:10 (1887) 793–794.

Hungaricarum libri XX).³⁰⁵ Halálának körülményei jól ismertek, egyben példázat-szerűek – amennyiben a példázatot a pártot váltó értelmiségit fenyegető veszélyekre értjük. Báthory halála után, 1587-ben ugyanis a Habsburgok történetírója lett, ám 1591 decemberében értesült róla, hogy Báthory Zsigmondnak birtokába jutott a – még átdolgozatlan, azaz Szapolyai-párti – históriája, és azt kiadni tervezi. Gyorsan Erdélybe sietett hát, s bár a jelek szerint sikeresen megakadályozta a publikálást, a téli utazástól ágynak esett, s rövidesen meghalt.³⁰⁶

Magyar történeti munkája nem könnyű olvasmány, s nem segít a helyzeten a 19. századi, meglehetősen kezdetleges szövegkiadás sem. Két ellentétes benyomása támadhat a mai befogadónak, miután néhány tucat oldalon átküzdötte magát: Brutus egyrészt saját, igen magas nivójú, bár a korban már nehézkes és olykor túlbonyolított stílusának, nagyszerű retorikai képességeinek a foglya; másrészt azonban professzionális történész, aki forrásismeretben, forráskezelésben, elméleti tudásban, a humanista historikus-technikák alkalmazásában messze felülmúlja magyar kortársait. E kiváló szerző még várja azt a felkészült kutatót, aki végre modern kritikai kiadásban és fordításban közzéteszi történeti művét, és monografikusan feldolgozza hatalmas munkásságát, illetve kalandos életét.

V. 2. Brutus a csatáról – a fiktív beszédek problémája

Brutus az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata történetét száztizenhat oldalon írta meg. Igaz, ennek jó harmadát szépen megírt fiktív beszédek (illetve fiktív szövegű levelek, panaszok, követi instrukciók stb.) teszik ki,³⁰⁷ így a felületes szemlélő számára csupán üres, valós tartalommal nem bíró retorikai bravúrok sorozatának tűnhet Brutus elbeszélése. Nagy hibát követnénk el azonban, ha erre hivatkozva félretennénk munkáját. Brutus e gondosan megkomponált orációkban értékkel, feldolgoz, kielemez a helyzetet, keresi a történeti szereplő lehetséges motivációit, vagyis nem csupán írói képességeit csillogtatja.

Szerzőnk ugyanakkor nagyon jól tudta, hogy a fiktív beszéd történetírói alkalmazása vita tárgya az úgynevezett *ars historica*-diskurzusban, amely a történettudomány értékéről, módszereiről szólt a 16. században. Sőt, a diskurzushoz mintegy hozzászólva elméleti művet írt *De historiae laudibus* címmel, amelyben ezt a kérdést is tárgyalja, s egyben megvédi saját álláspontját. Mint írja, „*azt mondják, nem illik egy íróhoz, hogy egy követ*³⁰⁸ *szavait saját belátása szerint bemu-*

305 A mű kiadása: Brutus János Mihály, *Magyar históriája (1490–1552)*. I–III. (Monumenta Hungariae Historica, II; Scriptores, 12–14.) Kiad. Toldy Ferenc. Pest–Budapest, 1863–1876.

306 Lásd Toldy Ferenc, Brutus élete és munkái. In: Brutus, *Magyar históriája*, I. LXII.

307 Lásd Brutus, *Magyar históriája*, II. 148–150, 151–152, 159–162, 165–166, 171–174, 174–175, 176–178, 178–179, 181–182, 184–185, 185–188, 188–189, 191–192, 196–197, 200–202, 203–205, 206–208, 223–224, 229–232, 234. Húsz fiktív (vagyis egyértelműen Brutus által megkomponált) szövegről van tehát szó, mintegy 45 oldalon.

308 Előzőleg Thuküdidész művéről, abban pedig a peloponnészoszi háború kezdetének elbeszéléséről írt Brutus, többek között a kortüraiak athéniakhoz küldött követségéről (akiknek a beszédét Thuküdidész fiktív beszédben mutatja be). Lásd Iohannes Michael Brutus, *De historiae laudibus, sive de certa via et ratione, qua sunt rerum scriptores legendi*, Cracoviae, 1582, 52r–v.

tassa, mert a szavahihetőség azt követeli tőle, hogy biztos és feltárt dolgokat adjon elő: de ennek semmi értelme. Mert ha annyira ismert az esemény, hogy egyáltalán nem kétséges, mit akart kérni a korkürai követ az athéniektől, s mit akart mondani a korinthuszi, hogy a korküraiakkal való szövetségtől elvonja az athénieket, akkor véleményem szerint keveset számít, ha egy író ugyanezt a dolgot a saját szavaival leírva adja elő. Az író tehetségét emellett segíti az idővel és a körülményekkel való számvetés...³⁰⁹ és így tovább, hozzátéve, hogy az olvasó e kitalált beszédekben csodálhatja az író bölcsességét, továbbá „nagy haszonnal” is jár, ha ilyesmit olvas.³¹⁰ Vagyis Brutus – sok más korabeli történetíróval együtt – szembehelyezkedett a kiváló padovai történésszel, Francesco Patrizival (1529–1597), aki elméleti munkájában éppen a történetírói hűségét kérte számon a fiktív beszédek fabrikáló historikusokon.³¹¹

Brutus tehát a történetírás alapvető részeként, retorikai természetének velejárójaként tekintett a fiktív beszédekre,³¹² mert – mint írja – a történésznek nem általános igazságokat kell oktatnia, mint valami filozófusnak, hanem „a beszéd fonalát nem megszakítva” (*non interrupto orationis filo*) elő kell adnia a történeti eseményt, lehetőleg orációk segítségével, s e beszédekben a körülményeknek, illetve az egyes szereplők (így az athéniak, korküraiak és korinthusziak) helyzetének, döntésük várható következményeinek feltárásával.³¹³ Azért tartottam fontosnak mindezt kifejteni, mert Brutus pontosan így jár el a magyar történetében, tehát a fiktív beszédek nála nem öncélúak vagy ujjgyakorlatok, hanem műve lényegi részeit képezik.³¹⁴ Tény azonban, hogy az orációknak ez a bősége

309 „*Nam quod negent scriptorem decere, verba legati ex suo sensu repraesentare, cuius fides requirit, ut certa, atque explorata referat, totum hoc nihil est. Cum enim ita de re constet, ut minime dubium sit, quid legatus Corcyraeus fuerit ab Atheniensibus postulaturus, quid dicturus Corinthius, ut a societate Corcyraeorum Atheniensis avocaret: parvi credo, referat, ubi qui scribit, eandem rem suis verbis descriptam tradat. Adiuvant porro scribentis ingenium, et temporis ratio, et rerum...*” Brutus, *De historiae laudibus*, 52v.

310 Brutus, *De historiae laudibus*, 52v–53r.

311 Erre a vitára újabban lásd Anthony Grafton, *What Was History? The Art of History in Early Modern Europe*. Cambridge, 2007, 34–49. (Sajnos Brutust nem tárgyalja.) Brutus említett elméleti művére lásd még Bartoniek, *Fejezetek*, 253; Bene Sándor, A jövő története és az olvasók: 1653: Zrínyi befejezi a Vitéz Hadnagyot. In: Jankovits László–Orlovsky Géza (szerk.), *A magyar irodalom története I. A kezdetektől 1800-ig*. Budapest, 2007, 491. Patrizi művére más vonatkozásban lásd újabban Petneházi Gábor, Párhuzamos történetek: Egyéniség, politika és hitelenség Istvánffy Miklós és Forgách Ferenc történeti műveiben. In: Ács Pál–Tóth Gergely (szerk.), „A magyar történet folytatója”: *Tanulmányok Istvánffy Miklósról*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). Budapest, 2018, 141–142.

312 Vö. Grafton, *What Was History?*, 34–35.

313 Brutus, *De historiae laudibus*, 52r–v.

314 Persze olykor lehet, hogy ujjgyakorlatnak hatnak: így például Báthori buzdító beszéde a katonákhoz (ami szerepel Brodaricsnál is, csak jóval rövidebben) nem más, mint törökellenes toposzok és általában a csata előtti *adhortatiók* szokásos kellékeinek a gyűjteménye. Lásd Brutus, *Magyar históriája*, II. 229–232. Ám ezt valószínűleg Brutus sem tagadta volna, hiszen maga írja elméleti művében, hogy az efféle szónoklatok szerkesztésénél a történetírónak rendelkezésre állnak „közhelyek” (*communes loci*). Lásd Brutus, *De historiae laudibus*, 52v. A lényeg tehát Brutus számára az volt, hogy részben a körülmények ismeretében, részben az alkalomhoz illő toposzok beillesztésével az olvasó számára élvezhető, tanulságos orációkat adjon, s ezzel szemléltesse az eseményeket.

a kor történeti irodalmában már idejétmúltak hatott, ahogy a kortársak által bírált,³¹⁵ túlbonyolított stílusa is.

V. 3. Brutus forrásai és forráskritikája

Ellene lehetne vetni Brutus beszámolójának, hogy az 1526. év leírásakor nem támaszkodott túlélők beszámolóira vagy írásos, egykorú dokumentumokra, csupán nyomtatott elbeszélő munkákra, de nem lenne teljesen igazunk. Szerzőnk egy helyen azt írja: ismeri II. Lajos leveleit Kelemennek, ahogy a korábbiakat is Adorjának, amelyben a legalázatosabb könyörgések olvashatók, s amelyek nagy kétségbeesésről árulkodnak.³¹⁶ Állítása szerint ugyancsak ismerte, sőt a birtokában voltak (*penes nos exstant*) Zsigmond lengyel király levelei, aki arra biztatta Lajost, hogy fogadja el a török által felajánlott szövetséget³¹⁷ – minthogy Brutus a lengyel királyi udvarban alkotott, ez nem is tűnik hihetetlennek.³¹⁸ Brutus emellett ismerte Kelemen pápa Tommaso de Vio bíboros legátushoz írott levelét, amelyben arra utasítja, hogy beszélje le Lajost a törökkel kötendő békéről – ennek tartalmát saját szavaival közli.³¹⁹ Vagyis Brutus igyekezett a diplomáciai iratok felhasználásával tágitani az elbeszélő munkák horizontját, s ezekből szerezni pontosabb ismereteket.³²⁰ Ami egyébként a pápákhoz írt, illetve pápák által jegyzett leveleket illeti, ezek felhasználását szinte bizonyosan ura és megbízója, Báthory István történeti érdeklődése tette lehetővé szerzőnk számára. Az uralkodó előbb Szántó Istvánt bízta meg azzal, hogy a vatikáni könyvtárból másolja ki a magyar és lengyel királyoknak a pápákkal folytatott levelezéséből a nevezetesebb adatokat, majd titkára útján a pápát kérte meg, hogy engedje meg a kívánt oklevelek lemásolását, minthogy megbízásokat adott tanult embereknek a magyar és a lengyel történelem megírására.³²¹

315 Ez ellen is kellett védekeznie elméleti művében. Lásd Brutus, *De historiae laudibus*, 50v–51v.

316 Brutus, *Magyar históriája*, II. 152. Művében Brutus előzőleg idézte II. Lajosnak egyik korábbi, pápának írt levelét (lásd uo. 60–61.), amelyről azt állította, hogy a királyi levéltárból másolta ki. Kovács Lajos János Praynál megtalálta a levél eredetijét, amelyből kiderül, hogy Brutus valóban ebből dolgozott (bár – s ezt már mi tesszük hozzá – jelentős mértékben átírta, retorizálta a dokumentum szövegét). Lásd Kovács, Brutus magyar történetének forrásai, 130.

317 Brutus, *Magyar históriája*, II. 153.

318 Vö. Toldy, Brutus élete, XXXIV–XLVIII.

319 Brutus, *Magyar históriája*, II. 153–157. Kovács Lajos János rámutat, hogy ez a levél máshonnan nem ismert. Kovács, Brutus magyar történetének forrásai, 132. Újabban Kruppa Tamás új forrásokkal bizonyította, hogy valóban folytak titkos béketárgyalások, illetve üzenetváltások a magyar kormányzat és az Oszmán Birodalom között, s e tárgyalásokról a Sentszék tudomást szerzett. Lásd Kruppa Tamás, *A Jagellóktól a Habsburgokig: Két évtized a Magyar Királyság történetében (1519–1541)* [Kézirat]. Vagyis a Brutus által ismertetett levél valódiságában nincs okunk kételkedni.

320 Brutus más esetben is helyes forráskritikáról tesz tanúbizonyosságot: használja Tamás gyulafehérvári diák kéziratok naplóját, s előnyben részesíti más forrásokkal, elsősorban az általa kiemelten kritizált Ioviuszal szemben. Lásd Kovács, Brutus magyar történetének forrásai, 149–150, 155, 157; Bartoniek, *Fejezetek*, 253. Iovius kritikájára lásd még alább.

321 Lásd Veress Endre, *A történetíró Báthory István*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 60.) Cluj–Kolozsvar, 1933, 21–22. Köszönöm Petneházi Gábornak, hogy felhívta a figyelmemet erre a körülményre, illetve Veress munkájára.

Brutusnak különleges forrása még egy ismeretlen német személy, akitől egyrészt azt tudta meg, hogy Ulrich Czetricz találta meg a holttestet (Brutusnál hibásan Zevuczius). Brutus (talán forrása nyomán) nagy dicséretben részesíti Czetriczet bátorságáért és hűségéért, minthogy a király mellett maradt a menekülés során.³²² Ugyancsak ettől az ismeretlen – elmondása szerint „német” és ausztriai születésű – szerzőtől tudta meg, hogy Jánost 1526-ban Fehérvárott királlyá választották, és meg is koronázták; emiatt (jogos) kritikával illet egy meg nem nevezett magyar történetírót – szinte bizonyosan Zsámbokyt –, amiért ezt szándékosan elhallgatta, és a tényeket elferdítette.³²³ Brutus természetesen a fejedelemség szemszögéből írja a magyar történelmet, de észrevétele fejlett kritikai érzékre vall – ahogy azt alább mi is részletesebben tárgyaljuk. Végül szerzőnk valószínűleg ugyancsak az említett ausztriai kútfőből merítette azt az érdekes adatot, miszerint Christoph Rauber (Krisztof Ravbar) laibachi püspök megszerezte Mária királynétól Lajos sisakját, majd „emlékmű” gyanánt elhelyezte azt a stájerországi Obemburg (helyesen Oberburg) templomában, ahol „ma is” látható.³²⁴ Christoph Rauber (1466–1536) személye jól ismert, Mohács után Mária egyik tanácsosa volt, akit Ferdinánd küldött testvére mellé³²⁵ – a város pedig nem más, mint az alsó-stájerországi Oberburg vagy Obernburg (ma Gornji Grad, Szlovénia), amelynek templomában Rauber 1527-ben (!) sírhelyet alakított ki magának, s ahol aztán eltemették.³²⁶ Mindenképpen érdekes lenne utánajárni, hogy van-e a sisak Oberburgba vitelének valamilyen más írásos nyoma.³²⁷

Végül azt is ellene lehetne vetni Brutusnak, hogy mivel mégiscsak nagyobb-részt nyomtatott műveket használ, műve csupán e munkák kivonata. De ez a kifogás sem állja meg a helyét. Brutus egyrészt mindig átfogalmazza forrásainak szavait, ahogy azt elméleti munkájában is hangoztatja, másrészt meglehetősen kritikus velük szemben: mérlegre teszi állításaikat, illetve összeveti őket egymással.³²⁸ Forráskritikájának egyik (könnyű) célpontja Iovius,³²⁹ akit az általunk vizsgált részben igen sokat támad. Már a szulejmáni hadjárat kifejtésének kezdetén

322 Brutus, *Magyar históriája*, II. 274–275.

323 Brutus, *Magyar históriája*, II. 275. Zsámbokyra lásd fentebb!

324 „Mortui Regis galeam Christopherus Rauberus episcopus Leibaciensis a vidua Regina impetravit, quae monumenti causa in sacra aede Obemburgensis urbis, quae est urbs Stiriae primaria, ad haec usque tempora appensa visitur.” Brutus, *Magyar históriája*, II. 275.

325 Személyére lásd újabban Kenyeres István, Pacsa János plébános osztrák fogsága (Adalékok Habsburg Mária királyné helytartóságához). *Soproni Szemle* 60:2 (2006) 147 (et passim).

326 Lásd Ignaz Orožen, *Das Dekanat Oberburg*. (Das Bisthum und die Diözese Lavant, 2.) Marburg, 1877, 16, 21. Megjegyzendő, hogy az 1631. évi vizitációs jegyzőkönyv templomról szóló része nem emlékezik meg a sisakról. Lásd uo. 11–13.

327 Ismert Lajosnak egy sisakja, amely aztán – valószínűleg hadizsákmányként – Isztambulba került, majd onnan a Metropolitan Art Museumba. A sisakra lásd Borbála Gulyás, *Die Turniere am Hof der ungarischen Könige im 16. Jahrhundert*. In: Stefan Krause–Matthias Pfaffenbichler (Hrsg.), *Turnier. 1000 Jahre Ritterspiele*. Wien–München, 2017, 140. Ez a sisak azonban aligha lehet azonos azzal, amit Brutus említ.

328 Vö. Bartoniek, *Fejezetek*, 253–254.

329 Vö. Kovács, Brutus magyar történetének forrásai, 43, 132–133.

kitér Ioviusra és Dubraviusra, megjegyezve, hogy e történetírók igen rút dolgokat írnak a magyarokról. Ezen a ponton azonban némileg ellentmondásba keveredik saját magával. Felrója ugyanis Ioviusnak, amiért szerinte Szulejmán azért támadt Magyarországra, mert felismerte Magyarország nyomorúságos helyzetét, továbbá mert azt állítja, hogy a magyarok lenézték az ellenséget, és elfelejtették a régi katonai fegyelmet. Brutus ezt „gyalázatos szavaknak” nevezi, holott később ő is hasonlókat ír.³³⁰ Dubravius pedig – teszi hozzá szerzőnk – a magyarok felfuvalkodottságáról írva „*verseng a magyarok iránti gyűlöletben Ioviusszal*” (*Dubravius... qui cum Iovio in Ungaros odio certat*).³³¹ Később különösen Ioviust kritizálja, mondván, valótlanságokat írt Tomoriról (fentebb mi is jeleztük Iovius Tomori-képének hamis mivoltát). Brutus itt – nyilván Brodarics és egyéb szerzők egészen más jellemzéséből kiindulva – nagyon helyesen hiányolja itáliai kollégája hitelességét, továbbá kifogásolja, hogy az nem jelölte meg a forrását.³³² Brutus itt odáig megy, hogy kijelenti: mindenki tudja, hogy Iovius úgy hazudik, mint a vízfolyás, így ebben az esetben sem szabad neki hinni, hiszen a többi forrás ellene szól.³³³

Brutus emellett nem hagyja szó nélkül a Iovius által kreált groteszk epizódot sem, amelyet fentebb „a levágott fejek jelenetének” neveztünk. Először csak annyit ír, hogy nincs is kedve előadni Iovius kitalációit („*multa hic Iovius commemorat, ingenio suo magis, quam muneri serviens, quae piget referre*”),³³⁴ de aztán mégis tollára veszi, és cáfolja elődje szavait, így például Szalkai állítólagos zsugoriságával kapcsolatban.³³⁵ Amikor pedig Iovius arról ír, hogyan tekintette meg a szultán Tomori fejét is, Brutus felteszi a teljesen jogos kérdést: ha egyszer már látta Szulejmán Tomori fejét a táborban a csata után – ahogy az Brodaricstól tudható –,³³⁶ miért nézte volna meg még egyszer? Így a végső ítélete az, hogy a történetet Iovius csupán a magyarok gyalázatára találta ki.³³⁷ Persze mai szemmel kezdetleges forráskritikának lehet ezt tartani, de látni kell, hogy ezen a ponton Brutus nagyon jó érzékkel cáfolta meg a nagy tekintélyű előd állítását egy jóval megbízhatóbb kútfő (a szemtanú Brodarics) adatával. Kútfők összevetése, kritikai szemlélet, más szerzők hibáinak kíméletlen bírálata: szerzőnk munkáján érződik, hogy a 16. században – részben az *ars historica*-vitának köszönhetően – fokozódtak a történettudománnyal szembeni elvárások, ahogy a múlt megis-

330 Brutus, *Magyar históriája*, II. 143.

331 Brutus, *Magyar históriája*, II. 143–144.

332 Brutus, *Magyar históriája*, II. 193–194.

333 Brutus, *Magyar históriája*, II. 194. Ioviusnak egyébként láthatóan elég rossz híre lett a 16. század második felében, mert egyebek mellett a kor egyik legnagyobb történész tekintélye, Jean Bodin is kritizálta őt a művében található fiktív beszédek, illetve kitalált dokumentumok miatt. Peter Burke, *History, Myth, and Fiction: Doubts and Debates*. In: Daniel Woolf (ed.), *The Oxford History of Historical Writing. Vol. III: 1400–1800*. Oxford, 2012, 261–262.

334 Brutus, *Magyar históriája*, II. 244.

335 „*Brodericus, scriptor gravis ... de nota avaritiae, quam illi Iovius inurit, ne suspicione [!] quidquam legentibus relinquat...*” Brutus, *Magyar históriája*, II. 245.

336 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 228.

337 „*...in Ungarorum contumeliam totam illam tragoediam perscriptam.*” Brutus, *Magyar históriája*, II. 246.

merhetőségével kapcsolatos kétkedő, szkeptikus hangok is megjelentek.³³⁸ Amellett, hogy Brutus történetírói módszerei a korabeli magyar történetírásban igazi újdonságnak számítottak, az is fontos fejlemény, hogy az itáliai szerző művével mintegy megkezdődött Mohács historiográfiájának megírása, mert ő már mérlegre teszi az addigi szerzők állításait is.

Brutus vezérfonala egyébként Brodarics, akit nem bírál, de nem is emleget sokszor név szerint.³³⁹ Ezt egészíti ki a másik két forrás, Dubravius és Iovius értesüléseivel,³⁴⁰ illetve saját történetírói „ingenium”-ával, vagyis a már emlegetett fiktív beszédek sokaságával. Amikor azt fejtegeti, hogy Szulejmán visszaadta volna Magyarországot Lajosnak úgymond adófizetés fejében, ha életben marad, akkor Iovius munkájának állítását veszi át.³⁴¹ Ugyancsak felfedezhető Dubravius hatása is, így például hozzá igen hasonlóan adja elő a Perényi-jóslatot, a tízezer katona-mártír szerepeltetésével.³⁴² Kovács Lajos János, Brutus forrásainak a kutatója felhívta a figyelmet, hogy a csata utáni eseményekre Brutus már felhasználta Zermegh munkáját is.³⁴³ Nekünk is ez volt a tapasztalatunk: Dobozi Mihály históriáját például bizonyosan tőle vette át.³⁴⁴

V. 4. Brutus és a moralizáló történetírás

Korábbi tanulmányunkban, a Dózsa-felkelés kora újkori recepciójának vizsgálatánál már kifejtettük, hogy Brutus is gyakorolja azt a sallustiusi mintákon alapuló moralizáló történetírást, mint amit Ioviusnál is megfigyelhettünk. Ennek lényege, hogy a Mátyás halála utáni „nyugalom” (*otium*), züllést, fényűzést, elkorcsosult erkölcsöket nevezte meg a parasztháború kirobbanásának előidézőiként. Valószínű, hogy ebben itáliai elődje hatott rá – bármennyire is rossz véleménynyel volt róla.³⁴⁵ Brutus a mohácsi csata elbeszélésekor is nagy következetességgel alkalmazza a sallustiusi fogalmakat – akit egyébként is alapvető stílusmintának tartott –,³⁴⁶ és egész narrációjának ez képezi az alapját.

338 Vö. Burke, *History, Myth, and Fiction*, 261–264.

339 Az – egyébként teljesen nyilvánvaló – átvételekre lásd Kovács, *Brutus magyar történetének forrásai*, 133–135.

340 Uo. 131, 133.

341 Érdekes Brutus kommentárja, aki szerint még az adófizetés is jobb lett volna, mint az ellenkirályok idősza. Brutus, *Magyar históriája*, II. 238.

342 „*Tomoraeus, inquit [tehát Perényi – T. G.], tamquam non sit satis maiorum memoria militum decem millia pro Christi causa occubuisse, habet, quos hodie addat pontificum Romanorum fastis, XXV millia armorum, quorum est solennia sacra posteritas celebratura.*” Brutus, *Magyar históriája*, II. 240. Brutus katonáknak (*militum*) nevezi a tízezer mártírt, tehát valószínűleg tisztában van a tízezer vértanú legendájával. Lásd még a fentebbi Dubravius-idézetet és a hozzá fűzött kommentárunkat. Az azonban némileg zavaró, hogy a szöveg úgy is érthető, mintha tízezer korábban elhunyt magyar mártírról lenne szó („...mintha nem lett volna elég, hogy őseink emlékezete szerint tízezer katona esett el Krisztus ügyéért...”). De ez az eltérés talán inkább Brutus figyelmetlenségének köszönhető.

343 Lásd Kovács, *Brutus magyar történetének forrásai*, 135.

344 Lásd Zermegh, *Historia*, 7–8; Brutus, *Magyar históriája*, II. 248.

345 Lásd Tóth, *Értelmezések fogságában*, 570–572.

346 Brutus, *De historiae laudibus*, 53v.

Érdekes erre a jelenségre néhány példát bemutatni szemléltetésül. A magyarok Brutus szerint későn ébredtek rá a török támadásra, s egyébként is elszoktak már a fegyverektől, illetve a hadtudománytól.³⁴⁷ Nem sokkal később még egyértelműbben alkalmazza a sallustiusi argumentációt: a veteránok a hosszú nyugalom (*otium*) miatt a régi vitézségből (*de pristina virtute*) sokat vesztek, míg az újoncok ugyan harcra készek és serények voltak, de a romlott erkölcsök közepette (*in tam corruptis moribus*) hiányzott a hadi fegyelem és a megfelelő gyakorlat, ami harcosokká nevelte volna őket.³⁴⁸ Később Brutus egyik fiktív beszédében egyes méltatlankodó katonák azt állítják, hogy a mostani magyarokat puhánnyá tette, elkényeztette (*emollitos*) a király túlságos kedvezése:³⁴⁹ az *emollio* ige („meglágyít”, „puhánnyá tesz”) ugyancsak sallustiusi kulcsszó. Amikor a nemesek nem akarnak menni – előjogaikra hivatkozva – a király nélkül a Dráva védelmére, akkor Brutus bizonyos tekintélyes férfiak fiktív beszédével mondhatja el véleményét, amelyben ismét csak szerepet kap az elkorcsosult, „*lomha és lustálkodó*” nemesség képe.³⁵⁰ Végül Brutus a magyar katonákat „*romlottaknak és elfajzottaknak*” nevezi, akik büntetlenül szegülhetnek szembe saját királyukkal – a *depravo, depravatus*, illetve a *pravus* ismét Sallustius gyakori, súlyos kifejezései, amelyeket kora züllöttségére alkalmazott.³⁵¹

V. 5. Sallustiuson túl – a vereség okai Brutusnál

Brutus historikusi teljesítménye azonban korántsem merül ki a fent bemutatott moralizálásban. A katasztrófa előidézőit ő is szükségesnek tartja feltárni, megfelelően ezzel a humanista történetírás elvárásainak.³⁵² Dubraviustól meríti a Mohács előtti Magyarország kaotikus állapotainak bemutatását: megemlíti a Fugger-vagyon konfiskálását, amiből azonban Lajos – állítólag – nem is látott hasznot.³⁵³ Brutus arra is keresi a választ, hogy mi készítette Szulejmánt Magyarország megtámadására, s arra a megállapításra jut, hogy a szultánt Nándorfehérvár bevétele és Magyarország nyilvánvaló gyengesége bátorította újabb támadásra.³⁵⁴ A vereség egy másik okát abban látja, hogy magyar oldalon nem volt jó hadvezér; ezen a ponton Szapolyairól sem zeng ódákat, szerinte ugyanis fortunáját és virtusát

347 „...longa armorum desuetudo, et rei militaris, quae iam diu apud Hungaros exoleverat, efficiebat.” Brutus, *Magyar históriája*, II. 137.

348 „Veterani pauci, et qui diuturno otio, cum flore aetatis, plurimum de pristina virtute remisissent; novi milites quidem ingenio alacres ... sed quos neque ulla rei militaris disciplina in tam corruptis moribus, neque usus ullus, aut exercitatio adiuverat...” Brutus, *Magyar históriája*, II. 139.

349 „...regis enim nimia indulgentia emollitos...” Brutus, *Magyar históriája*, II. 173.

350 „His virtutibus tueri debere nobilitatis iura, qui maiorum recte factis partem domi segnes otiosisque ostentarent.” Brutus, *Magyar históriája*, II. 187.

351 „Paruit Tomoreus, etiamsi satis gnarus, facilius factu, tanto muneri tuendo aptum, quam qui aptus imperando tam corruptis et depravatis militibus haberetur, inveniri, quibus tanta in regem contumacia impune processisset.” Brutus, *Magyar históriája*, II. 190. Lásd erre Sallustiusnál: „...praeterea senatus magna pars gratia depravata Adherbalis dicta contemnere...” Sall. Iug. 15.

352 Lásd fentebb a 7. jegyzetet.

353 Lásd Brutus, *Magyar históriája*, II. 135; vö. Dubravius, *Historia*, f. 206r.

354 Brutus, *Magyar históriája*, II. 136–137.

beárnyékolta a zsarnói (Brutusnál csernovici) vereség, így ő sem volt alkalmas a magyar sereg vezetésére.³⁵⁵ Problémának látta emellett, hogy nem volt elég kipróbált vitéz, alig rendelkeztek hadfelszereléssel, és a király gonosz tanácsosokkal vette körül magát,³⁵⁶ de alább az uralkodó fiatal korát is a kedvezőtlen körülmények közé sorolta.³⁵⁷ A problémákat remek szónoki fordulattal a következőképpen összegzi: nemcsak minden egyéb dolog hiányzott a magyaroknak, ami a háborúhoz kell, de még saját gyengeségüknek sem voltak tudatában.³⁵⁸

Brutus érdekes elemzést ad Tomori hadvezéri képességei kapcsán is. Mint írja, a király Tomori felé hajlott, de Brutus megjegyezte, hogy hiányzott nála a gyakorlat (*usus*), mert bár serény katona volt, nem voltak hadvezéri tapasztalatai.³⁵⁹ Amellett, hogy ez a vélemény bizonyos megszorításokkal helyes (hiszen Brodarics is ír arról, hogy Tomori erre hivatkozva akarta elhárítani a hadvezérséget), Brutus itt láthatóan valamilyen elméleti hadtudományi munkát használhatott, esetleg Machiavelli vonatkozó művét (*Sette libri dell'arte della guerra*). Mindezt azért kívántam itt jelezni, mert máshol is feltűnő tájékozottságot mutat hadászati kérdésekben, persze szobatudósként elsősorban elméleti szinten.

E tájékozottság határozottan megmutatkozik akkor, amikor a végzetes haditanácson történeteket – Tomori helyzetjelentését és a csata melletti döntést – értékeli. Brutus szerint a hibás határozatért egyrészt a főemberek okolhatók, mert nem vették észre az érsek hadvezéri képességeinek korlátait; illetve maga Tomori is, aki a helyzet mérlegelése során számos hibát elkövetett. Brutus szerint ezek a következők: dezertőröknek adott hitelt (akik beszámoltak neki a török seregről), egy csatára tett fel mindent, elhitte a török zsoldban álló tüzérek ígéretét (hogy majd szándékosan rosszul céloznak), illetve inkább akart a lázongó katonák vezére lenni, mint a király társa az ország megmentésében.³⁶⁰ Szerzőnk eme fejtegetése teljesen önálló, nincs előzménye. Érdekes jelenség ugyanitt, hogy Brutus a két neosztoikus fő erényt kéri számon Tomorin: a megfontoltságot (*prudentia*) és az állhatatosságot (*constantia*).³⁶¹

355 Brutus, *Magyar históriája*, II. 138–139. Bizonyosan Zsarnó várának 1515. évi sikertelen ostromára, majd a török felmentő seregtől elszenvedett vereségre gondolt Brutus, ugyanis a 4. könyvben, amikor az eseményről beszámol, szintén így nevezi az erősséget. Lásd Brutus, *Magyar históriája*, I. 437. A hadjáratra újabbán lásd C. Tóth Norbert, Egy legenda nyomában: Szapolyai János és ecsedi Batori István viszonya 1526 előtt. *Századok* 146:2 (2012) 452: 60. jegyzet.

356 Brutus, *Magyar históriája*, II. 139.

357 Brutus, *Magyar históriája*, II. 141.

358 „Cum autem iis alia omnia deerant, quae requirebat belli usus, tum deerat imbecillitatis suae conscia mens.” Brutus, *Magyar históriája*, II. 139–140.

359 Brutus, *Magyar históriája*, II. 144–145.

360 Brutus, *Magyar históriája*, II. 213–214.

361 Brutus, *Magyar históriája*, II. 214. A *prudentia* és *constantia* elsősorban Iustus Lipsius műveiben kap kiemelt hangsúlyt ebben azt értelemben, de kérdéses, hogy ő hathatott-e Brutusra. Az itáliai szerző Báthory István felkérésére, az ő uralkodása idején írta munkáját (1574 és 1586 között), s műve kézírata, amint azt fentebb láttuk, a fejedelem-király halála után Báthory udvarában maradt; ráadásul 1580-ra Brutus műve első kidolgozásban már készen állt. Lásd Toldy, Brutus élete, XLV–XLVI. Lipsius két fő munkája, a *De constantia* (1584), illetve a *Politicorum libri sex* (1589) viszont csak később jelentek meg. A kérdés további tisztázására vár.

Brutus számos más esetben is tanúbizonyságot tesz jó analitikus képességéről. Helyesen ismeri fel Tomorival kapcsolatban a magyarországi katona-főpapok jelenségét.³⁶² A csatatér kiválasztása kapcsán megint fitogtatja hadtudományi jártasságát: mint írja, hiba volt a magyarok részéről nyílt helyen felállni, mivel ilyen terepen nincs hova menekülni, és könnyen bekeríthetik őket.³⁶³ Az viszont inkább csak feltételezés részéről, hogy a csata előtt Szulejmán tudott a magyar hadvezetésben, illetve a katonaságon belül létező ellentétekről, s addig akart támadni, amíg ez a helyzet fennáll.³⁶⁴ A mohácsi katasztrófa értékelésénél sajnos a kézirat megszakad, de az kiolvasható belőle, hogy Brutus gyalázatosnak tartotta a Tolnán történt eseményeket (amikor a nemesek nem akartak a Dráva védelmére menni), illetve a katonák esztelen gögjét, valamint azt, hogy a királyt rákényszerítették a csatára.³⁶⁵

V. 6. Brutus elfogultságai

Az itáliai szerző sem tudott teljesen harag és részrehajlás nélkül írni: a harag a mindenkori pápa ellen, míg a részrehajlás Szapolyai felé irányult. Ami az előbbit illeti, Brutus állandó gyanakvással és leginkább heves kritikával szemlélte a Szentszék minden politikai lépését. Felelőtlenségnek tartotta, amiért VII. Kelemen pápa arra biztatta Lajost, hogy ne fogadja el a Szulejmán által ajánlott szerződést, s amikor pedig segíteni kellett volna, azt későn és elégtelen mértékben tette; később pedig azért vádolta az egyházfőt, mert „háborút indított” V. Károly ellen, aki ezért nem tudta támogatni Magyarországot szorult helyzetében.³⁶⁶ Ezek az állítások azonban többszörös csúsztatások. Nem a pápa miatt nem kötött békét a magyar udvar Szulejmánnal – bár a pápai diplomácia valóban tudott a két fél közötti titkos kapcsolatfelvételtől –,³⁶⁷ emellett az egyházfő 1526-ban időben küldött segílyt Magyarországnak, igaz, az itáliai háború miatt az ígért 50 ezer arany helyett csak 25 ezret.³⁶⁸ Ami V. Károlyt illeti, valóban a cognaci liga által ellene indított háború kötötte le erejét, s e ligának tagja volt a pápa, de erős túlzás a Károly elleni szövetség létrehozását és a támadás indítását egyedül a pápának tulajdonítani.³⁶⁹

Fentebb már láttuk, hogy Brutus megengedett olykor bizonyos kritikát Szapolyaival szemben, de az 1526. év leírásakor általában igen kedvező színben tünteti fel őt. Érdekes például szolgál erre annak az epizódnak elbeszélése, amikor is Szapolyai részére különálló hadművelet végrehajtását tanácsolja a király és a környezete. Brutus a Brodaricsnál olvasottakat továbbgondolja – nem tudni, hogy valamilyen forrás, vagy – ami valószínűbb – saját elképzelése alapján. Azt

362 Brutus, *Magyar históriája*, II. 146.

363 Brutus, *Magyar históriája*, II. 228.

364 Brutus, *Magyar históriája*, II. 216.

365 Brutus, *Magyar históriája*, II. 250.

366 Brutus, *Magyar históriája*, II. 165.

367 Lásd fentebb a 319. jegyzetet.

368 B. Szabó, *A mohácsi csata*, 69–70.

369 A ligára és magyar vonatkozásaira lásd B. Szabó, *A mohácsi csata*, 68–71.

állítja ugyanis, hogy míg a hátbatámadás terve a királyi udvarból származott, addig a „trákiai” diverzió ötletének Szapolyai lett volna a kiagyalója.³⁷⁰ Brutus szerint ez az utóbbi terv kiváló volt, de egyes udvaroncok nem akarták, hogy Szapolyai a hadművelet sikeres végrehajtásával még magasabbra emelkedjen dicsőségben, ezért gyanút keltek hűsége felől. Brutus kétszer is visszautasítja Szapolyai hűtlenségének vádját mindennek elbeszélésekor, mondván, ezzel kapcsolatban egy szemernyi kétség sem merülhetett fel, s egyben „kiváló férfinak” (*tantus vir*) nevezi Szapolyait.³⁷¹

Külön említésre méltó még, hogy miként beszéli el a csata előtt a királynak küldött Szapolyai-levél tartalmát. Szapolyai – és Frangepán – egybehangzó üzenete (és nem levele!) Brodaricsnál is szerepel, s röviden ő is ismerteti ezek tartalmát.³⁷² Brutus természetesen túltesz rajta, s olyan fiktív szöveget alkot, amelynek tükrében Szapolyai egy felelős, bölcs államférfivá emelkedik, tele aggodalommal az ország, illetve hódolattal a király iránt. A leendő királyt tanácsolja, hogy Lajos hátráljon az ország belsejébe és várjon; ecseteli a király elvesztésének kockázatát, a veszély nagyságát; végül a régiek példáját is felhossa véleménye alátámasztására, így a legkézenfekvőbb antik exemplumot, Fabius Cunctator római hadvezér Hannibál ellen alkalmazott halogató taktikáját.³⁷³ Nem véletlen ez a „karakterépítés”, hiszen Szapolyai rövidesen főszereplőként lép színre Brutus törtérijában. A szultáni hadjárat elbeszélése után, amikor az utódlás kérdése kerül sorra, szerzőnk hosszasan ecseteli megválasztásának és megkoronázásának jogosságát, törvényességét.³⁷⁴

V. 7. Brutus hagyatéka

Szerzőnk hatalmas, meglehetősen bonyolult nyelvezettel megírt munkája – mint említettük – még feltárára, értelmezésre vár. Annyit megállapíthatunk, hogy a legmagasabb nívón, a humanista történetírás teljes kellékárát alkalmazva akarta megírni a Mátyás halála utáni magyar történelmet a saját koráig, beemelve az európai történettudomány vérkeringésébe – úgy, ahogyan Bonfini tette szűk egy évszázaddal korábban. Kétségtelen tény, hogy stílusa, történeti attitűdje már a mű megírásakor is némileg elavultnak számított. Ugyanakkor igazi történészként mutatja meg magát, amikor megnevezi a forrásait, összeveti azokat, súlyozza őket, és kritikát gyakorol felettük, illetve akkor is, amikor a fiktív beszédeken keresztül vagy önálló fejtegetések során igyekeznek megérteni az adott történelmi szituációt, az egyes szereplők helyzetét, cselekedeteik motivációit. Egyúttal ő az első, aki az általa áttekintett források alapján megsejti a Mohács-recepció irányait, nyesegeti annak vadhajtásait (mint például Iovius képte-

370 Brutus, *Magyar históriája*, II. 169–170.

371 Brutus, *Magyar históriája*, II. 170.

372 Lásd Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 125.

373 Brutus, *Magyar históriája*, II. 200–202.

374 Brutus, *Magyar históriája*, II. 250–276.

len történetét a levágott fejekkel), és ez alapján bizonyos következtetésekre is vállalkozik. Ő az első, akiben valóban elődjére ismer e sorok írója is.

VI. AKI JÓL TUDTA, MI VESZETT MOHÁCSNÁL: ISTVÁNFFY MIKLÓS ÉS A HISTORIAE

Istvánffy Miklós írói karaktere részben közel áll Brutuséhoz, részben nagyon is különbözik tőle. Életrajzukban van egy érdekes egyezés: mindketten Padovában tanultak – a magyar nemesifjú részben onnan, Livius szülővárosából hozta haza kiváló klasszikus műveltségét és a történetírás iránti vonzódását. Istvánffy történeti munkájának tárgya szinte azonos Brutuséval: a Mátyás halála utáni magyar történet, saját koráig.³⁷⁵ Prózájuk is hasonlít annyiban, hogy szépen kimunkált klasszikus latin stílusban írnak, és Istvánffy ugyanúgy él a fiktív beszédekkel, földrajzi leírásokkal és a többi humanista történetírói kellékkel, mint itáliai kollégája. De szinte csak ennyi az egyezés a két szerző írásmódja között, a különbségek pedig igen számosak. Brutus prózája – ahogyan fentebb is írtuk – már kissé túlrejt, a humanista történetírás kiteljesedését, de egyben kifáradását is jelző, túlburjánzó stíluselemeivel a mű valódi erőnyeit is kissé eltakaró szöveg-folyam; Istvánffyé megbízható, pontos, világos, szinte purista textus, szép gördüléssel, de kevés meglepetéssel. A két alkotó máshova tartozik politikailag is: Brutus, mint láttuk, Báthory megbízásából írta a művét, Istvánffy viszont mindvégig hű maradt a Habsburg királyokhoz. Végül meg kell említeni, hogy Istvánffy szilárdan katolikus maradt egész életében, míg Brutus az egyházával szemben kritikusan lépett fel, s ezért távoznia kellett Itáliából.

Istvánffynál egészen másfajta összeggését kapjuk a csatának, illetve az 1526. évi szulejmáni hadjáratnak. Nemcsak a politikai-vallási szemszög más, sőt kijelenthetjük, hogy talán nem is ez a legfontosabb. Istvánffy baranyai eredetű család sarja, amelynek tagjait a török hódítás fosztotta meg a birtokaiktól, s kényszerített elköltözni szülőföldjükről.³⁷⁶ Ha valaki, akkor ő pontosan megértette a mohácsi katasztrófa következményeit, és ezt művében jól érzékeltette. Sőt újabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy műve megírásával Istvánffy azt tűzte ki egyik fő célként, hogy megörökítse a törökellenes harcokat, illetve egy megszülető új társadalmi réteg, a végváriak küzdelmeit, heroizmusát.³⁷⁷ Természetes,

375 Első – és máig a legjobb – kiadása: Nicolaus Isthvanfius, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622. Fordításai: Istvánffy Miklós, *Magyarország története 1490–1606*. I–II. Ford. Vidovich György. Debrecen, 1867–1871; sokan használják a 17. században készült, de csak a kétezres évek elején megjelentetett magyarítását: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/1–3. S. a. r. Benits Péter. Budapest, 2001–2009; kivonatos fordítása: Istvánffy Miklós, *A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László, vál., bev. Székely György. Budapest, 1962.

376 Lásd Varga Szabolcs, *Genius loci: Az Istvánffyak Baranyában*. In: Ács–Tóth (szerk.), „A magyar történet folytatója”, 59–87.

377 Varga, *Genius loci*, 73–78; lásd még Tóth Gergely, *A Historiae ismeretlen tájai: Néhány lépéssel közelebb Istvánffy Miklós életének és munkásságának feltárásához*. In: Ács–Tóth (szerk.), „A magyar történet folytatója”, 7–33, különösen: 21–24.

hogy mindennek az eredőjét, az 1526. évi török hadjáratot nagy alaposággal, és a korábbi elbeszélő kútfőket meghaladva akarta megörökíteni.

VI. 1. Új adatok a csatáról Istvánffy Miklós *Historiaejában*

Már a korábbi kutatás is felfigyelt arra, hogy Istvánffynál számos új adatot lehet olvasni a csatával kapcsolatban. B. Szabó János, a mohácsi csata kiváló kutatója felhívja a figyelmet: Istvánffy úgy tudja, hogy az oszmánok részéről a „testőrlovasság” csapatteste (*praetorianorum equestre agmen*) kezdte meg a csatát, s ugyanez a seregrész a janicsárokig hátrált, miután összecsapott a magyarokkal.³⁷⁸ B. Szabó ugyancsak alaposan tárgyalja Istvánffy információit Báli nádorfehérvári bég hadműveletéről, aki a magyar sereget megkerülve támadást indított a magyar tábor ellen. Ugyancsak ő ír arról a fontos többletről, miszerint a Kállay, Török és Ráskay vezette udvari katonaság, amelyet Tomori Báli csapatai ellen rendelt, alulmaradt a hétezer főnyi török sereggel szemben – sőt, Kállay fogságba is esett, majd kiszabadult –, de aztán még visszatért a csataterre a királyt megkeresni.³⁷⁹

Varga Szabolcs további fontos többleteket, illetve eltéréseket vett észre az egyébként Istvánffy által is követett alapforráshoz, Brodarics munkájához képest a csatára vonatkozóan.³⁸⁰ Varga felhívja a figyelmet, miszerint Istvánffy tud arról, hogy a király Macedóniai Miklós Újfaluban lévő házában szállt meg: a birtokos név szerinti ismerete az Istvánffy család baranyai „beágyazottságának” köszönhető.³⁸¹ Szerzőnk emellett ismeri, vagy inkább csak ismerni véli Frangepán Kristóf és Szapolyai haderejét: tizenötezer és negyvenezer fő.³⁸² Az utóbbi esetben, vagyis Szapolyai seregének létszáma esetében, mint láthattuk, Dubravius lehetett Istvánffy forrása.³⁸³ Ám ezek a számok B. Szabó János és Varga Szabolcs szerint is légből kapott adatok.³⁸⁴ Nagyon érdekes adalék a törököknél szolgált, majd onnan visszaszökött Pekry János „jelenete” a mohácsi táborban zajló tanácskozáson, ahol elég hátborzongató módon írja le az ellenséges túlerőt: elmondása szerint, ha minden török kezét hátrakötnék, a magyar katonáknak akkor is három napig tartana levágni őket.³⁸⁵ Varga emellett rámutat, hogy Istvánffy Pekryn kívül több, máshol ismeretlen személyt szerepeltet munkájában, vagy a Brodaricsnál is szereplő alakokról mond valami újat (Pekry Lajos, csebi Pogány Zsigmond, Kállay, Radics Bosics, Bakics Pál, Tharczay Miklós).³⁸⁶

378 Isthvanfius, *Historiae*, 128. B. Szabó János ezt a magyar sereg második vonalának és balszárnyának támadásával azonosítja, és úgy véli, Istvánffy itt összemosza ezt a momentumot a jobbszárny támadásával. Lásd B. Szabó, *A mohácsi csata*, 157.

379 Lásd Isthvanfius, *Historiae*, 128–129; B. Szabó, *A mohácsi csata*, 146–147.

380 Varga, *Genius loci*, 78–86.

381 Varga, *Genius loci*, 80–81.

382 Isthvanfius, *Historiae*, 123.

383 Lásd Dubravius, *Historia*, 206v. Lásd még a 177. jegyzetet. Istvánffy bizonyíthatóan ismerte és forgatta Dubravius munkáját. Lásd Bartonek, *Fejezetek*, 348.

384 B. Szabó, *A mohácsi csata*, 166–167; Varga, *Genius loci*, 81.

385 Isthvanfius, *Historiae*, 124; haláláról: uo. 131; vö. Varga, *Genius loci*, 82.

386 Isthvanfius, *Historiae*, 125–127.

A sor tovább folytatható. Szerzőnk a magyar sereg felállításával, illetve a csatával kapcsolatban tud arról, hogy a király zászlajára Szűz Mária képmását hímezték; ahogy arról is, hogy a magyar tábornok szekerekkel vették körül, és kétezer embert rendeltek védelmére. Varga figyelmeztet arra, hogy Istvánffy szerint a két vonal között nyolcvanöt, kerekkel ellátott ágyút helyeztek el (Brodaricsnál nyolcvan ágyú szerepel, s nem említ kerekeket).³⁸⁷ A Báli bég által vezetett hadműveletre, illetve Kállay fogságba esésére, majd kiszabadulására Varga is kitér, megjegyezve, hogy ez az információ Kállaytól juthatott el Istvánffyhoz, mivel az udvari vitéz később Szapolyai pártján állt, így a szerző apjának, Istvánffy Pálnak is elmondhatta mindezt – aki szintén Szapolyai híve volt.³⁸⁸ A tábor lerohanása kapcsán szerzőnk részletes epizódokat közöl a király szakácsáról (Elias Gondolus), valamint Szegedi Antal ferences szerzetesről.

Igen lényeges különbség Brodarics művéhez képest a király halálának elbeszélése. Istvánffy szerint ugyanis II. Lajos a Karasica-patakba fulladt bele, mivel Pécs felé menekülve azon akart átkelni.³⁸⁹ Varga azonban rámutat, hogy ez földrajzilag lehetetlen, mivel a Karasica Mohácstól délre ömlik bele a Dunába.³⁹⁰ Istvánffy emellett további személyek csata utáni sorsáról is beszámol: tőle ismerjük Móré Fülöp pécsi püspök halálának és Thelekessy Imre megmenekülésének történetét, Korlátkövy Péter halálának helyét, illetve a halottaknak a végtisztességet megadó Kanizsai Dorottya történetét.³⁹¹ Varga Szabolcs úgy véli, hogy ezek az új információk hallomás útján vagy veteránok, örökösök kancelláriai kérvényein keresztül juthattak el Istvánffyhoz, vagyis szerzőnk a csatára vonatkozó szóbeli – illetve az elbeszélő forrásokon kívül eső – emlékezetet rögzíthette.³⁹²

Ha vizsgálódásainkat kitágítjuk, és az egész szulejmáni hadjárat elbeszélését vizsgáljuk meg szerzőnkél, akkor újabb eltérésekre, illetve többletekre bukkanhatunk Brodaricshoz képest. Istvánffy megemlíti Frangepán Kristóf tettlegességig menő konfliktusát Szalkai László érsekkel, amiért Lajos egy rövid időre börtönbe záratta Frangepánt. Szerzőnk – alighanem helyesen – ebben látja okát, hogy a kiváló katona hírében álló Frangepán miért húzódozott elvállalni a fővezérséget.³⁹³

Istvánffy a továbbiakban is tud néhány kisebb adalékkal szolgálni. Úgy tudja, hogy Lajos meghagyta Sárkány Ambrusnak, hogy menjen Báthori Istvánhoz Babócsára, aki éppen sereget szervezett a déli vármegyék népéből, hogy segítségükkel megállítsa a Drávánál az ellenséget.³⁹⁴ Báthori eme kudarcos kísérletéről

387 Isthvanfius, *Historiae*, 127; Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 162.

388 Varga, *Genius loci*, 84. Istvánffy Pálra újabban lásd Ács Pál, Boccaccio Baranyában: Egy kivételes értelmiségi pálya a 16. század első felében: Istvánffy Pál. In: Ács-Tóth (szerk.), „A magyar történet folytatója”, 37–58.

389 Isthvanfius, *Historiae*, 130.

390 Varga, *Genius loci*, 85–86.

391 Isthvanfius, *Historiae*, 130–132.

392 Varga, *Genius loci*, 86.

393 Isthvanfius, *Historiae*, 116. Brodarics ezt az információt szemérmesen elhallgatja.

394 Isthvanfius, *Historiae*, 117–118.

Brodarics is beszámol,³⁹⁵ de Sárkány Ambrusról nem tud. Nagyon feltételezen felmerülhetne itt forrásként Dubravius, aki, mint láttuk, úgy szerepelteti Sárkányt, mint aki felajánlkozik a drávai átkelő védelmére – igaz, mindezt a cseh történetíró már a mohácsi (!) táborozás eseményei között beszéli el.³⁹⁶ Sokkal valószínűbb azonban, hogy Istvánffy valamilyen más eredetű információval rendelkezett, talán helyi, baranyai kútfőtől.³⁹⁷ Saját, családi és végvári összeköttetései útján juthatott hozzá ahhoz az adathoz is, hogy a Szulejmán által ostromlott Pétervárad kapitánya Alapy György volt.³⁹⁸

Ugyancsak érdekes többlet, hogy Istvánffy beszámol a horvát és szlávón rendek racsai gyűléséről, amelyet Batthyány Ferenc horvát bán hívott össze. Istvánffy ismerteti a gyűlés főbb határozatait, amelyek a hadak összehívásáról, a hadba hívandók köréről, a megyei csapatok – név szerint megnevezett – parancsnokainak kinevezéséről szólnak.³⁹⁹ Szerzőnk jólétesültsége abból fakadhat, hogy Szlavóniában is birtokos volt, illetve rokoni kapcsolatokkal is rendelkezett a Dráván túl.⁴⁰⁰ Mindazonáltal ezek az adatok olyan pontosak, hogy ebben az esetben akár hivatalos jegyzőkönyv vagy más írásos emlék használatára is gyanakodhatunk – ami persze szintén a szoros szlavóniai kötelékek révén volt lehetséges. Az viszont inkább Istvánffy saját ötlete lehet, hogy a teljes török sereg létszámára vonatkozó, Tomori szájából állítólag elhangzott adatot a Brodaricsnál olvasható háromszázezer főről százötvenezerre csökkentti le – bizonyára túlzásnak érezte a forrásában olvasható számot.⁴⁰¹

A csatát követő események kapcsán egyrészt felbukkan Dobozi Mihály története Istvánffynál, ami Zermegh művének használatára enged következtetni – ez más szöveghelyek alapján egyébként is nyilvánvaló –,⁴⁰² valamint a budai várból elvitt két szoborról is értesülünk, ami Iovius felé mutathat, bár ő csak a *Commentarius*-ban említ két szobrot, s ott meg sem nevezi őket, míg a *Historiae*-ben már hármat.

Fejezzük be áttekintésünket Kórógyi Péternek, a király egyik udvaroncának történetével. Istvánffy megjegyzi róla, hogy ősi családja utolsó tagjaként esett el, továbbá, hogy a király szórakoztatására bármit (például férges kutyatetetemet) képes volt elfogyasztani; de még azt is megtudhatja az olvasó, hogy ez a rend-

395 Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 75–76.

396 Dubravius, *Historia*, 207v. A szövegrészre részletesen lásd fentebb.

397 Dubravius és Istvánffy adatai alapján feltehető, hogy Sárkány valamilyen komolyabb szerepet vitt a török elleni készülődés során, amely kötődött a Dráva átkelőjének védelméhez.

398 Az bizonyos, hogy a család másik tagja, Alapy Gáspár együtt szolgált Kanizsán Istvánffy testvérével, Istvánnal. Lásd Bagi Zoltán Péter, Istvánffy Miklós beszámolója Szigetvár ostromának utolsó napjáról, valamint Szulejmán szultán és Zrínyi Miklós haláláról. In: Ács–Tóth (szerk.), *„A magyar történet folytatója”*, 194.

399 Isthvanfius, *Historiae*, 119; Istvánffy, *A magyarok történetéből*, 100–101.

400 Varga Szabolcs, *Az 1527. évi horvát–szlávón kettős „királyválasztás” története. Századok 142:5 (2008) 1117*; Istvánffy szlavóniai (horvát) kapcsolataira lásd még Iva Mandušić, Istvánffy Miklós és Horvátország – közember és magánember. In: Ács–Tóth (szerk.), *„A magyar történet folytatója”*, 125–137.

401 Isthvanfius, *Historiae*, 124.

402 Bartoniek, *Fejezetek*, 348; lásd még Nagy, *Megjegyzések*, 154.

kívüli ember – mivel ősei a hagyomány szerint részt vettek Szent Gellért meggyilkolásában – a szent püspök budai kápolnájába belépvé nem tudta megállni, hogy összerondítsa magát, s ezt ugyancsak a király szórakoztatására többször is megette.⁴⁰³ Ilyesfajta groteszk történetek elbeszélése egyébként nem jellemző Istvánffyra. Anélkül, hogy az alaptalan feltételezések csapdájába esnénk, megkockáztathatjuk, hogy az ősi család udvari bolonddá süllyedő, majd a csatában („vagy a futásban”) eselő tagjáról szóló epizóddal szerzőnk egyben szomorú és kiábrándult rajzot is akart adni Lajos udvarának állapotairól, valamint a magyar nemesség elzüllesztéséről is. Ez a mozzanat pedig át is vezet minket Istvánffy moralizáló történetírásának tárgyalására.

VI. 2. „Nulla disciplinae militaris vestigia” – Istvánffy értelmezései a kudarc okairól

Istvánffy már a műve elején teljesen világossá tette, hogy magáévá teszi azt a múltértelmezést, amely az ország romlásának okait a Mátyás utáni tespedésben, lezüllesztésben, illetve az ebből fakadó kapzsiságban, viszályokban látja.⁴⁰⁴ Fentebb írtuk, hogy ez az értelmezés egyrészt az egész magyar társadalom Mátyás-nosztalgijában gyökerezik, amely az Assmann által elemzett kontraprezentikus történelemszemlélet logikája szerint a jeles király uralkodására egyfajta aranykorként, saját korának ellentétéként tekintett.⁴⁰⁵ Másrészt ismét a sallustiusi – szintén kontraprezentikus – hanyatláselmélet magyar történelemre való alkalmazása érhető tetten Istvánffy narratívájában, ami már csak a kulcsfogalmak (*otium*, *tranquillitas*, *avaritia*, *ignavia* stb.) kiemelt használata miatt is nyilvánvaló. Elsőként Iovius műveiben tapasztalhattuk mindezt, majd Brutusnál, és Istvánffynál is nagyon erős ennek a hatása. Szerzőnk Brutushoz hasonlóan már a Dózsa-felkelés válságjelenségére is ugyanezt a diagnózist kínálta magyarázatul – vagyis a tespedés miatt elzüllesztő nemesek lesújtó portréját, akik nem akarnak a török ellen harcba menni –,⁴⁰⁶ s hasonló véleményt fogalmaz meg itt is.

A szulejmáni hadjárat elbeszélése során először akkor bukkan fel ez a moralizáló megközelítés, amikor szerzőnk beszámol arról, hogy a király abban bízik: amennyiben a nemesség megtudja, hogy ő táborba száll, gyorsabban gyűlik össze. „*De az [ti. a nemesség – T. G.] még ebben a szorongatott helyzetben is annyira tunya és lusta volt, hogy bár július elseje régen elmúlt, mégsem jött el senki a kitűzött napra és kijelölt helyre mindaddig, amíg meg nem tudták, hogy a király már odaérkezett.*”⁴⁰⁷

403 Isthvanfius, *Historiae*, 131; Istvánffy, *A magyarok történetéből*, 121.

404 „*Nam cum Matthias ... pacatum regnum reliquisset, proceres Pannoniae, ac nobilitas quietem et tranquillitatem nacti adeo corpora atque animos laxaverant, ut labente sensim militaris disciplinae atque religionis cura ... non aliud, quam suis commodis atque avaritiae studere ... omnia per otium et ignaviam transmittere...*” Lásd Isthvanfius, *Historiae*, 1.

405 Assmann, *A kulturális emlékezet*, 79–83. A Mátyás-nosztalgiaira lásd még Tóth Gergely, „Matthias Augusto similis”. Mátyás-kultusz a kora újkori protestáns műltszemléletben (kézirat).

406 Tóth, *Értelmezések fogságában*, 572–573.

407 Lásd Istvánffy, *A magyarok történetéből*, 100. Az eredeti szöveg: „*Sed illa [nobilitas – T. G.] tanta in rebus tam urgentibus ignavia et pigricia laborabat, ut quamquam Calendae Iuliae diu prae-*

Nyilvánvaló, hogy a nemesség „tunyaságának” és „lustaságának” (*ignavia et pigritia*) az említése a fenti szemléletet tükrözi.

Itt említhető meg a király kifakadásának az elbeszélése is, amikor a nemesség nem volt hajlandó nélküle a Dráva védelmére menni. A fiktív beszéd magját természetesen Brodarics szövege képezi, de Istvánffy itt is kapva kapott az alkalmon, hogy a kancellár által közölt szónoklatot jelentősen átírva és megnövelve, mintegy Lajos szájába adott szavakkal mondjon morális ítéletet a nemesség felett, a szokásos paneleket bevetve. A király ugyanis Istvánffynál számon kéri a nemeseken, hogy „*katonai fegyelemnek semmi nyoma sincs*” (*nulla disciplinae militaris vestigia superesse*), továbbá, hogy „*mindenféle szabadságait hozzák fel mentségül tétlenségükre és restségükre*” (*libertates nescio quas ignaviae inertiaeque suae praetendant*).⁴⁰⁸ A fenti idézetekből tehát az látható, hogy szerzőnk a mohácsi vereség megokolásánál is támaszkodott a műve kezdetétől tudatosan épített mesternarratívára.

VI. 3. Zsigmond, Szapolyai, Tomori – a megnevezett bűnbakok Istvánffynál

Istvánffy az elbeszélés során konkrét személyeket emel ki, akik szerinte felelőssé tehetőek a katasztrófáért. Az első ilyen I. (Jagelló) Zsigmond (1506–1548) lengyel király, akinek a magatartását szerzőnk sokkal kritikusabban ítéli meg, mint Brodarics.⁴⁰⁹ Mint fogalmaz, Zsigmond „belegabalyodott” a török szövetségbe, s ezért inkább ezt akarta sértetlenül megtartani, mint segítséget vinni a bajba jutott magyaroknak, illetve az egész keresztény közösségnek.⁴¹⁰ A lengyeleknek ugyan megengedte, hogy önkéntesen Magyarországra menjenek, viszont ezek kevés számúak voltak, így aztán a segítség sem ért sokat (*quorum ut numerus, ita subsidium exiguum fuit*).⁴¹¹ Vagyis Istvánffy a keresztény szolidaritást kérte számon a lengyel királyon.

terierant, nemo tamen praestituto die locoque prius adfuit, quam regem eo venisse intellectum esset.” Isthvanfius, *Historiae*, 118.

408 „*Video equidem in meo exercitu nulla disciplinae militaris vestigia superesse, nihil modesti, nihil quieti esse; omnia, quod ominari nollem, ad perniciem et ruinam composita, ut quum praesentissima necessitas arma hosti inferre suadeat, libertates nescio quas ignaviae inertiaeque suae praetendant, ac vitam caputque meum discrimini obiiciendum expetant; verum ne quid in me desiderari queat, qui huic reipublicae et communis salutis causa venerim, cras Deo bene iuvante eo cum ipsi progrediar, quo ipsi sine me ire recusant.*” Isthvanfius, *Historiae*, 121. A (nem teljesen pontos) fordítását lásd Istvánffy, *A magyarok történetéből*, 105.

409 Ami persze nem csoda, mert Brodarics Lengyelországban írta meg művét, és Zsigmonddal egyébként is kiváló kapcsolatot ápol: a lengyel uralkodó számos feladattal bízta meg római követsége idején. Kasza, *Egy korszakváltás szemtanúja*, 62–64, 173–183.

410 „*Sigismundus Poloniae rex, vicinus, idemque patruus, in propinquo regnabat, armis virisque potens, sed induciarum Turcicarum vinculis ante aliquot annos usque adeo irretitus, ut eas potius inviolatas servare, quam laborantibus Ungaris, et reipublicae Christianae in discrimen adductae opem allaturus crederetur.*” Isthvanfius, *Historiae*, 117.

411 Lásd Isthvanfius, *Historiae*, 117. Jellemző, hogy Brodarics, bár a lengyel–török békeszerződést elismeri, nem győzi dicsérni a király táborába eljutott 1500 fős lengyel gyalogságot. Lásd Brodericus, *De conflictu Hungarorum*, 33, 101.

A másik bűnbak Szapolyai János. Az ő igen előnytelen portréját Istvánffy már sokkal korábban elkezdte megrajzolni munkájában, hatalomvágyónak, színelőnek, árulónak, ország- és nemzetvesztőnek rajzolva meg alakját.⁴¹² Ebből következik, hogy a szulejmáni hadjárat során is legalábbis ellentmondásosnak mutatja magatartását, és bár a Brodarics-féle narrációt részben elfogadja, igyekszik azt sötétebbre színezní. Így például elbeszéli, hogy Szapolyai serényen készült a seregével, de időközben Lajostól egymásnak ellentmondó parancsokat kapott, s így aztán később *inkább* ezzel magyarázta, hogy nem tudott ott lenni a csatában, nem pedig saját vonakodásával és rosszindulatával, amit *a legtöbb* felröttak neki.⁴¹³ A szövegezésből látható, hogy Istvánffy úgy veszi át Brodarics Szapolyai-apológiáját, hogy rögtön megkérdőjelezi azt, és az ellenkező parancsok okozta problémát csupán kifogásnak tünteti fel.⁴¹⁴

Szerzőnk eme eljárását máskor is észrevehetjük. Nem meglepő, de mindenestre nagyon árulkodó, hogy Brodaricstól – akit egyébként nagyon szorosan követ – nem veszi át azt az információt, miszerint Szapolyai szekéren, néhány társával sietett a csatába, amikor látta, hogy seregével együtt erre már nincs esélye.⁴¹⁵ Szerzőnk azonban beszámol valami másról: „egyesek szerint” Szapolyai már ekkor elkezdett egyezkedni a törökkel, hogy Szulejmán segítségével megszerezze magának a trónt.⁴¹⁶ Istvánffy persze finoman elzárkózik attól, hogy e „pletykát” megerősítse – elvégre ő mégsem egy Szerémi –, de a gyanú elhíntése ilyen esetekben éppen elég. Vagyis szerzőnk megerősíti a régi vádak Szapolyaival szemben.

Istvánffy Szapolyain kívül a magyar hadvezetés – elsősorban Tomori – felelősségét is hangsúlyozta. A vád természetesen az, hogy nem várták be a segédcapatokat, s ezzel a király korai halálát, a nemzet pusztulását okozták. Istvánffy

412 Lásd Nagy Gábor, Szapolyai István és János alakja Istvánffy Miklós *Historiae*jában. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 13:3 (2008) 270–276.

413 „...*Qae res vaivodae animum suspensum anxiumque tenuit, quum confusus in hac mandatorum diversitate fluctuaret; adeo ut ipse, quo minus infaustae pugnae interesse potuerit, regi potius talia, tamque discrepantia nunciandi, quam suae tergiversationi, aut malignitati (quod postea a plerisque obiectum ei fuit), et tunc et postea tribuere solitus fuerit.*” Istvánffy, *Historiae*, 119.

414 Nem értek tehát egyet Nagy Gábor azon vélekedésével, hogy Istvánffy nem utal Szapolyai szándékos elkésésére. Vö. Nagy, Szapolyai István, 277. Az itt olvasható megjegyzésével nagyon is utal, csak a maga visszafogott stílusában.

415 Istvánffy Brodaricstól tudja, hogy Szapolyai serege a csata idején Szegednél állt. Lásd Brodaricus, *De conflictu Hungarorum*, 240; Istvánffy, *Historiae*, 132. Ezután következik a kancellárnál, hogy a vajda igyekezett kevesedmagával odaérni az ütközetbe, de ezt Istvánffy – egyértelműen szándékosan – elhagyja. Lásd Brodaricus, *De conflictu Hungarorum*, 240, Istvánffy, *Historiae*, 132.

416 „*Fuere, qui eum occulta cum hoste consilia iam tum tractare dicerent, ut postquam Ludovicus nullo haerede superstite fato functus esset, Sulimani ope regnum consequeretur; sed quum necdum quicquam tale in apertum prodierit, ipseque etiam adepto regio nomine id negaverit, nos rem dubiam pro certo affirmare non possumus.*” Istvánffy, *Historiae*, 132. Egyébként ezt a gyanút, vagy inkább inszinuációt Oláh Miklós már 1530-ban megírta VII. Kelemennek. Lásd Oláh, *Levelezése*, 37–38; új kiadása: Olahus, *Epistulae*, 100. Istvánffy ismerte és idézte művében Oláh Miklós levelezését, így innen is vehette ezt az információt. (Köszönöm Szilágyi Emőke Ritának, hogy a levélre felhívta a figyelmemet.)

– mint már előtte Ursinus Velius, Brutus, és a mai napig sokan⁴¹⁷ – úgy vélekedett, hogy az összes úton lévő csapat összegyűjtésével még a győzelem sem lett volna elképzelhetetlen.⁴¹⁸ Persze, eme ábrándok közepette nem vetődik fel, hogy mi lett volna, ha az esetleges halogatás esetén Tomori katonái – a sereg legedzettebb, legtapasztaltabb vitézei – valóra váltják fenyegetésüket, és rátámadnak a sereg másik részére, vagy legalábbis külön akcióba kezdenek, és leválnak a főseregről. Az sem vetődik fel, hogy lett volna-e bármi esély a győzelemre akár ötvenezres sereggel is Szulejmán világbirodalmának hadigépezete ellen.⁴¹⁹ Nem vitás, hogy a hadvezetés hibát követett el akkor, amikor a királyt veszélynek tette ki, s nem őriztette elég gondosan – de az uralkodónak a seregben, illetve csatában való jelenlétét a katonák követelték ki, s az udvari vitézeket valószínűleg azért rendelte el mellőle Tomori, mert a megnyújtott hadrend miatt már nem volt egyéb tartaléka az átkaroló hadművelet megállítására.⁴²⁰ Így hát megállapítható, hogy Istvánffy és kortársainak eme véleményei nyomán hibás elképzelések rögzültek a csatával kapcsolatban.

VI. 4. „Nemzeti nagylétünk...” Istvánffy Mohács jelentőségéről

„Ez az az emlékezetes és egyszersmind szerencsétlen mohácsi csata, amellyel nemzetünk régi dicsőségét elvesztettük. A nemesség és katonaság színe-virága, s amink csak volt, abban az egy gyászos csatában megsemmisült. Mintegy ezzel kezdetét vette kiengesztelhetetlen gyalázatunkkal együtt az, hogy a barbárok elviselhetetlen igája alatt nyögtük, s idegen nemzetek uralma alatt szenvedtük a szolgaságot, s ezért a kedvezőtlen előjelű csata vakmerő és eszeveszett okozóit, akik a derék és szelíd ifjú királyt áldozatul az ellenségnek odavetették, s a hazát ebbe a szerencsétlenségbe és pusztulásba döntötték, joggal és méltán a legszörnyűbben elátkozva elítéljük.”⁴²¹ Istvánffy e szavakkal hatá-

417 Ennek ékes – vagy inkább szomorú – példája: Botlik Richárd, Az 1526. évi mohácsi csata „árnyékseregei”. In: Botlik Richárd–Illik Péter, *A mohácsi csata (1526) másképpen: A nagy temető?* Budapest, 2018, 115–200. A tanulmány korábbi internetes változatának alapos kritikáját lásd B. Szabó János–C. Tóth Norbert, „Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. *Hadtörténelmi Közlemények* 131:2 (2018) 287–320.

418 „*Quod si Tomoraeus et reliqui, praecipitis et funesti praelii auctores, has copias auxiliares opperiri, quam mala [!] sanis consiliis, iuvenis regis immaturum interitum, et patriae certum exitium, procurare maluissent, commodiore utique fortuna, et aequiore conditione certare, neque de successu victoriae magnopere desperare potuissent.*” Isthvanfius, *Historiae*, 132.

419 Lásd B. Szabó János, Mohács-„legendáink” nyomában. In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.), *Mítoszaink nyomában*. Kolozsvár, 2013, 99–102, 110–111.

420 B. Szabó, *A mohácsi csata*, 142.

421 Lásd Istvánffy, *A magyarok történetéből*, 120. Az eredeti szöveg: „*Haec est illa memorabilis simul et miserabilis Mohaciana clades, qua antiquum gentis nostrae decus, floremque nobilitatis et militiae, ac quicquid virium habebamus, una eaque funestissima dimicatione prostratum amisimus; cepimusque [!] cum inexplabili ignominia nostra, qua barbarorum intolerabile iugum, qua exterarum nationum servitutem subire ac perpeti; ita ut temerarios ac insanos inauspicatae pugnae auctores, qui optimum et mansuetissimum iuvenem regem hostibus mactandum obtulissent, ac patriam in has miserias et calamitates praecipitassent, iure meritoque omnibus diris devovendos censeamus.*” Isthvanfius, *Historiae*, 130. A részletet idézi és jelentőségét méltatja Tóth Zs., *The Making of...*, 19–20.

rozottan kijelöli Mohács helyét a nemzeti történelemben, mint a hajdani dicsőségnek, egyben a nemesség és katonaság színe-virágának a „temetőjét”; ugyanakkor a következményeket is nagyon pontosan megnevezi, amely egyrészt megfogalmazásában „a barbár iga”, vagyis a török uralom, másrészt pedig – és itt szerzőnk némileg kiesik a Habsburg-hű szerepből – „az idegen nemzetek uralma”, ami alatt nehezen lehet mást érteni, mint Ferdinánd és utódai uralkodását.⁴²² Úgy vélem, hogy bár számos más tényező is közrejátszott a mohácsi csata nemzeti sorstragédiává válásában – többek között, hogy valóban az volt –,⁴²³ Istvánffy művének már csak rendkívüli népszerűsége és elterjedtsége miatt is⁴²⁴ komoly szerepe lehetett abban, hogy a mohácsi csata korszakhatár, gyásznap, és a nemzeti önszemlélet egyik sarokköve legyen.

VII. ÖSSZEGZÉS

Egy történelmi esemény kora újkori historiográfiájának vizsgálata első látásra talán nem kecsegtet túl sok eredménnyel. A 16–18. században keletkezett elbeszélő műveket – elvileg – már egész történészgenerációk rágták át, kielemezték adataikat, megállapították a szerzők forrásait, kimutatták tévedéseiket, elfogultságaikat. Másik oldalról szemlélve a dolgot, azt is joggal feltételezhetnénk ilyen esetben, hogy a korszak, illetve a mohácsi csata kutatói már minden szóba jöhető kútfőt megvizsgáltak, s ezek között is elsősorban a narratív forrásokat. Még ha mindez igaz lenne is – holott nem így van –, akkor is nagy hozadéka lehet egy ilyen elemzésnek. Nemcsak az a fontos ugyanis, hogy ezek az elbeszélő források milyen valós, illetve téves adatokat közölnek az eseményről, hanem az is, hogy milyen narratívákat alakítottak ki az eseménnyel kapcsolatban, s hogy ezek az elbeszélések hogyan gyűrűznek tovább, illetve alakulnak át a későbbi szerzők tollán. Ilyesfajta folyamatok kimutatására pedig csakis egy szisztematikus vizsgálat képes – ez pedig a mohácsi csata kapcsán mindeddig nem készült.

Jelen tanulmány egyik fontos eredményének tartható, hogy három olyan elbeszélő kútfőt tártunk fel, amelyek eddig nem képezték a kutatás tárgyát, sőt, nem is voltak ismertek a honi tudományosságban. Ursinus Velius kis Mohács-története még csonka mivoltában is különleges és fontos alkotás, nem is annyira a csata konkrét történéseire, hanem a bécsi udvar humanistáinak történelemszemléletére vonatkozóan. Prózaiban fogalmazva: az udvari historiku-

422 A kifejezés fontosságára lásd Nagy, Szapolyai István, 277; lásd még Nagy Gábor, „Barbarorum iuga, exterorum dominatio”. Beiträge zur Modifizierung des ungarischen Feindbildes im 16. Jahrhundert. In: Norbert Spannenberger–Szabolcs Varga (Hrsg.), *Ein Raum im Wandel: Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Stuttgart, 2014, 159–180, különösen 175–176.

423 A csata jelentőségére újabban lásd Fodor Pál, Hollók évadja: Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről. In: Farkas–Szebelédi–Varga (szerk.), „Nekünk mégis Mohács kell...”, 7–17; Pálffy Géza, Mohács – fordulóponyt Magyarország és Közép-Európa történetében, In: Uo. 19–34.

424 Erre lásd Nagy Gábor, „Regni Hungariae facile princeps” (Istvánffy-képek). In: Tóth (szerk.), *Clio inter arma*, 67–77; Tóth, *A Historiae ismeretlen tájai*, 8–9.

sok propagandisztikus, torzításokat is alkalmazó Mohács-narratívájának fontos szövege ez a kútfő. Wolfgang Lazius *Rerum Austriacarum decades* című nagy munkájának az 1526. évi hadjáratra és a mohácsi csatára vonatkozó része ugyancsak Ferdinánd és a szolgálatában álló szellemi elit nézőpontját tükrözi.⁴²⁵ Végül Paulus Iovius II. Lajos-életrajza egy remek humanista alkotás, kiváló megformáltsággal és pazar stílusban, s habár egyéb munkáival nagyjából azonos módon mutatja be a kérdéses eseményeket, néhány meglepő újdonságot is tartalmaz. E három kútfő jelentősen segítette a korai Mohács-recepció rekonstruálását, a bécsi humanisták és Iovius nézőpontjának megértését.⁴²⁶

Kutatásaink során emellett újból átolvastuk a már ismert és – többé-kevésbé – feltárt elbeszélő forrásokat, illetve e forrásoknak a hadjáratról és a csatáról szóló részeit (Cuspinianus, Brodarics, Iovius, Camerarius, Dubravius, Zsámboky, Szerémi, Zermegh, Bencédi Székely, Heltai, Sigler Mihály, Brutus és Istvánffy műveit, valamint az ismeretlen szerzőségű *Memoria rerum* című munkát). Minden esetben ismertettük, hogy milyen fontos információkat közölnek e kútfők a csatáról, illetve, hogy milyen viszonyban állnak a Mohács-recepció legfontosabb darabjával, Brodarics István *Historia verissimájával* – miben térnek el tőle, miben hoznak újat, illetve hogyan alakítják, torzítják a Brodaricsnál olvasottakat. Úgy vélem, hogy ezen a téren is sikerült új megállapításokat tenni. Kiemelném a kortárs Dubravius munkáját, aki számos olyan információt közöl, ami a kancellár munkájától független, ráadásul eme adalékokat mindeddig nem is vette figyelembe a kutatás.

Ahogy az imént is jeleztük, végig törekedtünk arra, hogy feltárjuk az egyes források közötti kapcsolatot, feltérképezzük a recepció irányait, elágazásait és összefonódásait. Nyitott maradt a kérdés, hogy Brodarics művét az 1568. évi (első?) kiadása előtt kik használták. Iovius esetében egészen bizonyos a kancellár munkájának ismerete, míg Ursinus Velius, Dubravius és Szerémi György esetében – bár kimutattunk esetleges átvételeket – valójában továbbra sem igazolható teljes biztonsággal, de a kérdést további kutatásoknak kell eldönteniük. Zermegh János művében egyértelműen bizonyítottuk a *Historia* hatását – ő azonban már a nyomtatott kiadásból dolgozott. A későbbi szerzők mindannyian használták Brodarics művét. Emellett világossá vált, hogy a másik három korai humanista, Cuspinianus, Iovius és Dubravius műveinek hatása ugyancsak számottevő: Cuspinianust forgatta Brodarics, Ursinus Velius, (talán) Camerarius, továbbá Lazius és Zsámboky, Ioviust később Camerarius, Sigler Mihály, Brutus és Istvánffy, Dubraviust pedig szintén Brutus és Istvánffy.

Rátérve immár az általánosabb jelenségekre, megállapíthatjuk egyrészt, hogy a mohácsi csata már a 16. századi történetírásban is korszakhatárrá, vízvonalstá vált – vagy fogalmazhatunk úgy is, a csata lett a korszakha-

425 Lazius munkáját jelenleg Kasza Péter tárja fel, illetve készíti elő kiadásra.

426 Ezenkívül találtunk még két korabeli elbeszélést a csatáról, amelyekkel a kutatás mindeddig szintén nem foglalkozott: Bernard Wapowski és Joachim Cureus munkáját. Ahogyan jeleztük, ezekről később fogunk bővebben írni.

tár, és nem más esemény, például Buda 1541. évi eleste, ami talán szintén „megérdemelte” volna ezt.⁴²⁷ Ennek nyilvánvalóan számos okát lehet megjelölni, egyebek mellett a király halálát a csatában, a kettős királyválasztást, a dinasztiaiváltást, az ország belsejében elszenvedett katasztrofális vereség sokkhatását – de akár azt is az okok között sejtethjük, hogy az eseménynek akadt egy kiváló tehetségű krónikása Brodarics István személyében. Az bizonyos, hogy a korszak történeti irodalmában nagy hangsúlyt kap az esemény, még ha más-más okok miatt is. Önálló történeti művek születnek róla, így Cuspinianus *Oratiója*, Brodarics *Historiája* és Ursinus Velius *De interitu Ludovici regis* című munkája. Dubravius és Heltai a csata elbeszélésével fejezi be a művét, míg Zermegh ezzel kezd; Brutusnál és Istvánffynál kiemelt szerepet kap a hadjárat és az ütközet leírása, és az utóbbi világosan meg is fogalmazza, hogy ezt az eseményt tekinti a „török iga” és a Habsburg-uralom kezdetének.

A mohácsi csata recepcióját gyakorlatilag az első pillanattól kezdve nagyon erős átpolitizáltság jellemzi. Ez nyilvánvalóan a csata utáni kettős királyságból és a belháborúból következik. Mint láttuk, már Cuspinianus művének is az volt az egyik célja, hogy megtámogassa Ferdinánd magyar trónigényét: a szerző ebbéli törekvésében az egész magyar elitet alkalmatlannak titulálta az ország irányítására és megvédésére, emellett II. Lajos elárulásával is megvádolta őket – nyilván nem függetlenül attól, hogy eme elit egy része Szapolyait választotta királlyá. Brodarics a válaszában megvédte a magyar főrendeket, és megvédte Szapolyait is az időközben lábra kapó vádaskodásoktól. Mindazonáltal a korabeli magyar elit bírálata és bűnbakká tétele – Szapolyaitól függetlenül is – igen maradandó interpretációnak bizonyult a mohácsi csata tárgyalásánál, ahogyan arra egészen friss példák is akadnak.⁴²⁸

A továbbiakban János király lett a vita tárgya, illetve a Mohács-recepció neuralgikus pontja: a historikusok pártállástól függően vádolták meg, vagy mentették fel a csata előtti, illetve közvetlenül a csata utáni törökbarátság, és a csatából való szándékos elkésés, illetve távolmaradás gyanúja alól. Iovius még nem foglalt állást ebben a kérdésben, de a Habsburg uralkodókhoz hű Dubravius már meglebegtette a tudatos késlekedés lehetőségét. A három bécsi humanista, Ursinus Velius, Wolfgang Lazius, majd Zsámboky János nyíltan hangoztatta a Szapolyai-ellenes Habsburg-agitáció inszINUÁCIÓIT Ferdinánd ellenségének bűnösségéről (Lazius ezen a téren egyenesen a korabeli német ponyvairodalom szintjére süllyedt: Györgyöt, Szapolyai testvérét Lajos meggyilkolásával vádolta meg). Szerémi György, a *Memoria rerum* szerzője, illetve Heltai Gáspár és Istvánffy Miklós szintén beleszótték elbeszélésükbe a Szapolyai elleni szokásos vádakot – ugyanakkor Bencédi Székely István, Zermegh János, Sigler Mihály és Brutus megvédték ezektől az utolsó magyar nemzeti királyt, vagy nem is említették

427 Buda elesteről és jelentőségéről, továbbá a korszak egyéb fontos eseményeihez való viszonyáról legújabbban lásd Kasza Péter, „Írtanak pedig akkor esztendő számának 1541-et.” Istvánffy Miklós Buda elesteről. In: Ács-Tóth (szerk.), *„A magyar történet folytatója”*, 165–190, különösen: 166–170.

428 Lásd erre Botlik Richárdnak a 417. jegyzetben hivatkozott tanulmányát, s annak B. Szabó János és C. Tóth Norbert által írt cáfolatát (ugyanabban a jegyzetben).

azokat. Különösen érdekes ennek fényében, hogy az erősen Szapolyai-párti, de egyben nagy tekintélyre szert tevő Brodarics-féle narrációt hogyan használják a szemben álló felek. János király apologétái felerősítik, újabb motívumokkal gazdagítják a tudós kancellár állításait (például Brutus a fiktív Szapolyai-levéllal), míg a másik oldalon megkérdőjelezzik, illetve elhallgatják azokat (ahogyan Istvánffy tette Brodarics ama közlésével, miszerint Szapolyai szekéren igyekezett a csatába). Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a Szapolyai megítélésével kapcsolatos vita a mohácsi csata recepciójának elválaszthatatlan komponense lett, és máig nem csitult el. (Volt emellett bizonyos vita Tomori felelősségével kapcsolatban is, de ez lényegesen kisebb hullámokat vetett – eltérő mértékben ugyan, de az érseket minden szerző hibáztatta.)

Végül foglalkoznunk kell a Mohács-recepció ama hatásával, ami az egész Jagelló-kor megítélésére kihatott. Régóta ismert tény, hogy II. Ulászló és II. Lajos uralkodását a magyar közgondolkodás 1526 felől szemléli, és ez jelentősen befolyásolta a korszak értékelését. Érdemes azonban ennek a jelenségnek a gyökereit jobban megvizsgálni. A legelterjedtebb elképzelés máig hatóan az lett, hogy a „törökverő”, „két császár felett diadalmaskodó” Mátyás halála után gyengekezű királyok jöttek, akik szélnek eresztették a fekete sereget, elhanyagolták a hadügyeket és az ország megvédését, továbbá nem tudták rendesen beszédni az adókat, így az egész Magyar Királyságot anarchiába taszították, majd belevezették a katasztrófába. Ennek a megcsontosodott, sok elemében hamis képzetnek a cáfolatával már történészek sora foglalkozott.⁴²⁹ Ami kialakulásának okait illeti, fentebb már említettük a Mátyás-nosztalgiaát, amely a társadalom egészében jelen volt: a parasztságban, a köznemesek rendi gondolkodásában éppúgy, mint az arisztokráciában. A hajdani király uralma aranykorrá szépült, tündöklő, távoli emlékképpé, a lesújtó jelen nosztalgikus inverzév. Kézenfekvő volt, hogy a Mátyás-féle csúcspont és a mohácsi tragédia mélypontja közé egy meredeken lefelé haladó egyenest képzelt el a 16. század embere, s ezért érzékelte szégyenletes hanyatlásnak az 1490–1526 közötti időszakot.

Eme nézetet a kor történetírói is magukévá tették, és ennek humanista tudós megokolásához már készen állt egy kiválóan megformált minta: Sallustius láttele a római köztársaság válságáról, amelyet szerinte a háborúk hiánya, illetve az ebből fakadó tétlenség és tespedtség okozott. Megfigyelhettük ezt a moralizáló szemléletet – bár még csak egy-két apró utalás formájában – Brodaricsnál és Dubraviusnál is, hogy aztán Iovius alkalmazza teljes következetességgel a Mátyás halála utáni magyar történelemre. A század végén pedig két kiváló, nagy hatású szerző követte a példáját, és tette műve mesternarratívájává a sallustiusi hanyatlásmodellt: Brutus és Istvánffy.

A korszakban nem ez volt az egyetlen magyarázat a vereségre: az irodalom egyéb regisztereiben egészen más nézetek uralkodtak. A reformáció tanításait követő prédikátorok, énekszerzők és krónikások a nemzet, vagy éppen az „urak” bűneiben, dőzsölésében és kapzsiságában láttatták a bajok eredetét,

429 Minderre bővebben lásd C. Tóth Norbert, Neumann Tibor és Pálosfalvi Tamás közös tanulmányát a jelen kötetben.

amiért Isten jogos büntetésként küldte az országra a törököt. Ez is moralizáló szemlélet, s nyilván nem független az előbbitől. Ám az is látható, hogy a humanista történetírásban az isteni büntetésen alapuló magyarázat nem kapott helyet: csupán Szeréminél és a *Memoria rerum* szerzőjénél tűnik fel, akik népies, krónikás műveikkel egyébként is kilógnak a sorból.⁴³⁰ (Tegyük hozzá: sem Szerémiről, sem a *Memoria rerum* szerzőjéről vagy szerzőiről nem állítható, hogy a reformátori tanokat követték volna – ami jelzi, hogy ez az elitellenes látásmód nem korlátozódott csupán a protestáns szerzőkre.)

Azt gondolom tehát, hogy a Jagelló-kor messze ható negatív megítélésében nagy szerepe volt a 16. századi humanista történetírásnak, és az időszak sallustiusi minta alapján történő magyarázatának. A római köztársaság kései korszaka és a Jagelló-királyok uralkodása között vont párhuzam láthatóan vonzónak bizonyult a klasszikus szerzőkön nevelkedett historikusoknak: érthetővé, megmagyarázhatóvá tette a felfoghatatlannak tetsző bukást, ami a mohácsi csatával bekövetkezett. Úgy vélem, hogy ez a tudós analógia, s a belőle származó történetírói narratíva nyomai még ma is jól felfedezhetőek azokban a képzetekben, amelyek a köztudatban élnek a Jagelló-korról, s az azt lezáró mohácsi csatáról.

---

430 Dubraviusnál a „végzet” bosszulja meg a magyarság bűneit a csatával (lásd a 176. jegyzetet), ami csak részben rokonítható az itt említett nézetekkel.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837